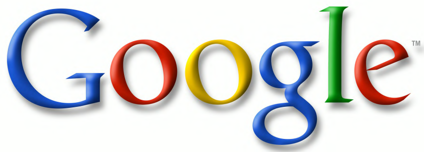
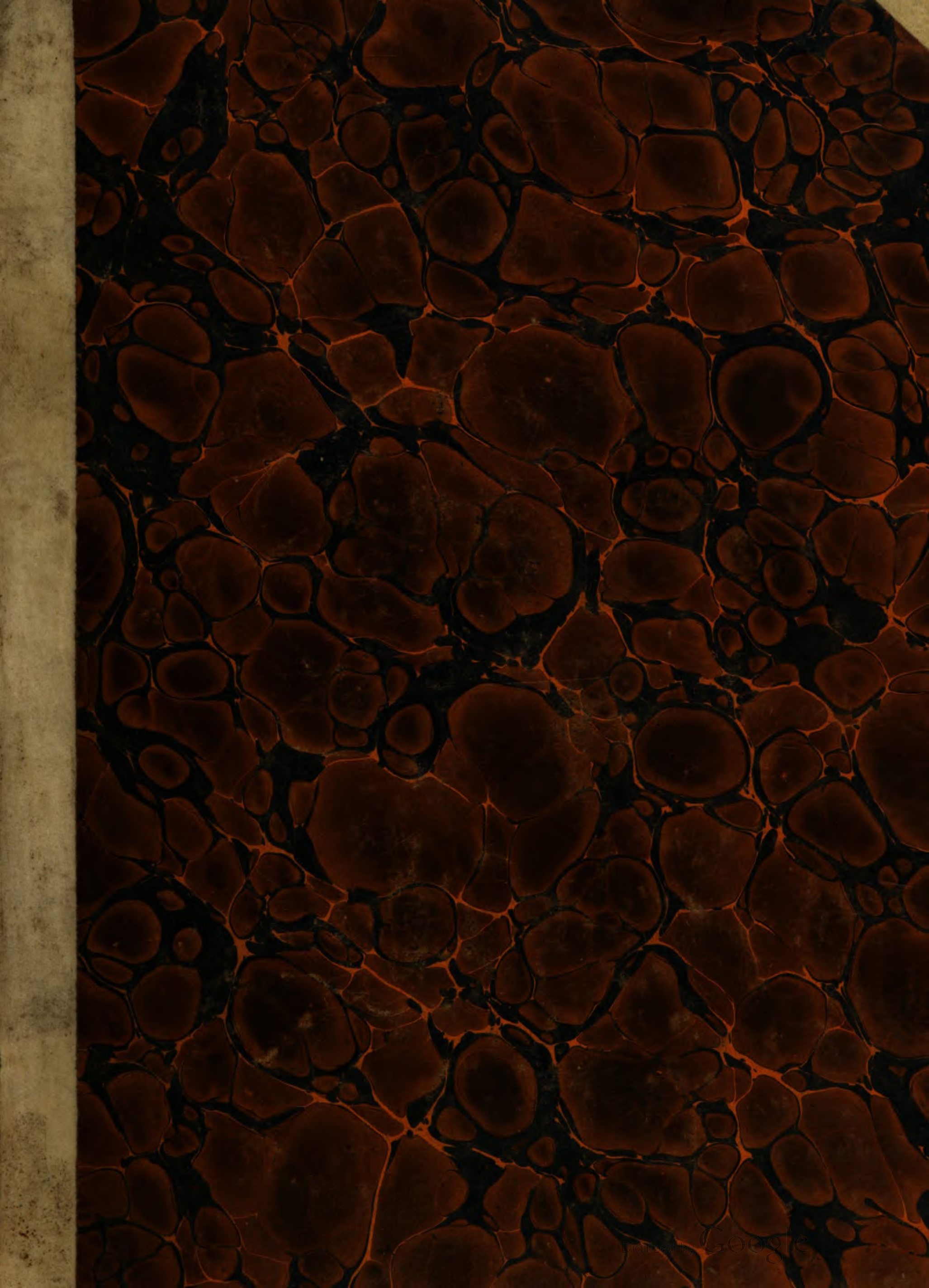
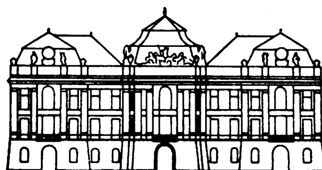
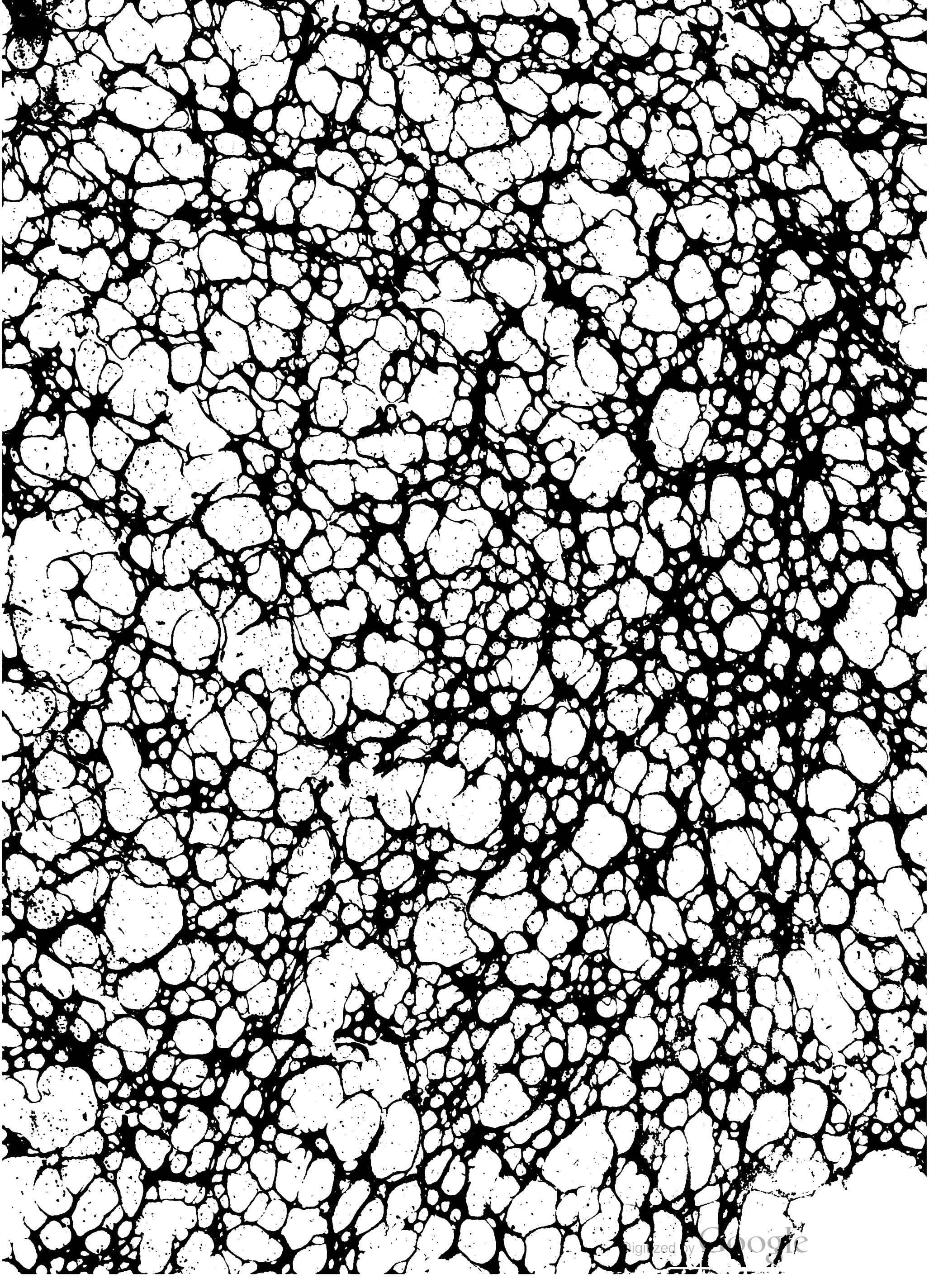

Google

DE REBVS GESTIS LVDOVICI, EIVS NOMINIS VNDECIMI, Galliarum Regis, & CAROLI, Burgundiæ Ducis,

PHILIPPI COMINAEI, VIRI PAtricij, & equestris ordinis, Commentarij, uere ac prudenter conscripti.

Ex Gallico facti Latini, à Ioanne Sleidano.

Adiecta est breuis quædam illustratio rerum, & Galliæ descriptio.

Cum Gratia & Priuilegio Imper. & Regio.

Argentinæ apud Cratonem Mylium, Anno M. D. XLV.

KAISERLICHE KOENIGLICHE HOFBIBLIOTHEK
WIEN

ILLVSTRISSIMIS PRINCIPIBVS, IOANNI FRIDERICO, Saxoniæ Duci, Electori, & Philippo, Lantgrauio Hessiæ, Ioannes Sleidanus S. D.

DE laudibus historię multi copiosè dixerunt & eleganter, illustrissimi Principes, ac ut nulli dixissent: omnium tamen sensibus & oculis expositum ést, quantã illa rebus humanis utilitatem adferat. Itaque in re satis per se commendata & aperta, non utar pluribus uerbis, deque his commentarijs & eorum authore speciatim loquar. Is fuit nobili genere natus, & ubi per annos aliquot cum Carolo Burgundiæ Duce fuisset: accessit ad Ludouicum undecimum, Galliæ regem, qui illius opera summis in negocijs utebatur. Historiæ prima laus est, & unica propè, si uerè conscripta sit. Hanc ille in magno scriptorum numero, iure sibi potest arrogare. Quam uero sit in scribendo rationem secutus, clare testatur eius præfatio. Cùm Carolus octauus, Ludouici Regis filius, Galliæ præesset: in lucem hæc emisit, quo tempore, si quid alienum à uero dixisset: facile poterat à multis, qui spectatores fuerant eorum, de quibus agit, insimulari mendacij. Quin uera sit igitur eius narratio, dubitari non debet. Loquitur

autem de rebus maximis,& quod in præfatione scribit,se nouisse plærosq; omneis Europæ Reges, atq; consilia cũ ipsis communicasse: quotusquisq; est omnium historicorum, qui hoc sibi uendicare possit? Nihil hîc est uanum, nihil uulgare, nihil ex auditione aliqua leui perceptum: sed spectator & actor ipse fuit,& adeo quidem diligenter omnia notauit, ut uideatur nihil aliud spectasse, quàm ut posteris prodesset. Atq; ex eo facile intelligi potest, quanta fuerit in ipso naturę fœlicitas, & ingenij bonitas,& rerũ experientia, qui cùm nullã eruditionis partem attigisset, tàm aptè & cõcinne, tamq; sententiose scripsit. Vtriusq; autẽ uitam, mores ac ingeniũ elegãter depingit, ita ut Ludouicus rex, uideatur esse callidi, nec omnium innocentissimi: Carolus aũt industrij & laboriosi, & acris & aperti principis exemplar. Quod in utroq; reprehendendũ, aut etiam prędicãdũ fuit, nihil in eo dissimulat: longe diuersus à plærisq;, nostrę pręsertim ętatis hominibus, qui dum in similibus argumentis uersant: nimia uel laudatione uel uituperatione modũ omnem excedunt, sic ut Panegyricum aut Verrinam aliquam actionẽ uideantur uelle conscribere: quo nihil esse potest magis indecorũ. Est enim intolerabilis in omni historia, falsitas & mẽdacium. Qui sunt regibus familiares, pulcherrimas habent scribendi occasiones: uerum ex ijs plæriq; non adficiũntur ea cura, & rebus alijs, unde maius emolumentum sperant, intenti sunt:

Quò

Quò fit, ut hoc munus ferè sibi sumant homines priuati, & à principum negocijs alienissimi, queadmodum & superiori ętate, & nostra memoria uidemus in eo genere occupatos fuisse monachos, ita quidē, ut à multis iam tēporibus, nulla propè sit cōscripta historia, cui fides haberi possit. Omnes enim, uel deprauatis iudicijs eorum qui scripserunt, uel incertitudine narrationis, factæ sunt mendosiores. Antiquitûs proprium hoc erat munus maximorum uirorum, qui uel ipsi præfuerāt rebus, uel cum ijs, qui gesserunt, familiariter et domestice uixerant. Tales fuerunt olim Thucidides, Cæsar, Polybius, Sallustius, Tacitus, & alij quidam. Oportet sane historicū, non minus quàm oratorem, esse uirum bonum, qui falsi nihil admisceat, in quo nullum impotentis affectus appareat uestigiū, qui cupiat lectorem fieri prudentiorem ex cognitione rerum, quas tractat, & meliorem. Qui hoc pręstare non potest, is ad eam prouinciam se fateatur esse minus idoneū. Pertinet enim ad bonos mores, ac reipublicę interest, ne quid omnino, nisi quod sit cōpertum et exploratum, in lucem exeat. Est igitur summę res difficultatis, hodie, cōscribere ueram & puram narrationē. Nam qui id omnium optimè efficere possunt, regū & principum familiares, ij uel plane cessant, uel gratię & fauori plus quàm æquū est, tribuunt. Reliqui omnes, quin multa parum fideliter & integrè recitent, dubitari non debet. Nimium profecto longe

recessimus à ueterum fide ac diligẽtia. Et sicut illorum industriam in plærisq; rebus omnibus assequi uel æquare non possumus: ita quoq; in hac eruditionis parte cum ipsis collati, multis passibus à tergo relinquimur. Si quis autem est omnium, uel nostræ, uel etiam paulò superioris ætatis, qui prudentia & ueritate proxime ad illos accedat: is meo quidem iudicio est hic author, quoniam grauissimas deliberationes, habitas in ipsis regum penetralibus, antequam in actum uenirent, ponit ob oculos, & diligenter explicat. quod uix pauci fecerunt, & pauciores multò pręstare possunt, & ut possint, uix tamẽ audent, ne quid offendant. Quod cùm ita sit: et quia simulachrum quoddam in his libris continetur atq; pictura horum temporum, in quibus uersamur: idcirco putaui me facturũ esse rẽ, nec ingratã nec inutilẽ Germanię, si scriptorem optimũ, qui per Galliam et probitatis et fidei amplissimum à morte testimonium habet, latinitate donarem. Nullum enim extare puto scriptũ, eius quidem generis, magis aptum nostris temporibus, & quod formandæ prudentiæ ciuili, ac ipsis, qui principum negocijs et Reip. pręsunt, plus cõferre possit. Idem opinor omneis esse iudicaturos, qui diligenter totum euoluerint. Si post illũ, alij similem diligentiã pręstitissent, eaq; fide & religione seriem historię deduxissent ad hoc usq; tempus: an dubitet aliquis, nostra cum ueteribus posse conferri? Excitauit Deus his nostris

temporibus

temporibus maximas rerum mutatiões, inter quas primum obtinet locum, causa religionis, quę ab humili & contempta origine, paucis annis, contra omnium hominum expectationem, itâ creuit, ut sine admiratione summa nemo posit ea de re cogitare. Et quemadmodum maxima nostræ ætatis uituperatione futurum sit, si non hæc omnia transmittantur ad posteritatem: ita quoq; præclaram & insignem cõsecuturi sumus laudem, si rem omnem ab ipso statim primordio, diligenter & bona fide literarum monumentis inseremus. Quod ut fiat, in uobis, illustrissimi Principes, positum est in primis, qui in ista causa nullum aut laborem aut periculum hactenus defugistis, & palàm sæpenumero estis contestati, malle uos omnia uobis eripi: quàm huius actionis patrocinium atq; tutelam deponere. Ad uos igitur proprie pertinet, prouidere, ac operam dare, ut quid priuatim & publice uobiscum, & cum uestri ordinis hominibus, à multis nunc annis actum sit, omnes intelligant, & iudicium inenarrabile potentiamq; Dei reuerenter agnoscant. Oportet enim eũ, qui uere & integre tractare hæc omnia uelit, ex uestris bibliothecis instructũ prodire, & à uobis socijsq; uestris materiã scribendi desumere. Sunt non pauci magna uirtute & eruditione uiri, qui hoc à uobis præstari, magnopere cupiunt, & ut rem in primis utilem, ac posteritati quoq; necessariam, ualde requirunt. In his etiam est Iacobus Sturmius, patricius Argentinensis, qui & uobis, ob excel-

ob excellentem ac sæpe cognitam uirtutem, est per-gratus, & toti Germaniæ, propter singularem ipsi-us, ac perpetuam fidem studiumq; erga Rempub. debet esse longe charissimus. Quoniã uero ipsi, pro uestra prudẽtia, huius rei dignitatem satis intelligi tis: multi in bonam spem ueniunt, non defuturos esse uos publicis utilitatibus. Atq; ut magis appa-reat, quàm sit res illustris, uerè & prudenter scripta historia: uolui hos Commentarios, Gallice perscri ptos ab authore, latino sermone nostris homini-bus exhibere, & sub splendore uestri nominis emit-tere. qui quoniam insignem obtinetis locum, inter alios Germaniæ Principes, ac plurimis pro uestro munere estis occupati negocijs: non pauca, meo quidem iudicio, reperietis in hoc libro, uestris acti-onibus & institutis accommodata. Deum pre-cor, ut ad nominis sui gloriam, & ad pa-triæ salutem, consilia uestra gubernet. Argenti-næ, Calend. Ianuarij.

1545.

Authoris

AVTHORIS, AD ARCHIEpiscopum urbis Viennæ, in Gallijs, præfatio.

SAepenumero à me petijsti, ut ea, quæ mihi comperta essent de rebus gestis Ludouici undecimi, Principis nostri, uir clarissime, tibi conscriberem. Feci, quod mandasti, & quàm uerissime omnia, quæ mihi quidem in mentem uenerunt, notaui. Quę fuerit eius uita, iuuenilibus annis, pręter ea, quæ mihi aliquando recitauit ipse, nihil habeo: Sed posteaquam cœpi cum eo domestice uiuere: ex meis collegis, nemo crebrius & familiarius apud eum uersatus est. Nam aut ex intimis cubicularijs eram, aut alioquin occupabar in maximis illius grauissimisq; negocijs. Habebat suas uirtutes, habebat quoq; uitia, sicut omnes alij principes, quos ego quidem nouerim. sunt enim homines, ac in solum Deum cadit omnis perfectio: Veruntamen, quando, quod prauum est atq; uitiosum, fugiunt, et uirtuti sese tradunt: magnam sane merentur laudem, eò quòd indulgentius & mollius educantur, & natura ferè propen-

B dent,

dent ad uehementiores affectus, quos nemo coercet, & postquam excreuerint, illorum & auribus & ingenio moribusque plærique seruiunt. Quantum ad me pertinet, uere omnia perscribam, nec enim mentiri libet. Atque ita fortasse fiet, ut aliqua loca incidant, quæ parum ad ipsius laudem spectare uidebuntur. Sed spero futurum, ut qui lecturi sunt, cogitent secum atque perpendant eas, de quibus antea diximus, rationes, ac ueniam mihi dent, ubi rem ipsam spectasse, & ueritati omnia, nihil autem affectui priuato me tribuisse animaduertent. Hoc tamen ausim de illo confirmare, nullum me nouisse principem, in quo minus esset uitiorum, si quis generatim omnia complectatur & inspiciat. Vidi enim plærosque reges ac principes, non Galliæ tantum, sed & Britanniæ, & Flandriæ, & Germaniæ, & Angliæ, & Hispaniæ, & Lusitaniæ & Italiæ, nec solum uidi, uerumetiam res maximas egi, & consilia cum ipsis communicaui, sic, ut ex meis æqualibus & coæuis, nemo per Gallias ampliorem habuerit eorum noticiam. Alios autem non uidi quidem ipse: uerum, quo essent ingenio præditi, ex legatis, quos mittebant, & literis, non obscure cognoui.

Sed

Sed dum illius uirtutes prædico: nolim aliorum principum honori & gloriæ per me quicquam esse detractum, & quicquid à me notari potuit, simpliciter & bona fide tibi mitto. Nam arbitror ideo te requirere hanc meam operam, ut quicquid Gallice scripsi: tu inter alia referas in opus latinum, quod constituisti aliquando perficere. Quod cum exibit: & Ludouici regis maxima uirtus, & ingenij tui præstantia fiet illustrior. Quicquid à me peccatum, aut minus bene perscriptum, aut etiam prætermissum erit: facile suppleuerit & Bocagius, & quidam alij, qui plenius omnia sunt & ornatius multò dicturi. Si quis autem ad intimam illius & familiarissimam consuetudinem, ac meritorum magnitudinem respiciat: nemo est omnium, qui maiorem, quàm Bocagius & ego, cognitionem habeat. Et quum ipsius morte magnum mihi sit inflictum uulnus: nõ debet cuiquam uideri mirum, si quantis ab eo, dum uiueret, affectus fuerim beneficijs, memoria optime cõplectar. Vsitatum est enim, ut ab interitu summorum principum, magnæ fiant rerum conuersiones: dum alij crescunt & locupletantur, alij uerò detrimentum accipiunt, & in uarias

acerbitates incidunt. Honores enim & opes, & quicquid est eius generis, ab alieno pendent arbitratu. Atq; ut certò perscribam de tempore, quo familiariter cum eo uixi: opus est, ut eius quoq; temporis memoriam, quo nōdum in ipsius familia eram, prius percurram & repetam.

Ordine deinde totam narrationem, ad extremum usq; uitæ illius diem, persequar.

PHILIPPI COMINAEI COMMENTARIORUM Liber Primus.

Vum in ea essem ætate, quæ laborem equestrem ferre poterat; dedi me in familiam Caroli, cui pater erat Philippus Burgundiæ Dux, ad quem, cũ esset Insulis, oppido Flandriæ, paucis pòst diebus uenerunt Ludouici undecimi, Galliarum regis, legati, Cancellarius Moruillerius, & Archiepiscopus Narbonensis: qui conuocato concilio, palàm suæ legationis causam ad hunc modum exponebãt. Carolum, quo tempore fuit in Hollandia, cepisse nauigium quoddam Gallicum, armatum, & in eo Rubempriũm, uirum nobilem, ac in carcerem coniecisse illũ, oblata criminatione, quasi eò sui capiendi causa uenisset. Hoc autem eò esse grauius & indignius, quòd eius rei fama passim, maximè uerò Brugis, oppido Flandriæ celeberrimo, esset disseminata iussu Caroli, per Oliuarium quendam Marchianum, uirum equestris ordinis. Regem igitur, quoniam hoc ipso magnam sibi factam esse putet iniuriam: postulare, Oliuarium ad se mitti Lutetiam, exem-

1464.

pli statuendi causa. Philippus ad ea respondit, Oli-
uarium ducere originem è superiori Burgundia, &
esse unũ è suis præfectis domesticis, nec ulla ratione
subiectum esse regis imperio: se tamẽ diligenter in-
quisiturum, & si quod deprehendat eius factũ, quo
regis honor uiolatus esse uideri posit, seuere & gra
uiter animaduersurum. Rubemprium uero, non le
uibus de causis fuisse captum, præcipuè uero, quòd
apud Hagam, Hollandiæ uicum, ubi tum Carolus
filius erat, hęsisset instructus et armatus. Se quidem
nullo unquam tempore suspicionibus indulsisse:
quòd si filius in suspicionem propendeat, in eo ip-
sum repręsentare naturam & ingenium matris, quę
fuerit admodum suspiciosa mulier: ueruntamen
idem se fuisse facturum in eo rerum statu, quod fili-
us fecit. habiturum se nihilominus quæstionem,
& si quo tempore constet de illius innocentia, fo-
re, ut liber factus, ad regem, sicuti petijssent, remit-
tatur. Cancellarius deinde multum acerbè inue-
ctus in Franciscum, Britanniæ minoris Ducem, af-
firmabat, Carolum inijsse fœdus cum illo, quo tem-
pore Turoni apud Regem fuisset, eamq́ rem atro-
citer admodum & odiosè exaggerabat. Carolus,
qui indignißimè ferret iniuriam hanc fieri socio &
amico uoluit: non semel ad ea respondere. Sed Can
cellarius dicentem interpellans, nõ inquit, huc ue-
ni, ut tecum agerem, est mihi solum res cum tuo pa
rente. Tum ille patrem obtestatur, ut sibi dicendi
potesta-

potestatem faceret. Ad hæc ille: equidem pro te sum locutus, ait, ita ut patrem decet, sed tamen si cupis omnino respondere, præcogites hodie, quid tibi dicendum sit, & quæ putabis ad rem pertinere, cras in medium adferas. Superiori sermoni Cancellarius hoc etiam addebat, non uidere se, quamobrem fœdus illud inierit Carolus, nisi quod Rex annuam pensionem, & Normanniæ præfecturam ipsi ademisset. Postridie coacto iterum concilio, Carolus, genu ad terram inflexo, & subiecto puluino, conuersus ad parentem, initio demonstrat, iustis de causis captum fuisse Rubemprium: deinde, non diffitetur, habere se quidem fœdus cum Britanno: sed id non spectare ad detrimentum aliquod regis, imò futurum ei utile, temporibus necessarijs. Pensionis autem annuæ, quam sibi Rex ademisset, se nihil unquam accepisse, præter trientem, ad nouem circiter francorum millia, non se petijsse illam à Rege, nec etiam Normanniæ ambijsse præfecturam: facile carere se posse omnium aliorum munificentia, quamdiu patrem habeat amicum & beneuolum. Erat hauddubie dicturus multò asperius, nisi patrem, ad quem sermonem instituerat, fuisset reueritus, qui prudenter admodum & demisse tandem petebat, ne Rex, uel de se, uel de filio suo temere aliquid sinistri crederet. Posteaquam deinde uinum fuit allatum: quod apud Principes fieri solet, legati parant abitionem, in eoque temporis puncto,

Carolus

Carolus, qui aliquantò remotior erat à parente, conuersus ad Archiepiscopum Narbonensem: commendabis, inquit, me Regi, meisq; uerbis dices, quemadmodum per Cancellarium suum pro dignitate me tractarit. sed antequam exierit annus, pœnitebit eum huius facti. Ille in Galliam reuersus, exponit mandata. Rex eo sermone multum offensus, grauè suscepit odium. Ad hanc offensionem illud etiam accessit, quòd rex non ita pridem receperat Ambianum, Abbeuillam, Sanctoquintinum, & alia quædam oppida Picardiæ, ad Somiam flumen, quæ Carolus septimus Galliæ rex, pater Ludouici, dederat Philippo Duci, quo tempore cum eo transegit apud Atrebates, & dederat tum ipsi, tum ipsius liberis masculis, ea conditione, ut cuiuis Galliæ regi liberum esset ea redimere quadringentis aureorum millibus. Cùm autem Philippus esset ætate grauis: procurabant eius negocia nobiles è familia Croiorum, qui per Hannoniam et Flandriam magnas retinent possessiones. In eos culpam transferebat Carolus, quod pater, accepta pecunia, reddidisset eas urbes, & quoniã in finibus positę sunt, impatientissimè ferebat. Paulo post abitionem legatorum, uenit Insulas Ioannes Borboniæ Dux, ut Philippum auunculum, officij & honoris gratia, sicuti præ se ferebat, inuiseret. Inter omnes enim Principum tribus ualde amabat Burgundicam, & erat è sorore nepos Philippi, quæ cum esset uidua: commorabatur unà

cum

cum liberis apud fratrem. Sed uera, cur aduenisset, hæc erat causa, ut eum incitaret, quò in sua ditione conscriberet exercitum, affirmans futurum, ut reliqui Galliæ Principes idem facerent, eo uidelicet consilio, ut Regem, qui multa insolenter ageret & inique, cogant saniorem Reipub. formam instituere, & quia bellum hoc uidebatur suscipi pro Republica totius Galliæ, uocatum deinde cognomento fuit, Bonum publicum. Philippus non difficulter quidem assensit, uerum non detegebatur ei tota res, neq; fore putabat, ut ad arma ueniretur. Collectæ sunt igitur copiæ, & Sanctopauli Comes, Cameracum, ubi tum Philippus erat unà cum filio, accessit, cumq; uenisset etiam eò Burgundiæ Mareschallus Nouocastrensis, Carolus indicto concilio, pronunciat, familiam illā Croiorum, sibi, suoq; patri summè aduersariam & inimicam esse. Et quanquam ex ijs quidam habebat uxorem Sanctopauli Comitis filiam, proscripti tamen fuerunt omnes ab eo, & facultatibus exuti, & è uestigio, nulla interiecta mora, salutem sibi fuga petere cogebantur. Aegre quidem ista tulit Philippus, è cuius etiam cubicularijs quidam, eò quòd esset eius familiæ, cùm salutandi Principis non haberet spacium, subitò & tacitè profugit, sed grauior ætas in causa fuit, ut patientius omnia ferret. Carolus deinde placato patre, copias, quibus Comitem Sanctopauli præfecerat, educit, nempè circiter trecentos equites cataphractos, &

quatuor sagittariorum milia, & inter hos, complures Artesiæ & Hannoniæ & Flandriæ uiros nobiles, deinde Rauestenus, frater Ducis Cliuensis, habebat non pauciores copias, & inter alios belli Duces, erant duo quidam, summæ apud Carolum authoritatis, Haubordinus & Contæus, quorum ille uersatus erat in ijs bellis, quæ Angli confœderati Burgundionibus, gesserunt in Gallijs, quo tempore Henricus quintus rerum apud Gallos potiebatur, alter eiusdem erat cum Haubordino ætatis. Totus exercitus erat circiter mille quadringentorum equitum cataphractorum, sed quoniam insolentes erant belli, diuturnitate ocij, ut qui post Atrebatensem illam pacificationem, per totos triginta, nisi fallor, annos, nullum gesserant externum bellum, male erant instructi, & parum exercitati plerique omnes. Sagittarij surgebant ad nouem milia, & habito delectu, quanta fuit anteà difficultas in conducendo, tanta tunc extitit in dimittendo, seruatis tantum lectissimis quibusque. Cæterum, ob diuturnitatem pacis, & Principis Philippi bonitatem, florentissimæ erant omnes illæ prouinciæ, cumulatæ omnis generis opibus, ita quidem, ut cuiuis populo præferri possent, ea re ferociores facti, nullius Principis potentia labefactari se posse putabant, sed qui fuerunt antea plurimis annis omniũ gentium fortunatissimi, nunc ita sunt adflicti, ut ærumnosiorem hodie populum non norim, et est credibile, iam ipsos dare

poenas

pœnas eorum, quæ rebus prosperis elati admiserunt. Nam & cultu corporis, & uestitu, & quotidiano uictu, & balneis & epulis, & omnino rebus omnibus modum excedebant, obliti pudoris & honestatis. Instructo exercitu, progreditur Carolus, erant autem equites omnes, præter eos, qui deducendis tormentis, quorum maximam uim habebat, alijsq; operibus destinati erant. Profectus igitur Nouiodunum, castellum Nelam ijs locis obsidet, ac licet militum presidijs firmatum esset, paucis tamen diebus deditione capit. Obequitabat non procul à Carolo Ioachimus Gallię Marescallus, à Perona digressus, uerum quòd exiguas habebat cohortes, non poterat impedire illum, quò minus ad Lutetiam propius accederet, quam tamen ipse prior ingressus est. Toto itinere, quâ transibat Carolus, iubet à ui & maleficio abstineri, necq; passus est ullum detrimentum alicui inferri, ciuitates etiam illæ, quæ sunt ad Somiam flumen, & aliæ quæcunq; modicis cohortibus nos recipiebant, & accepta pecunia, suppeditabant, quæ usui esse poterant, & uidebantur belli euentum expectare. Ventum est tandem Sanctodionysium, quod oppidum duobus miliaribus abest à Lutetia, quò & reliqui Galliæ Principes confœderati, sese uenturos esse promiserant. Pro Duce Britanniæ aderat Procancellarius, qui chartas aliquot habebat puras, sui Principis sigillo consignatas, cuiusmodi solent aliquando dari discedentibus

Legatis, in iisque pro ratione temporis & negociorum, subinde scribebat quicquid uisum esset. Valebat quidem ingenio, sed certè propter excitatam nō semel aduersus eum indignationem & fremitum in castris, opus etiam ipsi erat magna dexteritate & industria Carolus Lutetiam usque progressus, leuioribus prælijs lacessebat oppidanos, qui præter Ioachimum, & eas, quibus ille præerat, cohortes, nullum habebant præsidium. Itaque tanta fuit ibi consternatio multitudinis, ut subinde clamarent, hostem iam superasse mœnia. Haubordinus, eò quòd habitasset aliquando, & ingenium loci non ignoraret, suadebat oppugnandā esse, & quanquam equitatus idem sentiebat, ut qui contemnerent hostem, excursionibus factis in ipsas usque portas: Carolus tamen Sanctodionysium reuersus, postridie conuocato cōcilio, deliberat, an esset obuiā iturus Biturigum Duci, fratri Regis, & Britanno, quos Procancellarius in propinquo esse dicebat cum exercitu, conatus fidem eius rei facere, demonstratis literis, quas ipsemet finxerat in ijs, quas diximus, chartis, cū nihil tamen haberet certi. A multa deliberatione placuit, traijciendum esse flumen Sequanam, tametsi complures dicerent, quoniam socij & confœderati ad diem non uenissent, posse Carolum honestè redire domum, qui traiecto Somia & Matrona fluuijs, officio satisfecerit, nec opus habeat longius progredi. Quod ipsum eò uehementius aliqui contendebant, quò ma-

quò maius uidebant esse periculum, ideò quòd à tergo nulla haberent loca munita, in quæ, tempori-bus coacti, sese reciperent. Et quanquam magnus erat fremitus omnium aduersus Comitem Sancto-pauli, et Britanniæ Procancellarium, qui progressio nem suadebant, Carolus tamen, trāsmisso flumine, castra ponit ad pontem Sanctoclaudianum, qui ui cus infra Luteciam est ad duo miliaria. Postridie, quàm eò uenit, certior fit literis fœminæ cuiusdam nobilis, Regem ex Borbonia magnis itineribus ipsum petere. Cum enim excitatos in se Rex uide-ret Galliæ Principes, cogitabat huic rei præuerte-re, & prior ipsos adoriri, sed in primis Borbonium, quòd & hunc sibi crederet infestiorem, & ditionem eius putaret magis oportunam esse iniurijs. Impetu igitur in eum facto, multa iam ademerat, occupatu-rus etiam reliqua, nisi uicini Burgundiones, atque etiam Aquitani aliquot Proceres subsidio uenis-sent. Cum igitur ibi non posset, quod cupiebat per ficere, tempore exclusus, eò quod Carolus immi-neret Lutetiæ, & ueritus, ne reciperetur, præsertim aduentante fratre cum Britanno, maximè uero, quòd præ se ferrent, bellum esse necessario pro Re-publ. susceptum, & quia in Luteciam illis receptis, uidebat reliquas urbes, facili momēto, ut idem face rent, posse impelli, his de causis magna celeritate eò proficisci constituit, & prohibere, ne duo illi exerci-tus coniungerentur, nihil autem minus decreuerat,

quàm prelio concertare, sicut ipse mihi non semel retulit, delapsus in mentionem eius belli. Carolus igitur cognito Regis aduentu, statuit obuiam ei properare, & tunc demum recitatis literis, quas acceperat, tacito nomine authoris, demonstrat se uelle tentare fortunam, & ad uirtutem cohortatus militem, cum aliquantulum esset progressus, castra posuit ad Longumeum, qui uicus abest à Lutetia, quatuor miliaribus, uia Aureliana. Primum agmē ducebat Sanctopauli Comes, qui propè Montheri cum duobus miliaribus longius à Carolo consedit, multis huc illuc emissis exploratoribus, qui de Rege aliquid cognoscerent, & quam uiam esset ingressus, nunciarent. Cum deinde prælio delectus esset idoneus locus apud Longumeum, ita conuenit, ut si Rex eò accederet, Sanctopauli Comes, reductis copijs, cum Carolo sese coniungeret. Cenomanorum autem Comes, cum octingentis cataphractis ibat in exercitum Britannicum aduentantem, in quo multi erant egregij & honesti uiri, quos Ludouicus, tametsi bonam operam nauassent ipsius parenti, simul atq; principatum obtinuit, dimiserat. Cenomanus autem uiribus inferior, non ausus ad hostem propius accedere, sed interuallo aliquo præcedens, Regem petebat: Britannus uero & Biturix cupiebant sese coniungere Carolo, qui cum esset Longumei, cognouit ex captiuo, Regem, adiuncto sibi Cenomano, et collectis undiq; copijs, habere

bere ad duo milia cataphractorũ. Re deliberata cũ Cenomano & Normanniæ Præfecto & Amirallio, Rex omnino constituit, euitato prælio Lutetiam sese conferre, tametsi diuersum aliqui suaderent. Quia suspectum habebat Normannię Præfectum, familiariter eum rogat, num fidem Principibus dedisset, ad quod ubi ille iocosè respondit, ac facetè suo more, placatus Rex primam aciem ei attribuit, & uię duces adiungit, eò quòd ab hoste uellet deflectere. Tum Præfectus ille, ut erat liberali ingenio, cuidam è suis familiaribus, hodie inquit, ita propè sistam utrunq; exercitum & arcte, ut eum, qui uelit dirimere prælium, oporteat insigniter esse rei militaris peritum, atq; hunc eius sermonem Rex aliquando mihi recitauit. Progressus igitur ille cum suis copijs, uenit Monthericum, eam rem Sanctopauli Comes, qui ibi consedit, ut suprà diximus, Carolo celeriter renunciat, orans, ut quandoquidem sibi non sit integrum retrocedere, subito mittat auxilia, ne si discedat, fugientis uideatur præbere speciem, quod toti exercitui futurum sit ualde periculosum. 1465. Carolus igitur mittit alias cohortes, eisq; Anthonium, è familia Burgundica, nothum, pręficit, cumq; secum aliquamdiu deliberasset, progreditur et ipse, ac in castra uenit. Iam aliquot hostium signa uenerant, positis castris secundum fossam quandam spaciosam, quæ inter utrosq; erat media. Procancellarius autem Britanniæ & alius cum eo uir nobilis, metu peri-

tu periculi, eò quod Principes, de quorum aduentu maximam ſpem iniecerant, non adeſſent, profugiunt, & ad ea loca, ubi credebant ſe poſſe reperire Britannos, contendunt. Habita uero deliberatione, placuit Carolo, ut pedites pugnarent omnes: commutato deinde conſilio, cataphracti omnes cōſcendunt equos, ueruntamen ex nobilitate complures, eius mandato, relictis equis, coniungunt ſe ſagittarijs peditibus, qđ & honorificū erat, & reliquis addebat animum, eumq́ morem acceperant Burgundiones ab Anglis, quando fœdere ipſis coniuncti, bellum geſſerunt in Gallijs, per totos triginta duos annos, nullis interpoſitis inducijs. Principio, cum ſe nobis oſtenderet hoſtis, è uicina ſylua, erant circiter quadringenti cataphracti, quod ſi tum fuiſſemus eos adorti, multorum iudicio facilè profligaſſemus. Nam qui ſubſequebantur, non poterant, niſi cum modicis cohortibus, progredi, tametſi paulatim augeſcebant. Ibi tum Contæus ad Carolum, Si uelis, inquit, uictoria potiri, opus eſt ut acceleres, quod ſi maturius feciſſes, iam uideres debellatum hoſtem, quicquid intercedit temporis, hoc omne uictoriam moratur: Fuerunt initio pauci, cum nobis primum apparerent, & ne nunc quidem ſatis multi ſunt, ut reſiſtant, & uides ut augeantur. Hic ceptum eſt agi tumultuoſius, nullo ſeruato ordine, & perturbatis conſilijs, dum ſuam quiſq́ ſententiam dicit, iamq́ ad exitum Montherici committebatur

batur

batur utrinque leuius prælium à sagittariis, & quanquam nos sine ordine pugnabamus, multitudine tamen eramus & numero superiores. In concilio decretum fuit, quoniam longius erat interuallum, ut non continua progressione, sed dato ad respirandum spacio, pedetentim iremus in hostem, excitato autem clamore, & concursatione illa facta, ut diximus, Carolus immemor eius, quod anteà constituisset, subito, celeriterque progreditur, hostes erant ad castellum Montherici, à fronte muniti ampla quadam fossa & sepe syluestri, totus ager consitus erat frugibus & fabis, aliisque leguminibus, Carolum antecedebant sagittarii, absque ordine ferè. Meo quidem iudicio, cum est dimicandum, nullum genus militum præstat sagittariis, uerum ita, si sint aliquot millia simul, & uel equos habeant tales, quorum iacturam leuiter ferant, uel prorsus non habeant ex ipsis autem, ii qui præliis nunquam interfuerunt, potiores sunt exercitatis, & ita quoque sentiunt Angli, qui in eo genere quosuis antecellunt. Constitutum fuerat, ut dixi, dum iretur in hostem, bis quiescendum esse, quò pedites ad pugnam essent recentiores, eò quòd præter uiæ spacium, segetes etiam impedirent iter, sed Carolus continenter accelerabat. Hostes obiectam sepem, duobus diuersis locis, quâ poterant, transeunt, cumque tam essent uicini facti, ut hastas aptarent ad concursum, noster equitatus, perruptis & disiectis sagittariis nostris,

prouolat, sic ut spacium illis non darent telum ul-lum eijciendi, cum tamen in ijs omne robur & spes tota consisteret. Nam ex mille ducentis equitibus, uix quadringenti erant, sic ut oportet, armati, & ex his ipsis arbitror non fuisse quinquaginta tractan-dis hastis idoneos, è famulis autem, ob diutinum ocium, nemo quisquam armatus erat, Duces enim Burgundię, ne multitudini grauiora onera iniūge-rent, nullos alebant equites extra belli tempus. Ad hunc modū, florem ipsum exercitus, & spem maxi-mam, sagittarios, perturbant & disijciunt ipsi, & quanquam in eo summum erat periculum, Caro-lus tamen, qui ad dextram erat, prope castellum, ne-mine ijs locis magnopere resistente, uincit. Eram tunc unà cum eo, & quòd periculi magnitudinem per ætatem non intelligebam, animo fui maximè se curo et ocioso. Ad sinistrū latus erāt Rauestenus & Iacobus, Sanctopauli comitis frater, & alij complu res, qui cum essent numero inferiores, in fugam cō-ijciuntur, & ex ipsis plęriq; omnes in propinquam syluam excurrunt, alij, qui ad impedimenta & carros in fuga substiterant, sese recolligunt, Sancto-pauli quoq; Comes in syluam sese recepit. Caro-lus ex diuersa parte, cū paruo comitatu insequitur fugientem hostem, ultra Monthericum, & cum ne-mo quisquam resisteret, suam esse putat uictoriam: ibi nobilis quidam uir Lutzenburgicus, ętate gra uis, Anthonius Britānus, equo celeriter aduectus,

nunciat

nunciat ei, hostes denuo collectos redintegrare pugnam: si longius progrediatur insequendo, periculum ipsi imminere, nihil autem commotus eo sermone, pergit, mox idem nunciatur à Contæo, & ita quidem acriter, ut tandem ab incepto desisteret, quod si paulò fuisset prouectus longius, incidisset in eorum manus, ut quidã alij, qui proxime ipsum antecedebant. Reuersus itaq; per Monthericum, reperit cohortem peditum fugientium, quos insecutus, cum centum circiter equis, ictus est à quodam pedite, qui & solus in fuga restitit, & interemptus fuit, reliquis ferè omnibus elapsis per uicinos hortos. Cum propius ad castellum præteruehéremur, ecce conspicimus ibi sagittarios stipatores Regis, ad portam, immotos, mirum hoc uidebatur Carolo, nullũ enim superesse putabat hostem, qui resisteret. Deflectens igitur ad planiciem, inuaditur à cataphractis aliquot, numero sedecim, & quoniam è suis pleriq; erant dispersi, in summo uersabatur discrimine, adeò quidem, ut in gutture accepto uulnere, circundatus & comprehensus, urgeretur ab hoste, ut sese dederet, neq; sineret interfici, ut qui agnosceretur, Ipse contrà moratur & sustinet impetum, quantum potest, donec medici cuiusdam Parisiensis filius, Ioannes Cadetus, uasti corporis homo, per mediam turbam inuectus ingenti equo, disijcit turbam, & ipsum eripit. Hostes deinde ad oram eius fossæ, ubi constiterant ante prælium, sese recipiunt,

unt, eò quòd cohortes aliquot nostras in propin-
quo conspicerent. Carolus ex uulnere totus sangui-
nolentus, rectà contendit ad suos, eramus autem in
uniuersum circiter septuaginta, sumpto deinde re-
centi equo, rursus euolat, ut suos recolligeret, quo
quidem tempore, si uel centum modo equites ad-
uersum nos extitissent, fugæ nos mandassemus. No-
stri enim milites uix tandem paulatim aduentabant
cum modicis cohortibus, partim saucij, partim ex
itinere & labore defatigati, nam & segetes grandi-
ores impediebant euntes, & tanta erat uis pulueris,
ut prospectus non pateret, & quocunque respiceres,
coopertum erat solum militibus & equis interem-
ptis. Intereà prodit Sanctopauli Comes è ꝓpinqua
sylua, cum quadraginta circiter cataphractis, & ad
nos contendit, inter eundum plures undique ad eum
ex fuga confluunt. Nos, quibus uidebatur esse peri
culosa mora, missis ad eũ nuncijs, hortamur ut pro-
peret, ille uero nihil eo commotus, placide progre-
ditur, & hastas iubet à suis tolli, quæ passim iace-
bant humi, deinde se nobis adiungit, & iam eramus
circiter octingenti cataphracti, pedites uero perpau
ci, quæ res in causa fuit, quo minus integram obtine
ret uictoriam Carolus. Ex hostium numero profu-
git Cenomanus & alij multi, cum octingentis cata
phractis: erant qui dicerent eum communicasse
consilia cum nostris Principibus, sed opinor iniuri-
am ei factam esse, breuiter, ingens fuit utrinque fuga,
sed hoc

sed hoc est in primis memorabile, quod Principes ambo nō excesserunt è campo. Cum igitur ad hunc modum starent hinc illinc instructæ acies, diremptę solum fossa & sepè syluestri, tormentis utrinq; cadunt aliqui, pugnam nemo amplius affectabat, & eramus numero superiores, ueruntamen Regis pręsentia magnum suis attulit momentum, quando militem, & præsertim equites, ad uirtutem cohortabatur, nam alioqui crediderim omnes fuisse præcipites in fugam abituros. Ex nostris aliqui cupiebant redintegrari prælium, in primis uero Haubordinus, eò quòd diceret se uidere cohortem aliquam hostium fugientem, quòd si centum modo sagittarios habuissemus instructos, qui tela coniecissent trans illam sepem, exercitus noster omnis fuisset progressus. Interea dum sic deliberamus, & administratio belli consistit, Rex, interuentu noctis, Corbelium, quod est supra Lutetiam septem milliaribus oppidum, ad Sequanam, sese confert, cum nos crederemus eum in castris pernoctare. Forte eo loci, ubi Rex fuerat, excitatus ignis, longè lateq; uagabatur per carros, & sepem illam, de qua diximus, ibi Sanctopauli Comes & Haubordinus iubent carros omnes adduci in eam partem, ubi tum eramus, & totum exercitum eis circumcludi. Dum hæc geruntur, ex hostibus complures, qui nostros fugientes insecuti fuerant, redeunt, arbitrantes uictoria se potitos esse, coacti transire per nostras munitiones,

plerique omnes occumbunt, paucis admodum elapsis. Ex aduersarijs cecidit statim inter alios, commisso prælio, Normanniæ Præfectus, à nostris desiderati sunt plurimi pedites, ab illis autem equites, utrinque cæsa sunt ad duo millia. Magnum quiddam est, meo quidem iudicio, restaurare copias à conflictu, & per horas aliquot, in acie utrinque consistere propius, & merito Principes complectantur eos, à quibus in tali rerum statu non fuerunt deserti, uerum, ut fieri solet, non admodum erant memores officij: Quidam, eò quòd profugerant, loco fuerunt & dignitate submoti, alij contrà, qui multo longius abierant in fuga, honoribus aucti fuerunt & beneficijs, ex nostris quidam authoritate omni excidit, iussus è conspectu Principis abire, mensem unum post, illustriori loco fuit, quàm antea. Cum totus exercitus esset receptus intra munitiones, ut suprà demonstrauimus, reficiebat se quisque, utcunque poterat. Ex nostris quàmplurimi erant saucij, plerique etiam animis demissi, quoniam uerebantur, ne Parisienses cum equitibus cataphractis egressi, quibus præerat in urbe, is, cuius antea meminimus, Ioachimus, nos adorirentur, eumque metum auxit, quòd crederent Regem in propinquo uersari. Emittimus ergo de nocte quinquaginta cataphractos, qui de Rege aliquid explorarent. Carolus intereà sumpto cibo reficit se nonnihil, & acceptum uulnus in gutture, curat, quo loco cœnabat, submouenda

erant

erant aliquot cadauera, positis deinde duobus fasciculis straminis, assidet, dum loco mouentur cadauera, unus ex miseris illis potum flagitat, iniicitur illi in os aliquid eius potionis, qua Carolus utebatur, statim incipit habere melius, cumque agnosceretur, curatus fuit, & ualetudini restitutus, erat autem unus è sagittariis stipatoribus ipsius. Deliberatur postea quid facto sit opus, omnium primus sententiam dicit Sanctopauli Comes, uersari nos in magno periculo, sibi uideri, prima luce mouenda esse castra, & petendam Burgundiam, exusta parte aliqua impedimentorum, & abductis tantum tormentis, fieri non posse, ut medii inter regem atque Lutetiam, diutius ibi sine commeatu perduremus. Haubordinus deinde, & alii quidam post eum, licet ignorarent, quid essent allaturi, qui exploratum fuerant emissi, nõ dissentiunt ab illo, Contæus autem omnium postremus, ait futurum, ut milites, re intellecta, propter timoris suspicionem perterriti, fugæ se mandent, & ab hoste intercipiantur, præstare multò, ut refectis nonnihil corporibus, hostem prima luce statim adoriamur, aut uictoriam esse reportandam, aut fortiter ibi pugnando moriendum, hoc sibi uideri non solum honestius, uerumetiam ad salutem utilius atque tutius. Ea laudata sententia, Carolus iubet, ut quieti sese darent omnes per horas duas, & ad tubæ clangorem essent expediti, interea per homines idoneos militem cohortatur ad uirtu-

tem

tem. Sub mediam noctem reuersi equites nostri exploratores, nunciant Regem esse in propinquo. Statim emittuntur alij, qui certius aliquid cognoscerent. Post horam deinde unam, arma capiunt omnes, & ad prælium sese instruunt, sed profecto plerique omnes fugam spectabant. Exploratores, quos secundo loco misimus, obuiam facti cuidam aurigæ, cognoscunt Regem demigrasse cum toto exercitu, qua re nobis nunciata, ipsi longius progrediuntur, cumque uerum esse, quod dixerat ille, comperissent, reuersi maximam in castris lætitiam excitant, neque tum deerant, qui cum paulò ante fuissent animis deiecti, dicerent persequendum esse fugientem hostem. Erat mihi tum equus, et uetulus admodum & fractus laboribus, is forte situlā uini repertam hausit, eaque potiōe sic fuit recreatus, ut alacriorem antea nunquam fuerim expertus. Cum illuxisset, conscendimus equos, ibi monachus quidā Franciscanus, à Carolo summissus, confirmabat adfuturum eo die Biturigem & Britannum, ex quorum castris ipse iamiam uenisset, ea res animum addebat nostris, tametsi non omnes haberent fidem, & artem intelligerēt, ueruntamen sub meridianum tempus, rediit ad nos Britanniæ procancellarius, qui paulò ante prælium se subduxerat, quoque maiorem faceret fidem, duos è numero stipatorum sui Principis adduxit, magna per exercitum excitata læticia, cumque suæ fugę causam rogatus exposuisset, ualde lauda-

laudabatur ab omnibus, quod autem rediisset, eo uero nomine pergratus erat. Carolus totũ diem in campo commoratus, belli omnem laudem ad se pertinere putabat, lætus admodum, sed ista gloria magno deinde constitit ei. Nam ab eo ferè tempore, aliorum repudiatis consiliis, pro suo unius arbitrio gerebat omnia, quæ res in causa fuit, ut tandem in uitæ discrimen adductus, & occisus, grauissimum uulnus populo prouinciisq; suis inflixerit. Qui ordine præcesserunt ipsum, pater, auus, atq; proauus, honoratissimi fuerant potentissimiq; principes, adeo quidem, ut præter Galliarum reges, pauci admodum illis præferri possent. Modestia sane decet omneis hominum ordines, in primis uero principes uiros, ut intelligant, & sint memores in omni actione, esse Deum, à quo proficiscuntur & emanant omnia. Erant in eo duæ res, maxime memorabiles, laborum patientia, & animi robur incredibile. Militàui sub eo per annos septem, nec ullum uidi tempus, quo uel lassitudinis, uel timoris daret significationem, moliebatur in animo res maximas, & fortasse maiores etiam uiribus humanis. Postridie, qui tertius erat dies à prælio, recipimus nos Montheri-cum, ex agris omnes confugerant uel in turrim templi, uel in castellum, sed Carolus & reuocari omneis, & à maleficio abstineri iubet, secutus deinde consilium Contæi, Stampium, quod est inter Lutetiam & Aureliam oppidum, loco multum fertili,

sese confert, ut & Britannico exercitui præuerteret, & militem ex uulneribus, alijsq́ incommodis male affectum, recrearet, hæc enim diuersoriorum oportunitas, multos, qui periclitabantur alioqui, seruabat. Aduenientibus Biturigi & Britanno, obuiam proficiscitur cum primis ordinibus, & ipsos quidem Principes in oppidum recipit, equitatum autem omnem in campo contineri mandat. Erant circiter sex equitum millia, tàm cataphracti quàm sagittarij, bene instructi, & inter eos multi honesti homines, quos Ludouicus, ut suprà diximus, dimiserat. Quanta esset Britanni potentia, facile erat ex eò apparatu cognoscere, nam eius exercitus potissimam partem ipse unus alebat. Interea Rex, Corbelio relicto, Normanniam petit, ut copias ibi cogeret, & ne quis per ipsius absentiam oriretur motus, circa Lutetiam, quibus locis maxime necessarium esse uidebatur, equitum præsidia disponit. Quo die Principes conuenerant Stampij, multus fuit inter eos sermo de uarijs rebus. Britanni, ex hostibus, qui profugerant, nõnullos cœperant, & si paulò fuissent propinquiores, bonam exercitus partem profligassent: Ex captiuis acceperant Regem interijsse, sic enim illi putabant, eò quòd commisso prælio, in fugam abierant. Exhilarati eo nuncio, magna sibi pleriq; promittebant à Biturige, ad quem, morte fratris, imperium deferri sciebant, & ut accepi à quodam fide digno, qui ei concilio interfuit, delibe

rauerant

rauerant de nobis opprimendis, uerum non admo-
dum diu ea lætitia fruebantur, atq; hic uidere licet,
qui sit rerum status, et quę perturbationes oriantur,
quũ aliqua fit imperij commutatio. A cœna, cũ mul
ti pasim deambularent, Biturix et Carolus, ex fene
stra, cui innitebantur, serio de suis rebus colloquun
tur. Erat inter Britannos homo plebeius, cui pro lu
do fuit, in aërem eiaculari ignem artificiose compo
situm, Galli uocant fusas, quæ cum è sublimi decide
runt, huc illuc discurrunt, & flammeum quiddam
emittunt, ex ijs cum eiecisset aliquot, una forte im-
pegit in fenestram, ad quam illi colloquebant̃, atto-
niti ambo & subitò erecti, respiciunt alter in alte-
rum, admirabundi, collecta suspicione, de industria
factum esse, lædendi causa. Contæus, quum secretò
quiddam dixisset Carolo, descendit, & in armis esse
iubet ilicò cataphractos omneis & sagittarios, ut
idem faceret, Biturigem hortatur Carolus. Inqui-
ritur postea de autore, is, qui coniecerat ignem, pro-
iectus ad pedes Principum, fatetur à se factum esse,
& ueniam deprecatus, quò suspicionem omnem
tolleret, rursus eiaculatur, ad hunc modum risu so-
luta turba, deponuntur arma. Postridie, conuoca-
to concilio, deliberant Principes, quid agendum
sit, & quoniam diuersarum gentium erant, nec uni
alicui parebant, quod in eiusmodi rebus necessari-
um est, uariabant sententiæ. Sed notatum fuit in pri
mis & exceptum, quòd Biturix, qui per ętatem nul-

lum habebat rerũ usum, necq; talibus assueuerat spectaculis, uidebatur ita loqui, quasi iam tæderet ipsum belli, deplorans miseriam eorum, quos in exercitu Caroli uiderat saucios, et corporibus malè affectos, nam eò tandẽ delapsus est, ut diceret, præstare, bellum non fuisse inchoatum, quàm sui causa tantas existere calamitates. Eum sermonem grauiter tulit Carolus, ueruntamen re deliberata, placuit traducẽdum esse exercitum Lutetiam, & tentandum, an oppidani unà cum ipsis uellent animum adijcere ad procurationem reipublicæ, pro qua bellum se suscepisse dicebant, quòd si ea ciuitas permoueri posset, de reliquis, quin idẽ essent facturę, nihil dubitabant. Carolus priuatim ad suos locutus, de Biturigis oratione, ecquid uobis, inquit, uidetur? ille, quòd saucios uiderit nonnullos, qui ad ipsum tamen nihil pertinent, animo est demisso & languido, quid faciat, si quod detrimentum ipsius milites acciperent? sane leui aliquo momento queat impelli, ut nobis desertis, cum hoste paciscatur. Propter diuturnum enim bellum, quod inter ipsius & meum parentem intercesſit, & propter ueteres inimicitias, facile sit, ut cõiunctis ambo uiribus, nos oppugnent, nouæ sunt igitur tentandæ amicitiæ. Fuit hæc sola ferè & potisſima causa, cur ad Eduardum Angliæ Regem misso statim legato, mentionem aliquam inijceret connubij cum illius sorore: quum enim sciret hoc uehementer ei placere, uidebat facile ipsum

le ipsum ad amicitiam posse adduci, & quanquam id temporis non agebat serio, duxit tamen eam postea uxorem, quod eò libentius refero, ut ostendam, eiusmodi multa sępius euenire ex opinione aliqua leuiter suscepta, maximè uerò inter Principes, qui propter delatorum multitudinem, suspicionibus ferè indulgent. Commorati per dies aliquot Stampij, Sanctomaturinū & Morettum proficiscimur, quod est prope Sequanam oppidulum, ad sedecim supra Lutetiā milliaria. Carolus in planiciem progressus, castra ponit iuxta flumen: Iusserat autem, ut uncum aliquem unusquisque secum deferret, religandis equis idoneum, carris etiam deuexerat naues aliquot, & uasa dissoluta, ut ex ijs effecto ponte, Sequanam coniungeret. Cum ad fluuium peruenit, exoneratis & depositis sarcinis, occupatur insula, sagittarij Galli conabantur nos aditu prohibere, sed cum iniquo loco pugnarent, tormentis reiecti fuerunt. Sub uesperum iubet pontem fieri, ipse tensis tabernaculis, cum quinquaginta cataphractis ibi pernoctat: postero die circa meridianum tempus, perfecto ponte, exercitum omnem & tormenta traducit, idem postridie faciunt Biturix & Britannus cum suis copijs, collaudato opere. De nocte apparent nobis plurimi ignes è longinquo, plerique regem esse putabant, sed aliquot horis postea cognouimus, Ioannem Calabriæ Ducem, Renati Siciliæ regis filium, castra ibi posuisse. Duce-

bat ille insignem equitatum ex utraque Burgundia, pedites uerò non ita multos, & inter hos, circiter quingentos Heluetios, qui primi omnium suæ gentis nostris temporibus in Galliam uenerunt, & sua uirtute reliquis nomen & authoritatem magnam conciliarunt. Hæ copiæ, cum prima luce castra mouissent, eo die pontem transeunt, Burgundionibus præerat Mareschallus Nouocastrensis, erant cum eo frater Montagutius, & Marchio Rethelensis, & ingens nobilium turba, quorum nonnulli militauerant Borbonio, quum bellum ei Rex inferret, hi omnes, periculi uitandi causa, coniunxerant se cum Duce Calabriæ, quem propter fortitudinem & rei militaris scientiam Carolus in magno habuit honore. Exercitu omni traducto, qui sane longe maximus erat, Lutetiam cum uniuersis copijs contendunt. Primam aciem ducebat Sanctopauli Comes, & cum eo Britanni aliquot & Bituriges, in reliquo agmine erant ipsi Principes. Carolus & Calabriæ Dux, ut homines militares decet, in hoc toti erant, ut rebus omnibus diligenter prouiderent, nec obscurè præ se ferebant, cupere se aliquid magni perficere, Biturix & Britannus uehebãtur paruis equis, leuiter admodum armati. Vbi Carentonium uenissent, qui uicus ad Matronam positus, Lutetia distat duobus milliaribus, occupatur ibi pons, frustra resistentibus sagittarijs Gallis, eum ubi transijssent, Conflantium progressi, quod est in propinquo, Carolus

rolus occupata planicie, copias suas omneis & tormenta, carris, alijsque munitionibus cingit, adiuncto sibi Calabriæ Principe. Biturix & Britannus, cum magna sui exercitus parte, Sanctomaurum, qui uicus modico distat interuallo, sese conferunt, reliquum agmen Sanctodionysium abire iubetur. Postridie, quàm eò uenerant, faciunt excursionem ad urbem, non absque magna trepidatione uulgi. Erant inter alios ordines multi non alieni à Principibus, & eorum institutum iudicabant esse utile ac salutare Galliæ, è ciuibus etiam multi addicti erant Burgundionibus, eorumque negocia procurabant, spe cõsequendi publica munera, quæ Lutetiæ sunt, & plurima, & admodũ quæstuosa, dum quisque, non quantum æquitas permittit, sed quantum omnino potest, extorquet. Nostri, cum hoc non ignorarent, amplis pollicitationibus eos sollicitant. Tertio pòst die, cogitur in urbe Senatus, & acceptis principum postulatis, qui Reipub. salutem se procurare ostentabant, placuit legationem esse mittendam. Ea decernitur Gulielmo Carterio, Parisiensi Episcopo, homini singulari uirtute. Principes omnes Sanctomauri conuenerant, pręsidebat ei concilio Biturix, reliqui astabant, hinc Britannus & Calaber, illinc uerò Carolus, præterquam capite, totus armatus, & tectus eleganti pallio, uenerat enim Conflantio, & quoniam hostes in propinquo tenebant Vincennium arcem, non poterat nisi magno comitatu eò

tu eò proficiſci. Summa petitionis hæc erat, ut urbē pateſaciant, quò cum reliquis ordinibus communicato conſilio, rationes ineant bene conſtituendi regni, quod inſolenter admodum, & iniquè per Regem adminiſtrari dicebant, multis in eum effuſis criminationibus. Ad quæ cum legati amicè reſpondiſſent, ſumpto ad deliberandum die, domum reuertuntur: priuatim autem Principes unumquemq; ſollicitabant, & opinor ſic inter eos tunc fuiſſe decretum, ut ipſi quidem unà cum ſuis neceſſarijs ingrederentur, exercitus autem modicis cohortibus per interualla tranſiret, quo facto, perfeciſſent, quod inſtituerant, multis enim de cauſis facile traduxiſſent ad ſe populum, ac deinde, quod ea ciuitas feciſſet, aliæ quoq; per Galliam urbes ſine contentiōe erant facturæ. Priuſquam legati retuliſſent ad Senatum, Rex Lutetiam uenit cum maximis copijs, nam ad duo cataphractorum millia, & è Normannia nobilitatē inſignem, & ſagittarios complures, ſtipatores ſuos, alioſq; multos, præſidio ibi collocat: Ita & conſilium noſtrum intercidit, & populi fuit immutata uoluntas, nemo iam audebat amplius de pactione nobiſcum facienda loqui, nonnulli etiam, quòd in collocutionem ueniſſent, pœnas perſoluerunt, exutí ijs, quibus erant præpoſiti, muneribus, & aliò relegati, quæ ſanè moderatio laudanda mihi uidetur in Rege, quod atrociori uindictæ genere non ſit uſus. Nam ſi, quod moliebantur Princi-

Principes, id effecissent, perierat, & non semel ipse mihi retulit, quòd si fuisset ab ea urbe interclusus, rectâ se uel ad Heluetios, uel ad Mediolani Ducem Franciscum, de quo magnam habebat amicitię opinionem, profecturum fuisse. Is enim, Galeacio filio Duce, auxilio prius miserat quingentos cataphractos, & peditũ ad tria millia, qui in Aruerniam usque progressi, bellum inferebant Borbonio, facturi maiora, nisi allatus de morte Francisci nuncius, domum ipsos reuocasset. Idem etiam, ubi de fortuna Regis, & Principum audiuit conspiratione, per Legatos admonuit eum, ut tota mente & animo hanc illorum societatem distraheret. Rex Lutetiam ingressus, bello nos undique lacessit, maxime uero pabulatores nostros, qui longius prodire cogebantur, & ad sui tuitionem, opus habebant maiori comitatu. Sanè magna est eius urbis opportunitas, & ingens uicinæ regionis copia, quæ duos tàm potentes aleret exercitus, Nobis enim nihil unquam deerat, & in urbe nulla fuit annonæ caritas. Non intermittebatur dies, quo non leuius aliquod prælium fieret, hostes equitatu præstabant, nos autem peditatu, Britanni circum Sanctodionysium populabantur agros, Ex Aquitania quoque nonnulli Principes auxilio nobis ueniebant, cum sex millibus equitum, sed Carolus metuens, ne, si propius accederent, inedia consumeremur, missa pecunia, quâ commeatum emerent, renunciat, ne progrederentur lon-

F

tur longius. Præter quotidiana illa prælia nihil magnopere agebatur, nolebat enim Rex totis uiribus dimicare, neq; ſuis permittebat, ut magno numero prodirent, eò quod ſuas Galliæq; fortunas nequaquam uellet in dubium deuocare, ſed hoc ſolum ſpectabat, ut pace quocunq; modo facta, fœdus illud Principum dirimeret, certo tamen die, prima luce ſagittarij, ad quatuor millia, è regione Cõflantij, iuxta Sequanam caſtra ponunt, ab his nobiles Normanni, & cataphracti aliquot modico diſtabant interuallo, pedites etiam non longe aberant in pulcherrima planicie, et Sequana tantum eramus diuiſi, ſtatim incipiunt accumulare aggeres, & è terra materiaq; caſtellum efficiunt, quàm longe noſtra patebant caſtra, interlabente, ut diximus, fluuio, diſpoſitis deinde tormentis, Carentonio eijciunt cohortes aliquot Calabriȩ ducis, ita quidem, ut hæ cogerentur ſe nobis adiungere, deſideratis nonnullis & militibus & equis. Deinde in noſtras etiam munitiões emiſsis tormentis, extulerunt aliquot, & cum in cœnaculum Caroli bis eiaculati eſſent, inter prandendum, ex famulis quendam, qui cibum deferebat, in gradibus occidunt. A prandio Carolus deſcendit in inferius tabulatum, ueniebant ad eum quotidie Principes conſilij cauſa, quo dimiſſo, prandebant ſimul. Re deliberata, placuit, ut noſtra tormenta ſtatim opponerentur hoſti. Perforatis igitur muris, qui ſunt prope Conflantium, iuxta flu

men, collocantur ibi quorum maximus erat usus, & alia deinde alijs locis, quàm fieri potuit commodissime. Aggeres illorum longe se diffundebãt uersus urbem, exhaustam uero terram, eijciebant in eam partem, quæ ad nos pertinebat, ut ab ictu telorum tuti essent, in fossis enim continebant se, nec caput modo proferre audebant. Tormentorum tanta uis fuit & impetus, ut maiorem non uiderim, nam è Lutetia suppetebant eis omnia copiose: quatuor ita sunt consumpti dies, ab utraque parte maior fuit metus, quàm iactura, nemo enim, qui in aliquo esset numero aut honore, interijt. Principes ubi uident hostem non commoueri loco, iudicabant hoc pertinere ad suum non dedecus modo, sed & periculũ, eò quòd oppidani firmiori essent animo futuri, quum superiori quodam die, per inducias, maximo numero, spectandi gratia prodijssent. Mandant igitur è nauibus pontem fieri, traducendis copijs, in eum usum maiores etiam naues aliquot fuerunt adductæ, quibus transmitteretur flumen, & in hostem impetus fieret. Qui ad hoc opus efficiendum delectus fuit, eius hęc erat sententia, illos aggeres, & terram eiectam ab hoste, nobis usui fore, quòd traiecto flumine, illi essent loco futuri inferiores, nec auderent metu tormentorum è fossis prodire. Quare cognita, maior nobis incessit cupiditas transeundi. Perfecto ponte, & in usum accommodato, accurrit ab hostibus fœcialis, affirmans hoc ipso uiolari

inducias, quæ & in biduum pactæ fuerant, & eo die sub uesperum cedebant. Venerat autem, ut quid ageretur à nobis, cognosceret. Pons ea magnitudine erat, ut tres simul equites hastati facile transirent, sex preterea naues onerariæ aderant, quæ singulæ transportabant mille milites, & alia minora nauigia magno numero, ut ipsorum adminiculo tormenta eò lenius proueherentur. Ex omni igitur exercitu deliguntur, qui transeant, ijs præficitur Sanctopauli Comes & Haubordinus, Post mediam noctem, sumptis armis, antequam illucesceret, instructi erant omnes. Eram ea nocte in excubitorum numero, nam immunitatem nemo quisquam habebat, hic subito exaudimus clamorem sublatum ab hostibus, quum enim castris incensis & abductis tormentis abirent, acclamatione facta, nobis illud significabant. Nostri ad eam rem delecti, iam ceperant transire flumen, animaduerso autem illorum discessu, læti ad nos redeunt. Fuerant autem illi à Rege in hoc solum emissi, ut nos ex longinquo lacesserent, non etiam ut prælio concertarent. In hoc enim totus incumbebat, ut quocunque modo pacisceretur, & nos dissiparet, ideoque subinde fiebant induciæ, per quas alij ad alios commeabant, diremptis fossa, quam transire uetitum erat, interea proponebantur aliquæ rationes pacis, & utrinque multi ad defectionem sollicitabantur, ab illis mittebatur internuncius, Cenomanus, à nobis, Sanctopauli Comes,

mes, & quanquam nihil magnopere perficerent, integræ tamen erant induciæ, nec ullus intercedebat dies, quo non ex ipsis aliqui ad nos, & ex nostris in illorum castra perfugerent. Eiusmodi sane collocutiones non uacant periculo, & ei præsertim, cuius infirmiores uidentur esse partes, magnum sæpe detrimentum adferunt. Sic enim inter homines comparatum est, ut & augescere cupiant, & sua tueri, eoq; facile fit, ut sese potentioribus adiungant, & cũ in principem liberalem incidunt, idoneũq; comparandis hominum gratijs, leui momento traducuntur aliô. Pacis igitur tractatio prudentibus atq; fidis hominibus est committenda, eos à legatione reuersos, separatim audiat princeps, ac solus, ne si minus iucunda renunciẽt, pauorem ea res atq; metum inferat multitudini. Sunt enim omnes cupidi rerum nouarum, & non desunt, qui cum familiariter norint legatos, audent sibi polliceri, fore, ut omnia resciscant, uerum si iudicio sint prediti illi, cauebunt modis omnibus, ne quid efferant, quod uel alienationem animis, uel trepidationem excitare possit. Hoc ideo mihi dicendum fuit, quòd principes à suis non raro circumueniri sciam in eiusmodi actionibus, illos præsertim, qui præ fastu & arrogantia, quæ sit aliorum sententia, non auscultant, nam qui se demittunt, ac libenter aliorum iudicia cognoscunt, ij minus falluntur. Omnium autem principum, quos ego quidem noui, Ludouicus rex

optime tenebat rationem ex rebus aduersis eluctandi, cultu corporis erat admodum simplici, & sermone demisso, quos uel metueret, uel à quibus aliquid speraret, eos omni ratione studebat ad se traducere, et si forte repulsam ferret, nihilominus & donis & magnis pollicitationibus instabat: Quos rebus secundis eiecerat, eos in necessitate positus, magno sibi recõciliabat, eorumq́ue utebatur opera, neque propter ueteres inimicitias oderat. Homines mediocris conditionis, naturaliter amabat, potentioribus autem, & ijs qui facile ipsius ope carerent, minime fauebat, diligenter de singulis rebus percontabatur, & cupide audiebat omnes, eaq́ue ratione hoc effecit, ut qui per Europam esset in authoritate, & aliquo numero uiri, omneis cognosceret, hac industria & uirtute, se suasq́ue facultates omnes seruauit, quæ sanè in dubium & præsens periculum deuocatæ fuerant, hoc principum exorto bello, et plurimis in eum excitatis aduersarijs, largitionibus autem & liberalitate admodum proficiebat, & ut rebus aduersis multum erat prouidus, ita quoque secundis, & in ocio captabat offensiones ac simultates, neque diuturnam ullam pacem ferre poterat, & leuiter de hominibus iudicabat aliquando, etiamsi coràm adessent. Veruntamen quia timidior erat à natura, ne quid de ijs, quos metuebat, diceret, diligenter cauebat, cumque per intemperantiam linguæ detrimentum aliquod accepisset, agnouit culpam,

& con-

& conuersus ad eum, quem offenderat, non me latet, inquit, obfuisse mihi linguam, sed & profuit aliquando, nunc autem, ut, quod illa peccauit, emendem, æquum est, ac simul, cum ad eum modum familiariter ageret, donum aliquod dabat non contemnendum. Est profecto magnum Dei beneficium, agnoscere quod uiciosum est, ac mentem ad meliora conuertere, mea quidem hæc est sententia, ut arbitrer, eam sollicitudinem atque molestiam, in qua iuuenilibus annis fuit, quo tempore, deserto patre, uixit apud Philippum Burgundiæ Ducem, per annos sex, plurimum ei profuisse. Nam in eo rerum statu cogebatur accommodare se, & seruire plurimorum affectibus, & prouidere, ne, quorum opera carere nõ poterat, eos offenderet, & hoc quidem boni attulit ei fortunę inclementia. Post mortẽ patris, delato ad ipsum principatu, studebat ulcisci, quas putabat sibi factas esse iniurias, uerum pœnituit eum, accepto detrimento, & quos prius à se alienauerat, cũ ijs ipsis in gratiam deinde rediјt. Quòd si fuisset educatus, ita ut hodie plęrique nobiles per Galliam, arbitror eum ex illis tempestatum fluctibus non fuisse emersurum, sic enim hodie complures instituuntur, quasi ad ludum essent facti & iocum, in uestitu et omni sermone nihil moderate faciunt, aut prudenter, literarum nullam cognitionem habent, uiris nobis atque peritis non patet ullus ad eos aditus, de negocijs aut suis, aut populi nõ cognoscunt

ipsi,

ipsi, uerum in familiares omnia reijciunt, qui per hanc illorum ignauiam atque socordiam, suas facultates insigniter amplificant, & hoc ferè solũ agunt, si quis est aliquando, qui forte, tanquam ex ueterno expergefactus, animum rebus gerendis adijciat, hoc sero admodum fit, amissis propemodum occasionibus. Indubitatum enim est, eos, qui in ulla re unquam excelluerunt, maturè puerilibus annis ad eam rem accessisse, Totum hoc cõsistit, primum in beneficio Dei, proximè in educatione. Suprà diximus de discessu hostium, qui è regione nostrarum munitionum, ad Sequanam consederant. Induciæ ferè fiebant in unum diem & alterum, ijs finitis, res agebatur excursionibus utrinque & leuioribus prælijs, è Lutetia quidem non prodibant magnis cohortibus, nisi quòd speculatores nostros equites subinde reijciebant. Suspitionem habebat rex de plærisque, nulla magnopere de causa, noluit igitur confertis copijs pugnari, & suos à prælio continuit. Retulit aliquando mihi, se nocte quadam reperisse arcem, quę est ad portam Antonij, patefactam, ea parte, quę ad campũ pertinet, ea res suspitionem augebat. Qui erant Lutetię belli duces, cõstituerant nos adoriri tripartitò, sed detecta res fuit per adolescentẽ, qui ex aduersa fluminis ripa, clamore nobis enũciabat istud, emissus ab ijs, qui principum rebus fauebant, è quibus etiam nonnullos, fidei faciendæ causa, nominabat. Prima luce ueniunt duę hostium

cohor-

cohortes diuersis itineribus ad pontem Carentonij, quo loco tormenta nostra erant disposita. Fit tumultus totis castris, dum creditur hoc illud esse, quod antea significatum fuerat: confestim arma capiunt Carolus & Calabriæ dux, & temporis ferè momento instructus erat omnis exercitus, pedites eramus omnes, ac ducenti solùm equites obequitabant, ut quid hostis moliretur, obseruarent. Eo primum die res uidebatur ad prælium spectare. Biturix & Britannus, quos antea non uideram armatos, ilicò sese nobis adiungunt. Quum ad pontem propius accederet hostis, quàm plurima in eos emisimus tormenta: Parisienses autem ex mœnibus ad nostras usq; munitiones suis machinis penetrabãt. Cœlum erat obscurius, et nostri equites, qui propius ad urbem accesserant, credebant se uidere ingentem numerum hastarum, arbitrati regem ibi copias omneis atq; uires habere coactas, reuersi igitur, celeriter hoc perferunt ad principes, & cõfirmant prælio decertandũ esse: Ex hostibus autem, qui præmissi fuerant equites, speculandi causa, cum uiderent nostros retrocedere, consectati eos, augebant nobis illam, de qua diximus, opinionem. In eo rerum statu, Calabriæ dux, consociatis armis, militem ad uirtutem hortatur, oblatam esse dicens illam toties optatam dimicandi occasionem. Nostri equites, quod uiderent hostem, qui prius insequebatur, Lutetiam reuerti, & simul illum, quem putabant esse confer-

G tum

tum exercitum, conspicerent non moueri loco, dubitare secum incipiunt, & progressi longius, cœlo iam sereniori, cognoscunt eum locum, in quo putabant hostem consistere, consitum esse præaltis carduis, qui ex longinquo præbebant hastarum speciem. Prouecti igitur ad urbem usque, Principes de eo certiorem faciunt. excusabat autem eos & cœli obscuritas, & allatus nocte superiori nuncius.

PHILIPPI COMINAEI
commentariorum Liber secundus.

Acis conciliandæ rationes, inter regem præcipue & Carolũ, qui duo longe primi erant, minime intermittebantur. habebant autẽ postulata principũ magnã difficultatẽ. Biturix enim Normanniam à rege fratre petebat, uti portionẽ iure hæreditario sibi debitã, Carolus autem, Ambianũ, Abbeuillam, Sanctoquintinũ, Peronam, et alia quę sunt ad Somiam oppida, quę rex ante menses quatuor à Philippo principe recuperauerat quadringentis aureorũ millibus, uolebat sibi restitui, affirmãs, quamdiu ipse superesset, non esse regi licitum, illa sibi adimere, simul cõmemorat, quantum Burgundicæ familię rex debeat, in qua, multis annis, cum à patre secessionem fecisset,

fecisset, liberaliter & honorifice tractatus, ac deinde mortuo patre, Rhemos & Lutetiam esset ipsorum sumptu deductus, & regno inauguratus. Post crebras utrinque missiones, rex aduerso flumine, nauigio subuectus, uenit ad eam partem, quæ ad nos pertinebat. ad oram fluminis comitabatur eum magnus equitatus, in naue pauci admodum erant. Prius, quàm exponeretur, conuersus ad Carolum, qui ~~unà cum Connestablio~~ ad ripam expectabat, an fidem, mihi das, inquit, sororie? (nam in matrimonium aliquando Carolus habuit eius sororem) illo affirmante, egressus, ubi salutasset amanter, agnosco, ait, te uere nobilem, & è Franciæ regum stirpe procreatum esse. rogatus à Carolo, quid ita? Nuper, ait, quo tempore legationem misi ad parentem tuum, cognatum meum, atque te, cũ ineptus ille Moruillerius, tàm illiberaliter te tractaret, denunciabas mihi per Archiepiscopum Narbonẽsem futurũ, ut intra annum me pœniteret eius facti: seruasti nimirum promissa, et citius quidem opinione: Ridens et hilariter ista loquebatur, quòd illum eiusmodi sermone sciret oblectari: Pergens deinde, cum id genus hominibus, ait, qui non discedunt à promissis, uolo mihi commercium intercedere. Post hæc, sui purgandi causa, negabat se Cancellario quicquam eorum, quæ liberius & inepte dixerat, mandasse. Medius obambulabat inter Carolum & Sanctopauli Comitem, ex propinquo diligenter obserua-

bant à Carolo dispositi equites. Postulata erant eius generis, ut paulò suprà demonstrauimus, & cũ anteà prætexerent bello, commodum Reipub., de priuatis rationibus iam singuli cogitabant. Vt fratri Normanniam daret, non potuit omnino rex adduci, reliqua facile permisit, & ut Carolo gratificaretur, deferebat Comiti Sanctopauli Connestabliatum, quod est totius Galliæ maximum munus, & honor amplissimus, atq; ita quidem tunc nulla re alia perfecta, disceditur. Consumptis ad hunc modum aliquot diebus, etsi non tam crebro commeabant utrinq;, pacis conficiendæ causa, ut prius, rex tamen & Carolus, etiam ardente bello, per internuncios, homines obscuros de pace agebant: id reliqui principes ęgre tulerunt, et collecta suspicione, tædebat eos belli, & longioris moræ, & nisi magno casu quiddam interuenisset, de quo postea sum dicturus, non absq; ludibrio domum reuertissent. Vidi, quo tempore in eodem cœnaculo, cum adessent omnes, alij cum alijs separatim consultarent, id moleste admodum tulit Carolus, quoniam se præsente bis iam acciderat, et alioquin sic erat, ut ferre non posset collocutionem ullam in aspectu suo fieri, cui non & ipse adhiberetur. Hunc suum dolorem, ad Contæum, magna uirtute uirum, non dissimulat, is hortatur, ut moderatè ferat, nec ullam præbeat offensionis causam, illos ad gratiam & amicitiam regis habere faciliorem receptum, uarijs de causis,

quem-

quemadmodum sit omnium longè primus & potentissimus, ita etiam æquum esse, ut sit prudentissimus, caueat modis omnibus, ne quod oriatur dissidium, sed ægritudinem illam animi dissimulet, & amanter cum socijs agat, non esse nihil, quòd offendantur illi, displicere multis, etiam aliquot ipsius necessarijs, tàm humilis conditionis homines, agere de pacificatione, & tractare negocia tàm ardua, quod eò sit periculosius, quò magis rex in largitiones propendeat, quibus expugnare queat etiam constantioris hominis animum. Secutus hoc consilium, fingit uultum, & incipit agere familiarius, & sua cum ipsis cõsilia subinde communicat, prudenter quidem, et tempore ualde necessario, mea sentẽtia, nã alioquin ad defectionem omnia spectabant. Multum hercle positum est sæpe in unius hominis uirtute, modo fidem & authoritatem obtineat, sed ferè fit, ut principes, nisi necessitate coacti, non agnoscant, alij quid alijs præstent, magna enim ex parte, præsertim iuuenilibus annis, complectuntur eos, qui sunt ipsorum affectibus magis accommodati, & cupiditatũ ministri, uerum qui sapiunt, etiam si iudicio lapsi fuerint aliquando, sanare tamen student errorem, & ex uirtute suos æstimant. Id omnium optimè sciebat Ludouicus, & tum quoque temporis, Carolus, & Eduardus Angliæ rex, quos omneis eò loci adductos esse uidi, ut ijs, quos aliquando despexerant, uehementer opus haberent, eosque

desiderarent. Supra demonstrauimus, & quid periculi sit in illis conuentibus, qui fiunt per inducias, & quemadmodum principes prouidere debeant, ut idoneis hominibus negocia sua committant, illi presertim, qui uiribus et causa sunt inferiores. Nunc autem, cur ei loco sim diutius immoratus, exponam. Intereà dum de pace agitur, & utrinque mittuntur nuncij, inita fuerunt à quibusdam clandestina consilia, de Biturige in Normanniam recipiendo, & eò tandem deducta res fuit, ut eius ditionis prefecti uxor, uidua, & simul nobiles aliquot, Borbonio, tam arcis, quàm urbis Rothomagi possessionem traderēt, quò Biturigi bona fide restitueret. In eam rē facile populus assensit, ut qui principi alicui suo parère malint, quàm regis imperio subiecti esse. Pro magnitudine enim prouinciæ & facultatibus, honestius id esse ducunt, ut qui nongenta francorum millia pendant quotannis. Recepta ad hunc modum arce, ciues fidem dant Borbonio, nomine Biturigis, prætor autem urbis, qui cum rege fuerat educatus, & Gulielmus Picardus, ad quem eius prouinciæ quæstura deinde est delata, & is, qui hodie est eius regionis præfectus, adduci non potuerunt, ut iurarent, tametsi omne negocium ipsius præfecti mater confecisset. Ea re cognita, rex, cum aliud non posset, decreuit omnino pacisci, cumque diem collocutioni Carolo constituisset, egressus è Lutetia cum centum circiter equitibus, magna ex

parte

parte Scotis, Constantium uenit, ibi reperto Caro-
lo, deambulans exponit, quid accidisset Rothoma-
gi, fortuna & casu factam nunc esse pacem dicebat,
se quidem sua sponte non fuisse daturum fratri
Normanniam, nunc uero, postea quàm Norman-
ni ipsi statum imperij mutassent, & res noua esset
oblata, se non repugnare, & placere pacis conditio-
nes illas, de quibus anteà non semel agitatum fu-
isset. Eo sermone Carolus admodum fuit recrea-
tus, propter annonæ & pecuniæ inopiam, quæ tan-
ta erat, ut si in Normannia casus hic non incidisset,
nulla re perfecta discedendum nobis fuisset, quanquam
paucis interiectis diebus, auxilio uenerunt, missi à
Philippo centū & uiginti cataphracti, mille & quin-
genti sagittarij, telorum & arcuum maxima uis,
ad hæc, centum & uiginti aureorum millia, summo
certe nostro cum gaudio, nam metus erat, ne socij,
nobis desertis, cum rege paciscerentur. Inter deam-
bulandū sic erant ambo intenti sermoni, ut quò de-
flecterent, nō animaduerterēt. Nam ingressi uiam,
quæ Lutetiam ducit, ueniunt in castellum illud ab
aduersarijs extructum è regione nostrarum muni-
tionū, ut suprà diximus, quo quidem ex loco tutus
erat in urbem receptus. Erant apud Carolum per-
pauci quidā ipsius familiares, ilico perculsi nouita-
te rei, obstupescunt omnes, ipse utcūque poterat, dis-
simulat: Is nuncius in castra perlatus, magnam ex-
citauit trepidationem. Collecti subito duces, ac mi-
litum

litum præfecti, uehementer incusant hanc illius audaciam, & eorum, qui cum ipso essent, incogitantiam ualde uituperant, facta mentione eius temporis, quo ipsius auus, Ioannes Burgundiæ dux, quando in collocutionem uenit cum Ludouici patre, miserabiliter trucidatus fuit. Reuocatis igitur omnibus copijs intra munitiones, Burgundiæ Mareschallus, etiam si iuuenis hic, & stolidus, inquit, princeps, in præcipitium aliquò discessit, nobis tamen prouidendum est, ne Philippi principis, à quo sumus emissi, fortunas in discrimen adducamus, optimum mihi uidetur, ut instructi quemlibet euentum expectemus: coniunctis uiribus, omnem impetum sustinebimus, & uel in Hannoniam, uel Picardiam, uel Burgundiam, ui armorum atque ferro penetrabimus. Post hæc, Sanctopauli Comes, equo circumuectus, respicit, num quos uideat uia Parisiensi, tandem ecce conspicatur ad quinquaginta equites, qui missi à rege, Carolum reducebant incolumem, Is cum appropinquaret castris, dimisso comitatu Gallorum, sermonem ad Mareschallum, quē ob excellentem uirtutem reuerebat̃, conuertit, qui grauiter eũ obiurgans, tuus inquit, parens me tibi attribuit, alioqui non sum tibi deuinctus. Ille uero leniter, noli, ait, increpare me, culpam agnosco, sed non prius deprehendi, quàm essem castello propinquus. Atqui, me, inquit ille, absente & inscio, fecisti. Carolus demisso capite, et uoce compressa, ubi

in ca-

in castra uenit, magnam intulit lętitiam, regis fidem prædicabant omnes, ueruntamen ab eo tempore nunquam in eius potestatem ille rediit. Postero die Carolus delectum habet totius exercitus, præter quam eorum, quibus Burgundiæ Marescallus prę-erat, hic enim infestior erat regi propter ademptum sibi quoddam oppidum in Lotharingiæ finibus. Constitutum erat, ut principes omnes regis beneficiarii & clientes, ad certũ diem adessent Vincennii, prope Lutetiam, & ne qua doli suspicio resideret, permittebat rex Carolo, uti militum suorũ pręsidio muniret eam arcem, donec peracti essent cõuentus. Postq̃ eò uentũ est, Biturix, ea ditione, quam hacte-nus possederat, relicta, fidem regi dat pro Norman-nia, Carolus autem pro illis Picardiæ oppidis, quæ sunt ad Somiam flumen, Sanctopauli Comes dela-tũ sibi munus à rege, Connestabliatum, iurat bona se fide administraturũ. Est apud nos quotidiano ser-mone tritum prouerbium, quo dicitur, in splẽdidis-simis etiam epulis existere semper aliquos, qui mi-nus bene tractentur: Idem usuuenit in hac quoq; pa cificatione, dum alii, quod uellent, adepti sunt, alii spe & expectatione deciderunt. Mediocris conditi-onis homines rex ad se traducebat, reliqui Norman nię ducem & Britannum sectabantur. Confectis a-pud Vincennium literis de pacificatione & pręteri-tarum offensionum abolitione, discedunt pariter omnes. Abeuntem Carolum in Flandriam, rex cũ

paruo comitatu, per aliquot milliaria deducit, subsequentibus eum circiter ducentis cataphractis, qui reducerent. Carolus, multa nocte, cum se quieti daturus esset, ea de re certior factus, collecta suspicióe, iubet suos esse in armis. Atq; ita uidere licet, quàm ægrè consistat inter principes amicitia, propter diuersitatem eorum, quę singulis propè momentis ad ipsos deferuntur. Cauere igitur debent, ne in collocutionem ipsi ueniant, sed per legatos, uiros prudentes, qui quod utrinq; peccatum est, sanare possint, sua negocia conficiãt. Postero die rex, humaniter & perbenignè dimisso Carolo, redit Lutetiam, ille per Nouiodunum facto itinere, quacunq; transibat, honorificè fuit exceptus, mandato regis. Cum peruenisset Ambianum, prouinciam illam omnem, quàm hac pacificatione recuperauerat, in sua uerba per iusiurandum adigit. Illinc proficiscitur aduersum Leodios, qui per ipsius absentiam, aliquot mensibus, bello uexauerant Philippum principem, incursionibus factis in Brabantos & Namurcos. hyemis autem interuentu exclusus, & impeditus, nulla re maiori perfecta, uicos & ædificia multa uastat incendijs. Facta deinde pace, quam illi cõstituta pœna iurabant minime se uiolaturos esse, ad Brabantos reuertitur. Inter Normannum autem & Britannum, ubi Rothomagum uenerunt, natæ sunt dissensiones: eas alebant ipsorum familiares, qui cum aliquando re lauta fuissent apud Carolum

septimum,

septimum, non mediocriter doluerunt ex ista commutatione fortunæ. Britannus autem, quòd omnem ferè belli sumptum sustinuisset, æquum esse putabat, aliquam administrationis partem ad se pertinere. Simultas eò usque creuit, ut Britannus, in montem, qui proximus urbi imminet, sese recipere cogeretur, cumque ne ibi quidē satis esset in tuto, domum reuertitur. Quare intellecta, quum alioqui rex calleret artem dirimendi amicitias, utilē sibi futuram esse uidens eam factionem, cum exercitu propius ad Normanniam accedit, Qui erant ijs locis præfecti, complures in deditionem ultrò ueniebant, ut ad eius gratiam receptum haberent. Et ut Britannum à fratre diuelleret, auxiliaque detraheret, in collocutionem cum eo uenit, eò quòd inferioris Normanniæ loca quædam ille tenebat, de quibus, cum ex utriusque arbitrio constitutum esset, Britannus domum redit, ipse uerò exercitum in fratrem educit, qui repentino bello perterritus, amissis iam aliquot oppidis & castellis, in Flandriam statuit profugere. Carolus, qui tum erat in Leodiorum finibus, implicatus bello, per hyemem, dissidium hoc grauissimè tulit. Cupiebat enim in primis, ut Normannia suum separatim haberet principem, sic enim tertia ferè parte uidebat imminutam esse regis potentiam. Conducit igitur copias, quæ præsidio essent Depæ, maritimo Normanniæ oppido, decem à Rothomago milliaribus, uerū anteque ad-

ducerentur, eius loci præfectus paciſcitur, atq; ita Normanniam rex omnem recuperat, præter ea loca, de quibus inter ipſum & Britannum certis conditionibus antea conuenerat. Normannus, ut ſuprà dixi, conſtituerat in Flandriam ſeſe recipere, ſed interea ſarta fuit inter eum & Britannum amicitia, uidebant enim uterq;, quemadmodũ hac ſimultate fortunas ſuas omnes & facultates in diſcrimen adduxiſſent. Eſt ſane difficile admodum, ut qui ſunt ęquali potẽtia principes, diuturnam colant amicitiam, niſi maiori alicuius authoritate cohibeantur, eius rei multa ipſe uidi et cognoui documenta. Sic enim eſt inter homines cõparatum, ut facile ſuſcipiant inimicitias, neq; reſpiciãt ad eum, qui ferè comitari ſolet, triſtem & luctuoſum exitum. Mea ſic eſt ſententia, ut exiſtimem, eum, qui ſolus in poteſtate habet decem hominum millia, magis eſſe metuendum, quàm decem confœderatos, qui ſinguli ſenis millibus pręſunt, nam quia nullius hîc eſt pręcipua uel ſingularis authoritas, multa quotidie in diſceptationem incidunt, & antequam aliquid conſtituatur, prætereunt ferè occaſiones. Normannus, amiſſa ditione ſua, cum ipſius familiares prope omnes regi ſeſe dediſſent, ad Britannum proficiſcitur. Prouerbio dici ſolet de Britannis, quòd icti ſapiãt: illud hic locum habet. Inter regem & principes ultrò citroq; crebri commeabant nuncij, partim, ut de rebus, quæ gerebantur, cognoſcerent, partim, ut ad defe-

ad defectionem aliquos sollicitarent: alij etiam, ut res turbatas componerent, & hi quidem minus prudenter, nimis enim erant circumspecti, & ad rem suam intenti, rex atq; Carolus. Sed est quoddam genus hominum, qui sibi persuadent ipsi, explicare se posse negocia, quæ tamen cuiusmodi sint, magna sæpe ex parte ignorant, eò quòd ij, à quibus emittuntur, non semper se patefaciunt illis totos, & sicut Principes prouidere debent diligenter, quibus hominibus rerum tractatiōem committant, ita quoq; uicissim illi, qui mittuntur, debent explorare suas uires, neq; munus ullum, cui se putent esse impares, subire. Nec enim paucos noui, magnos alioqui uiros, qui similium rerum tractationibus adhibiti, summam offenderunt difficultatem. Sunt omnino duo genera principum, alij tàm sunt acuti & suspiciosi, ut uix ægrè sustineri posśint, ferè enim est, ut se circumueniri putent & ludificari: Alij, suspitionibus quidem non indulgent, uerum ingenio sunt ita stupido, & ignauo, ut quid utile sit, quid minus, non intelligant, atq; in his parum est constantis animi, facile enim & ab amicitia discedunt, & ab odio transeunt ad amicitiam, & quanquam illaudatum est utrumq; genus, ut in quo non possis acquiescere, cum priori tamen illo malim mihi rem esse, quia multæ sunt rationes tuendi se apud illos, cum altero nihil recte perfeceris, eò quod ipsi rerum omnium securi, in suos familiares omnia reijciunt.

Rex impeditum uidens Carolum bello contra Leodios, moliebatur semper aliquid aduersum Britannos, & ipsis quoque Leodijs auxiliorum aliquid summittebat. Id animaduertēs Carolus, dabat operam ut socios defenderet, nōnunquam de inducijs cum rege pacifcebatur. Ad hoc fere tempus captum fuit Dinantum, quod est in Leodiorum finibus oppidum, ad Mosam, ualde munitum & locuples. Philippus Caroli pater, & si ætate confectus erat, uoluit tamen ad obsidionem eius urbis deferri lectica. Propter insignem enim atrocitatem eius populi in Burgundiones, oderat eos infestissimè, nā & perpe-
1466. tuis incursionibus uexauerant anteà Bouillos, qui sunt ad alteram fluminis ripam, Burgundici imperij, et recēs, per octo menses durissime illos circumuallauerant, ita quidem, ut miseri, tormentis & alia ui maiori coacti, abderent sese in loca subterranea, cumque sint planè uicinæ hæ duæ urbes, dici tamen non potest, quàm acerbè & hostiliter inter se dissideant, atque id eò mirabilius est, quòd matrimonia inuicem coniungunt, quoniam ab alijs oppidis sunt aliquanto remotiores. Anno superiori, priusquam euerterentur, quo tempore Lutetiam uenit Carolus, pacem fecerant cum Philippo, & pecuniæ summa aliqua persoluta, discesserant à fœdere Leodiorum, & sua separatim negocia tractabant, quod ipsum erat indubitatum interitus ipsorum ueluti præludium quoddam. Quoties enim illi, qui fœdere

coniuncti

coniuncti sunt, secessionem faciunt, & se dissipari patiuntur, dubitari amplius non debet, quin paulatim omnes cladem aliquam accipiant, idque pertinet tàm ad principes quàm ad ciuitates, & quoniam eius rei plurima existunt documenta, longiori sermone nihil est opus. Omnium uero mortalium optimè callebat Ludouicus rex artem dirimēdi societates atque fœdera, in eoque non parcebat ulli, uel sumptui uel labori, modo perficeret, quod uellet, neque uero principes tantum, uerum etiam familiares ipsorum sollicitabat. Non multo pòst, pœnituit Dinantenses eius pactionis, ideoque de quatuor ciuibus, qui illius consilij principes fuerant, graue sumpserunt supplicium, redintegrato bello, quod uicinis Namurcis inferebant. Circumsedit igitur eos Philippus, sed bellum gubernabat Carolus. Venerat eò Sanctopauli comes, Galliæ Connestablius, ut eis opem ferret, non quidem iussus à rege, uerum sua sponte, coacta militum manu in finibus Picardiæ. Octauo die postquam tormentis admodum fuissent oppugnati, fecerunt eruptionem, sed non absque summo detrimento, ita quidem, ut socijs ipsorum deesset spacium auxiliandi. Captum enim oppidum, solo fuit æquatum, & qui à cæde supererant, circiter octingenti captiui, è regione, & in conspectu Bouillorum, in flumen præcipitati submergebantur. Atrox admodum fuit ista uindicta, sed credibile est diuinitus accidisse, propter anteactam ipsorum

ipsorum crudelitatem in uicinos. Postero die Leo-
diorum maxima uenit manus, ut illis esset subsidio,
plane contra datam fidem, nam ex pacto discesse-
rant ab ipsis. Confecto eo bello, Philippus ob gra-
uem ætatem domum reuertitur, Carolus cum ex-
ercitu in Leodios proficiscitur. Occurrimus autem
illis opinione citius, eò quod primum nostrum ag-
men aberrasset à uia, & tametsi diei tempore ex-
cludebamur, tamen instruimus aciem. In hoc ipso
tempore, legati ueniunt ad Carolum, oratum, ut
ignoscat multitudini, ipsi uero Leodij præ se fere-
bant desyderium quoddam & ardorem pugnę, neq;
uidebantur idem sentire quod legati, ueruntamen
ultrò citroq; missis nuncijs, Carolus his conditioni-
bus paciscitur, eosq; recipit, ut anni superioris pa-
ctiones seruent, ut certam pecuniæ summam de-
pendant, ut trecentos dent obsides ante horam
octauam insequentis diei, eorum nomina fuerunt
scripto comprehensa. Fuit ea nocte ualde à nobis
trepidatum, quòd neq; munitiones ullas habere-
mus, & longiori interuallo essemus dirempti, loco
ualde iniquo, cum & hostium copiæ essent pede-
stres omnes, & loci naturam optimè tenerent. Ex
ipsis plærisq; cupiebant nos adoriri, nec absq; causa,
meo quidem iudicio, sed qui fuerant pacificationis
authores, obsistebant. Prima luce cogitur omnis
noster exercitus, cataphractorum circiter tria mil-
lia, sagittariorum ad quatuordecim millia, & pedi-
tatus

tatus mediocris ex uicinia collectus. Expediti contendimus ad illos, accepturi promissos obsides, uel nisi darent, prælio dimicaturi. Postquam eò uentum est, offendimus eos dispersos, absque ordine, ut fieri solet in populo, qui nullo continetur imperio. Iam multus erat dies, cum obsides nondum dedissent. Carolus perquirit sententias quid sit agendũ. Burgundiæ Mareschallus primus omnium rogatus, ait, impetum in eos debere fieri, facilè citra periculum posse eos profligari, & ipsos adeò in culpa esse, qui datam fidem non seruassent. Proximus Contęus, ea comprobata sententia magis etiam instigat, pulchriorem offerri non posse ullo tempore occasionem, & simul demonstrat, quemadmodum nullo ordine, & sine timore uagarentur, non esse igitur diutius morandum. Connestablius contrà suadebat, si illos adoriatur, fore, ut existimationis & honoris iacturam subeat, tantam hominum multitudinem, in re tâm ardua, non posse tam facile statuere, mittendum esse potius legatum, qui de uoluntate ipsorũ cognoscat. Carolus diu multumque, nunc in hanc nunc in illam partem fluctuat, hinc stimulabat eum uetus in illam gentem odium, quam facile posse deleri totam uidebat, illinc mouebat eum pudor & honestas. Tandem mittitur legatus, ei in itinere obsides fiunt obuij. Connestablij sententiã ualde improbabãt milites propter ereptam prędam. Leodium continuo mittuntur legati, ut pacificatio-

I ficatio-

ficationem illi confirmarent. Vulgus hominum, ut est leue & inconstans, præter alia multa, quæ proterue in legatos admiserunt, hoc quoque dicebant, Carolum non fuisse ausum concertare prælio. His rebus perfectis, in Flandriam redit, & ad hoc fere tempus è uita discessit ipsius pater Philippus. Agitabatur semper aliquid inter principes. Rex iratus erat & Carolo & Britanno, inter quos difficilis erat commeatus, propter itinerum impedimenta, & belli quidem tempore, non nisi per mare & Angliam patebat transitus, & à Caletis ad Carolum, nisi per ambages, & cum periculo ueniri non poterat. In his rerum difficultatibus, dum nunc bellum geritur, nunc induciæ fiunt, nunc alij in alios intenti sunt, & suos quisque socios in pacificationibus comprehendunt, hoc beneficij Deus præstitit Galliæ, ut factionibus & bellis ciuilibus Anglia diuexaretur. Nam alioqui Gallia dubioprocul in magno fuisset discrimine. Rex totus in hoc erat, ut Britannum debellaret, eò quod ad iniuriam uideretur esse opportunior, & quòd suis hostibus præberet hospitium, in primis autem fratri, multisque alijs, quorum in Gallia non leuis erat authoritas. Sollicitabat igitur omni ratione Carolum, egregijs propositis conditionibus, ut fratrem atque Britannum desereret, atque ut facilius hoc impetraret, pollicetur se quoque Leodios, & alios ipsius aduersarios deserturum esse, uerum Carolus ijs omnibus repudiatis, exercitum in

Leodios

Leodios iterum educit, qui pacem nuper factam, uiolauerant, tametsi dedissent obsides, ea quidem conditione, ut si quid contra pactiones facerent, integrum esset ipsi, supplicium de illis sumere. Dum Carolus apud Louanium copias cogit, regis legati, Connestablius, qui iam totum sese dederat Galliæ, & Cardinalis Baluensis, cum eiusmodi mandatis, eò ueniunt, Leodios esse comprehensos in inducijs, quòd si bellum in eos moueatur, regem ipsis non defuturum, ueruntamen si patiatur, Britanno bellum ex Gallia inferri, discessurum esse regem ab eorum defensione. Carolus ad hæc respondit, non se belli authorem esse, uerum Leodios, qui pactas inducias uiolassent, ut autem socios & confœderatos prodat, nullam esse iustam causam. Eo dato responso, discedentibus iam legatis, clara uoce dicebat, orare se regem, ne quid in Britannia moueret. Tum Connestablius, qui paulò magis urgebat, Tu uero, inquit, optione data, nō eligis, sed utrūq; tibi sumis, bellum uis inferre quibusuis pro tuo arbitratu, nostris etiam amicis & cōfœderatis, atq; intereà iubes, ut ociosi spectemus, nec hostem ulciscamur, fieri ista non possunt, neq; rex admissurus est. Ad hæc Carolus, Hostes, inquit, coactis copijs expediti sunt, et opinor intra triduum mihi dimicandum esse, quòd si me uinci contingat, facietis quod erit ex usu uestro, sed si prælio sim superior, non infestabitis Britanniam, atq; ita legati

discedunt. Carolus Louanio digressus cum insigni exercitu, obsidione cingit Centrones oppidum. Sed antequam eò ueniret, conuocato concilio, deliberauerat, quid de obsidibus statuendum esset. Dicebant aliqui necandos esse, Contæus in primis, cuius sententia præter morem & ingenium ipsius, uisa mihi fuit admodum atrox. Optimum igitur est, ut principes multorum audiant sententias. Sæpe enim accidit, ut prudentes etiam uiri labantur, & errent in dicendis sententijs, quando uel gratia, uel odio, uel æmulatione quadam impulsi, diuersum ab alijs dicunt, deinde non semper sumus eodem animi uigore, nam quæ fiunt à prandio consultationes, inter decreta referri non debent. Quòd si quis putet, eos, qui sic aberrant & labuntur, non esse principum adhibendos consilijs, ille meminerit, neminem esse omnium hominum, qui non fallatur aliquando, atque ex affectibus aliquid agat, ideoque in magno deliberantium numero hoc boni est, quòd aliqui semper existunt, qui quod ab alijs peccatum est, emendant atque sanant. In hoc concilio quidam, præiudicio Contæi decepti, sequebantur eius sententiam, quòd magnæ esset authoritatis. Nam in omnibus ferè conuentibus non desunt, qui nihil quidem ipsi pronunciant, sed aliorum sententiam, & si nihil intelligant, sequuntur, eoque ipso placere sæpe student, & gratificari ei, quem uident in illustri loco positum esse. A Contæo rogatus Im-

bercortus

bercortus Ambianus, uir nobilis, & singulari uir-
tute, ait, in primis cauendum esse, ne Deus aliquo
scelere offendatur, debere Carolum ita se compa-
rare, ut hoc uno facto clarum faciat, & demonstret
omnibus, quàm non sit, aut crudelis, aut uindictæ
cupidus. Sibi uideri, dimittendos esse obsides, qui
suorum fidem secuti, pro salute patriæ in discrimen
uenissent, abeuntibus autem illis declarandum esse
beneficium, quo sint affecti, & mandandum, ut
modis omnibus hortentur suæ ciuitatis populum
ad æquitatem & pacem colendam, quod etiam si
non impetrent, ut tamen ipsi memores accepti be-
neficij, non sumant arma, uel in Carolum, uel in
Episcopum suum. Hæc sententia cum in concilio
uicisset, liberati obsides, fidem dabant, se satisfactu-
ros esse mandatis. Tum & illud additũ fuit, quod si
qui deprehenderentur ex ipsis, ullo tempore, cum
armis aduersus Carolum, magno id eorum capitis
periculo futurum. Posteaquam Contæus tam atro-
citer dixisset in miseros obsides, qui simplicitate
persuasi, in eas angustias deuenerant, ex nostris
quidam ad me tacite, Vides, inquit, Contæum, licet
ætate sit grauis, firma adhuc esse ualetudine, sed au-
sim affirmare, quandoquidem adeò crudeliter sen-
tentiam dixit, intra annum esse moriturum. Atq; ita
quidem accidit, sed ante mortem, Principi suo bo-
nam operã nauauit, ut postea sum dicturus. Erant
in eo oppido, quod obsidebatur, Leodienses ad tria

millia, ijs præerat uir quidam nobilis, egregia uirtute, is ipse, qui de pace legatus ad nos uenerat, cum obuios illos haberemus, ut suprà diximus. Tertio obsidionis die, Leodienses, ad triginta circiter millia, pedites omnes, præter quingentos equites, cum maxima ui tormentorum, auxilio illis uenerunt, paulò sub meridiem. Aberant à nobis ad dimidium milliare, in quodam uico, quem ab altera parte alluebant paludes. una cum ipsis erat Franciscus Roietus, legatus regis. Ilico propius ad nostras munitiones excurrunt, in hoc enim errauerant nostri, quòd potiores equites longius emisissent, & de hostium aduentu primum ex pabulatoribus nostris cognouimus. Carolus eo die, præter morem & consuetudinem optimè distribuit exercitum. Cohortes enim aliquot, & inter hos circiter sexcentos Anglos ad obsidionem reliquit, ad utrunque latus uici disponit mille ducentos cataphractos, ipse paulò longius, è regione, cum octingentis cataphractis & sagittarijs, et magno peditum numero consistit. Primam aciem ducebat Rauestenus, pedites omnes. Hi cum uenissent ad oram fossarum, quæ & latæ erant, & altæ, & aqua plenæ, telorum multitudine hostem reijciunt, occupatis fossis & tormentis, sed cum nulla iam nostris tela superessent, illi redintegrato animo prælongis hastis impetum faciunt in nostros sagittarios, occisis in eo temporis uestigio circiter quingentis, ita quidem, ut ad fugam nostri propemodum

modum

modum spectarent, uerum in eo rerum statu, Carolus iubet progredi reliquam manum sagittariorum, quibus præerat Cordeus: Hi magnis animis hostem adorti, primo statim concursu profligant. Equites nostri, qui ad latera uici erant dispositi, & Carolus etiam, ex eo loco ubi constiterãt, impediti paludibus, uim ullam inferre hosti nõ poterant, sed hoc solum expectabant, ut si primo nostro agmine pulso, & superata fossa, in planiciem illi uenissent, exciperent eos. Disiecti igitur illi à nostris sagittarijs, fugiunt per loca palustria, & præterquam pedites, nemo consectabatur eos. Ibi Carolus cohortes aliquot equitũ emittit, qui persequãtur, sed ij paludibus tardati, cogebantur lõgius oberrare, superueniens deinde nox, periculo multos eripuit. Carolus postea magno per oppidum audito fremitu, ueritus eruptionem illorũ, nouas eò mittit equitum cohortes. Id quod metuerat, accidit. Ter enim conati eruptionem facere, reiecti sunt. Qui non profugerant, collecti denuo circa munitiones, aliquantulum restiterunt. Desiderata sunt in eo prælio ad nouem millia, quòd nisi nox persequendi finem fecisset, ædita fuisset multò maior cædes. His rebus peractis, Carolus multa iam nocte redit in munitiones cum toto exercitu, præter mille & ducentos illos equites, qui ad duo milliaria progessi, persequebantur fugientem hostem, quem propter interiectũ amnem alioqui non potuissent assequi, tametsi

metsi tenebris impediti, nihil magnopere efficie-bant. Eo die Carolus egregia usus est opera Con-taei, in instruenda acie, ab eoque praelio paucis post diebus è uita ille decessit, cum in obsides adeo fu-isset asper & implacatus, ut suprà docuimus. Depo-sitis armis, Carolus scribam accersit, dat literas ad Connestablium, et alios regis legatos, qui ante qua-triduum ab eo discesserant, nunciat caesum & pro-fligatum esse hostem, ideoque petit, ne qua uis infe-ratur Britanniae. Biduo post praelium, oppidani obsessi, quòd arbitrarentur caedem suorum esse multò maiorem, deditionem faciunt, & decem ex omnibus uiros dant in potestatem Caroli. De his supplicium capitis sumitur, ex ijs erant sex, qui cum recens fuissent obsides, beneficio Caroli sub condi-tione fuerant dimissi, ut diximus. Est sanè res plena periculi, dimicare praelio, propter incertissimum euentum. Nam etiam ut modica sit accepta clades, fieri tamen non potest, quin aliqua fiat rerum con-uersio, partim metu hostium, partim contemptione & despectu illius, qui infoeliciter pugnauit, oritur fremitus & indignatio militum, qui & magnis ia-cturis conciliandi sunt. Optimum igitur est, ut qui praelium aduersum fecit, contineat se quantum fi-eri potest, intra suas munitiones, & experiatur, si qua ratione non difficili possit recuperare amissam gloriam, ut suis animum addat, & eos metu liberet. Dici enim non potest, quantas secum incommodi-

tates

tates trahat secum aduersum prælium: ubi qui uictoriam adeptus est, authoritatem suam amplificat, & facile quiduis impetrat, & militem habet ad quæuis obsequentiorem. Sed à uictoria præstanti quadam opus est moderatione ac temperantia, ne quis prospero fortunę cursu fiat insolentior, & ea deindè consilia sequatur, quæ ad præcipitium deducunt, id quod nō paucis florẽtissimis uiris accidisse constat. Carolus, in deditiōem acceptis Centronibus, Tongros obsidet, qui & ipsi quòd infirmum esset oppidum, non expectata ui ulla maiori, deditionem faciunt, traditis etiam in potestatem illius decem uiris, inter quos & ex obsidibus aliqui erant: De his quoq; sumptum est supplicium. A Tongris contendit Leodium. Diuisa erat ciuitas, nonnulli resistendum esse putabant, alij, quod uiderent omnia circum incendijs atq; depopulationibus uastari, pacem dicebant esse redimendam. Vbi propius ad urbem uentum est, initæ sunt aliquæ rationes pacis, eoq; rem deduxerunt quidam ex priorum obsidum numero, memores accepti beneficij, ut ex primarijs ciuibus trecentos adducerent, cultu corporis miserabili, qui ad Carolum delatis portarum clauibus, in fidem ac potestatem eius sese dabant, ea lege, ut ab incendio & direptione abstineretur. Erant tunc apud Carolum legati regis, missi, ut idem quod anteà Connestablius, sollicitarent. Quo die cum Leodijs transactum fuit, Carolus ingressurum se pu-

tans in urbem, præmisit Imbercortum, qui, quòd ei ciuitati aliquando præfuisset, acceptus erat multitudini. Is cum non admitteretur, in uicinam abbatiam sese recipit cum ducentis circiter militibus, in eoq; numero & ipse eram. Nunciabat ei Carolus, quòd si tutò ibi esset, ne discederet, sin minus, ut in castra rediret, propter incommoditatem enim loci, & uastissimas rupes non facilè poterat ei subuenire. Imbercortus, quoniam erat in loco munito, constituit ibi manere, & ex oppidanis, qui supplices uenerant, ut diximus, quosdam apud se detinuit certo consilio, ut posteà sum dicturus. Noctu, sub horam nonam, audimus pulsari campanam. Ad hoc signum oppidani conueniebant, & uerebatur Imbercortus, ne cōsilium inirent nos adoriēdi. Certior enim factus fuit, esse quosdam in urbe potētes & locupletes homines, qui pacem repudiarent, & uera fuit eius coniectura: Nam hoc agebatur, ut nos inopinantes opprimerent. Ibi tum ille, quòd si possumus, inquit, sustinere ipsos, & demorari ad mediā usq; noctem, salui sumus. defatigati uolent sese reficere ex labore et uigilia, et qui sunt infestiores nobis, re parū fœliciter tentata, fugæ sese mandabunt, Atq; ut commodius perficeret, quod habebat in animo, ex oppidanis, qui cū ipso erant, duos emittit in urbem cum mandatis & pacis conditionibus, eo consilio, ut intereà, dum illi super ijs rebus deliberarent, tempus extraheret. Est enim eius populi perpetua

petua consuetudo, ut quoties grauioris rei aliquid allatum est, in curiam, ad sonitum campanæ, conueniant. Cum ciues illi duo, quos emisimus, ad portam uenissent, offenderunt magnam uim hominum, quorum alij prælium, alij pacem poscebant. Ibi nostri legati, clara uoce dicebant urbis Præfecto, adferre se non iniquas conditiones ab Imbercorto, Caroli legato: rectè facturos igitur, si in curia tributim collecti de summa rei cognoscant. Placuit ea sententia, & continuo pulsatur campana, quo signo facilè intelligebamus eos occupari negocio. Nostri quidem legati non redibant, sed horam unam post, multo quàm anteà maiorem fremitum exaudimus ad portam. Confluebant enim eò maxima multitudine, et ex mœnibus proteruè multa, & iniuriose in nos dicebant. Imbercortius, quòd intelligeret nos in maiori esse periculo, quàm anteà, reliquos quatuor obsides emittit ad illos cum literis in hanc sententiam: Quo tempore ipse mandato Caroli præfuisset urbi, perbenigne se & amanter ipsos tractasse, uelle nunc quoque se tota mente & animo prouidere, ne quod detrimentum ea ciuitas accipiat, cupere se modis omnibus ipsorum salutem, quam si consequi uelint & retinere, opus esse, ut quemadmodum fuissent pacti, Carolum in urbem recipiãt. Præter eas literas, ipsos etiam oppidanos, qui mittebantur, quæ dici uellet, edocuit. Qui cum eò uenissent, patentes repererunt portas, plæ

riq́ contumeliosis uocibus, & grauibus interminationibus eos excipiebāt, alij, quò minus audirētur, non repugnabant. Itaq́ redierunt in curiam, cumq́ notum campanæ sonitum denuo exaudiremus, ualde fuimus exhilarati, & paulatim iam remittebatur ille, qui fuerat ad portam tumultus. Cùm ad secundam usq́ horam post mediam noctem deliberassent, placuit seruandas esse priores pactiones, et postero die unam ex portis Imbercorto tradendam esse. Quo facto decreto, Rasius Lutrius, uir potens & nobilis, qui pacem dissuaserat, cum sua clientela omni profugit. Immoratus sum huic loco diutius, ut ostenderem, per eiusmodi ratiões, quibus usum esse uidemus Imbercortum, magna sæpe pericula & incommoda posse declinari. Postridie prima luce ex obsidibus ad Imbercortum multi ueniunt oratum, ut in curiam, ubi coactus esset populus, ueniat, & iureiurando ipsis caueat de incendio & direptione, quod si faciat, fore, uti in portæ possessionem mittatur. Ea re prius ad Carolum nunciata, proficiscitur in urbem, & data fide, quam petebant, redit ad portam, eamq́ mutatis custodibus, in suam potestatem recipit, & uexillum Caroli ad eam præfigit. Occupatas deinde tres alias portas, firmo pręsidio munit. Erat id temporis Leodium, urbs florentissima, & populosa ualde. Nam ex uicinis locis quàmplurimi eò se receperant, sic, ut è superiori clade nullos uiderentur desiderare. Non premebātur ullis

ullis angustijs rerum necessariarum,& hyems erat, & perpetui imbres,& ipsum alioqui solum eius regionis ualde cœnosum. Nos autem in magna eramus difficultate & pecuniæ & annonæ, neq; decreuerat Carolus obsidere urbem, & ut uoluiset, non poterat tamen,& si per biduum modo sustinuissent illi, nulla re perfecta, temporis incommoditate & rerum inopia exclusus, domum reuertisset. Hoc eò pertinet, ut demonstrem, Imbercorti maximam fuisse uirtutem in huius rei tractatione, & hauddubiè gubernabat ipsius consilia Deus, eò quòd tàm clementem & humanam sententiam dixerat pro miseris obsidibus, ut suprà docuimus. Eoq; libentius ista commemoro, quòd Principibus aliquando dolet, contulisse beneficium in aliquem, seq; deinceps non tàm faciles futuros esse dicunt, cum tamen proprium sit ipsorum munus, de quàmplurimis bene mereri. Malum igitur iudicium faciunt, qui ita sentiunt. Nam eum, qui nunquam circumuentus est, truncum esse dixeris, aut stipitem potius, quàm hominem, propterea, quòd inter prauum et uitiosum, quid intersit, dijudicare non potest. Deinde, non omnes eodem sunt ingenio, neq; propter unius aut alterius improbitatem intermittendæ sunt benè de quàmplurimis merendi occasiones. Hoc tamē suaserim, explorandum esse, cuiusmodi sint, qui beneficium petunt, nec enim omnes digni sunt qui accipiant, & mihi quidem absurdum quiddam esse ui-

detur, hominẽ prudẽtem posse ingratũ esse. Quamobrem optimum est, ut Principes adhibeant sibi uiros magna uirtute prędites. Sic enim existimabunt omnes, quandoquidem eiusmodi uirorũ consuetudine delectantur, ipsos quoq; eisdem esse uirtutibus ornatos, & ut paucis absoluã, semper benefaciendũ est alijs. Fieri enim potest, ut unus aliquis, licet tenui sit beneficio affectus, insignem aliquã operam pręstet, et reliquorum ingratitudinem cumulatè resarciat, & compenset, cuius rei documentum sumi potest ab istis obsidibus, è quorum numero, tametsi plęriq; omnes ingrati essent, & illiberaliter agerent, pauci tamen quidam, memores accepti muneris, hanc tantam rem, magna cum gloria Caroli & utilitate perfecerunt. Postero die Carolus magnificè in urbẽ ingreditur, prostrata ac diruta parte aliqua muri, & adæquata fossa. Stipatus erat duobus cataphractorum millibus, qui pedites erant omnes, & totidem sagittarijs, magnam etiam manum in castris reliquit. Ipse equo uectus, ingreditur splendide uestitus, cumq; ad sacram ædem eius urbis summam uenisset, ex equo descendit. Commoratus ibi per dies aliquot, supplicium sumit de sex, qui erant ex obsidum numero, deq; ciuitatis tabellario quodam, quem acerbè oderat, fert aliquot leges, & pecuniæ magnam summam imperat, quam sibi deberi confirmabat ex uiolata superiorum annorum pace, deinde tormenta omnia ipsis adimit & arma,

turres

turres etiam & mœnia solo æquari iubet, pòst, domum reuersus, honorificè fuit exceptus à populo, præsertim autem à Gandauensibus, qui priusquam in Leodios proficisceretur, cum alijs quibusdam urbibus ad rebellionem spectauerant, nunc uero posteaquàm uictor redijsset, reuerenter ipsum habebant, & per primores ciuitatis, signa sua militaria Bruxellam usq; deferri ad ipsum iusserant. Nam à morte patris, Carolus, quod amari se crederet ab eius ciuitatis populo, solenniter, omnium primum ad ipsos ingressus est, futurum sperans, ut si liberaliter ab eis haberetur, ad alias quoq; urbes ea res magnam ipsi conciliaret authoritatem, sed postridie, quàm eò uenit, in forum armati ciues confluunt. Eò tandem & ipse descendit, ut turbam sedaret, sed frustra. Per totos enim octo dies ibi constiterunt, & inter alia petebant sibi restitui omnia, quæ ipsius pater Philippus ademisset, deinde, ut singulæ opificum tribus haberent suum quęq; uexillum, ut antiquitûs institutum esset. Cum aliud non posset, neq; satis in tuto uersaretur, temporibus coactus, largitur eis omnia, & quæ postulabant priuilegia, concedit. Mox illi in foro signa sua proferunt & affigunt, multò antè parata, non obscurè præ se ferentes, etiãsi non impetrassent ab eo, se tamen illa fuisse priuata authoritate recuperaturos. Dixerat antea Carolus, fore, ut reliquę urbes, Gandauensium sequerētut uestigia, & quia passim erant exorti

motus,

motus, uoluit ad eos primum, à quibus diligi se putabat, proficisci, quò sic alias urbes contineret. Prouerbio dicitur, Gandauenses amare quidem sui Principis filium, sed non ipsum principem, ei dicto si fidem habuisset, non fuisset in eas redactus angustias. Proxime enim secundum Leodios, ualde sunt mobiles & inconstantes, uerum hoc est in ipsorum tumultibus boni, quòd principi uim nullam adferunt: Honestiores etiam ciues, uulgi leuitatem & inscientiam ualde detestantur. Hanc illorum proteruitatem id temporis ferre cogebatur Carolus, ne belli daret occasionem tàm suis quàm Leodijs, interea tamen non dubitabat, quin, si Leodios debellaret, facile ipsos esset cohibiturus, atq; ita quidem accidit. Parta enim uictoria, proceres urbis, pedites omnes, & uexilla & priuilegia, & literas, quas Gandauo discedens coactus fuerat ipsis largiri, deferebant ad eũ Bruxellam, ut dixi, magna circũfusa nobilium & legatorum multitudine, ut de ijs pro suo arbitratu decerneret. Ex ipsius fœcialibus quidam, iussus ab eo, detrahit signa de hastis, quibus erant alligata, atq; ea deinde deferebantur Boloniam, quod oppidum à Caletis abest octo milliaribus, ad mare. Exhibitis postea priuilegijs, Cancellarius, quod precipuum ex ijs erat, & ad ipsorum administrationem pertinet, abrogat. Cum enim per omnes Flandriæ urbes, Princeps magistratum cõstituat quotannis, & rationes ab eo poscat, apud solos

Gandauos

Gandauos, per hoc priuilegium ei non erat integrum, creare supra quatuor senatores, ipsi uero reliquum numerum implebant: & sunt in ea urbe uiginti sex omnino senatores, in quorum manu est, uel instigare populum aduersus principem, uel in officio continere, & obsequentem efficere. Mulctatis ad eum modum Gandauensibus, reliquæ ciuitates, quòd nihil grauius admisissent, data pecunia, ipsum placabant. Ex qua una re uidere licet, quantum in uictoria positum sit, & quàm sit periculi plenum, facere aduersum prælium. Non est ergo, nisi necessario, dimicandum, & ante prælium de summa rei cogitandum est. Nam qui meticulose aliquid faciunt et pauidè, melius ferè suis rebus prospiciunt, & sæpius uincunt, quàm illi, qui fastuosè & superbè progrediuntur, tametsi cum Deus aliquid decreuit, frustrà sumitur omnis labor, ut in Leodiensium causa uideri potest, qui, licet ipsis interdictum esset sacris, obstinate tamen pergebant, neq; probabilem ullam suæ insolentiæ causam adducere poterant, sed sublati facultatibus intemperanter agebant: Quo in loco, in mentem mihi uenit prouerbium quoddam Ludouici Regis, qui dicere consueuit, dedecus & detrimentum esse comites, ac ueluti pedissequas superbiæ. His rebus Bruxellę confectis, Carolus Gandauum sub armis profectus, honorificentissimè fuit exceptus. patefecerant ei partem aliquam urbis, uti militē pro suo arbitratu

uel emitteret, uel introduceret. Intereà ueniunt ad ipsum à rege multi legati, sed et à Britãno: ipse uicissim ad utrosq; mittit. Rex in primis cupiebat, ipsius uoluntate bellum in Britanniam inferre. Cum impetrare nõ posset, grauiter tulit, prẹsertim, cum ille suos confœderatos atq; socios Leodienses perdomuisset. Impatiens igitur moræ & ocij, prima æstate exercitum in Britanniam mittit, occupatis ibi duabus arcibus. Normannus ilico & Britannus opem Caroli implorant. Conductis igitur copijs, quanta potuit celeritate, & missis ad regem literis, petit, quoniam utriq; & confœderati sui essent, atq; in inducijs comprehensi, uti à bello & iniuria abstineret. Accepto minus commodo responso, Peronam cum exercitu proficiscitur, cumq; per triduum esset ibi commoratus, uenit ad eum Cardinalis Baluensis, à rege, qui tum erat Compendij, oppido Picardiæ, cum mandatis aliquot, & pacis rationibus. Is inter alia dicebat, fieri posse, ut illi separatim, ipso excluso, cum rege paciscantur. Nam eò spectabat rex, ut societatem dissiparet. Per eundem Carolus nunciat regi, quòd copias collegisset, id se muniendi sui, & socios defendendi, non oppugnandi ipsius causa facere. Lenibus utrinq; uerbis res agebatur. Non multò post illius abitionẽ, adferuntur à Normanno literæ ad Carolum, quibus nunciabat, se unaq; Britannum esse cum rege pactum, & ab omni alio, potissimum autem ab ipsius fœdere discessisse, &

fisse, & relicta Normannia, se quotannis accepturũ à rege fratre ad sexaginta francorum millia. His ille conditionibus transegerat, inuitus quidẽ, sed cogebatur dissimulare, & ferre. Carolus eo nuncio ualde fuit commotus, præsertim cum esset in armis, & copias ideo coegisset, ut opem ipsis ferret. Tabellarius autem, quoniam iter fecerat, qua parte rex erat, in magno fuit discrimine, quòd crederetur fictas attulisse literas, uerum in eo ipso temporis uestigio, ex diuersis locis idem nunciabatur. Rex tum putabat se peruenisse quò uoluit, & facile posse Carolum ad se traduci, atq; ideo multi commeabant inter eos nuncij, eoq; tandem res deducta fuit, ut pro belli sumptibus rex ei denderet centum & uiginti aureorum millia. Eius pecuniæ dimidiam partem statim persoluit, antequam cum exercitu ille discederet. Post hæc, familiarem quẽdam suum, Vobrissetum, Carolus misit ad regem, qui ualde amanter eum & benigne complectebatur, fore sperans, ut Carolum plane sibi deuinciret, primum, quòd ipsius frater & Britannus eum deseruissent, deinde, quòd accepta pecunia delinitus erat. Per hunc ipsum igitur, & huic adiunctum Cardinalem Baluensem denunciat, quantopere cupiat cum eo colloqui. Carolus autem, qui tum erat Peronæ, non admodum huc inclinabat, eò quod Leodienses darent non obscuram significationem rebellionis, incitati à regis legatis, ut id facerent ante inducias,

quæ in paucos dies pactæ fuerant. Cardinalis respondit, Leodienses, quorum turres ac propugnacula essent ab ipso deiecta, qui tormentis omnibus & armis essent dispoliati, nihil tale molituros, & ut maximè uelint, non ausuros tamen, ubi conspexerint hanc ipsorum collocutionem & amicitiam. Assensit tanden Carolus, ut rex, quoniam ita uellet, Peronam ueniret, simul fidem dat, ut id ei tuto liceat; deinde, ut Leodiorum motus componeret, Episcopum eius urbis, propter quem ortum fuit dissidium, & Imbercortum, eò misit.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber tertius.

Ex igitur ad constitutum locũ uenit, par uo comitatu, secutus fidem Caroli, cui totum se permisit. Erant cum eo Borbonius, & eius frater Cardinalis, & alter Baluensis, & Connestablius, qui collocutionem hanc ægre tulit. Iam enim ferocior erat factus, neq; Carolum, ut anteà, reuerebatur. Aduentanti regi, Carolus obuiam progreditur, & hospitium præbet apud questorem oppidi, eò quòd arx angustior erat & ruinosa. Facilè quidem est, & procliue, ut inter potentes Principes bellum exuscitetur, sed ob diuersita-

uersitatem rerum, quæ incidunt, uix magna diffi-
cultate componitur. Nocere enim quisque studet ad-
uersario suo, quantum potest, & celeres plærunque
sunt in eiusmodi rebus, animorum motus, qui po-
steaquam semel in actionem transierunt, sisti non
possunt aut reuocari. Quod ipsum regi uidemus &
Carolo euenisse, qui cum subito, et contra plurimo-
rum expectationem, in colloquium uenirent, suis
legatis, quos aliò miserant, nihil eius rei significa-
uerant. Carolus enim è Burgundia copias euoca-
uerat, in iisque nobiles aliquot erant Sabaudi, infesti-
ores regi, quòd ab eo fuissent aliquando in carce-
rem coniecti. Et quo tempore Peronam rex uenit,
isti etiam aderant: Burgundiæ uero Mareschallus,
quòd & ipse regem ualde odisset, extra oppidum se-
se continuit cum suis cohortibus. Ea re nunciata,
rex orat Carolum, ut sibi liceret in arcem diuertere,
quò periculum uitaret. Carolus, confirmato eius
animo, libenter morem gerit. Sane minus pruden-
ter faciunt Principes, cum alterius potestati se per-
mittunt, præsertim intercedente bello. Maximum
itaque momentum adfert historiarum cognitio, iu-
uenilibus annis percepta. Nam extant in iis pulch-
errimæ picturę, quæ clare demonstrant, quàm mul-
ta perfide sæpe, & insidiose fiant in eiusmodi collo-
cutionibus, & in quantas acerbitates aliquando
coniecti sint multi, eò quòd suis aduersariis nimi-
am habuissent fidem. Verum quidem est non om-

nes perfidiose agere, sed unius calamitate complures fieri possunt cautiores. Quantum enim longo rerum usu potui cognoscere, qui iam per annos duodeuiginti uersatus sum in maximis regum negocijs, equidem sic arbitror, quemadmodum & uitę diuturnitate, & robore corporis multo sumus inferiores priscis illis hominibus; ita quoq; ab ipsorum fide & integritate permultũ nos degenerasse. Vix enim est, ut prouidere sibi aliquis diligenter satis posit, quominus fallatur, et quò sunt potentiores Principes, eò maior est insidijs & improbitati locus. Nam & sua quadam sponte illi eò propendent, ut quod libet, licere sibi putent, &, qui sunt circum ipsos, quoniam aucupandę modo gratiæ sunt intenti, plane seruiunt illorum cupiditatibus, & si quis ad meliorem frugem aliquando hortetur, magnas tempestates excitant. Temperare mihi non possum hoc loco, quin grauius aliquid dicam in Principes imperitos & ignauos. Habent sibi plærinq; familiares, aliquot iurisperitos, & quosdam, qui longiori ueste discernuntur ab alijs: & recte quidem, cum sunt uiri boni, sed periculose admodum & magno cum detrimento, quando sunt uiciosi. Cuiuscunq; rei sermo inciderit, ilicò legem aliquam, aut historiam adferunt, plærunq; & sæpenumero præter rem, dum ad suum sensum & affectum omnia detorquent, idq; eò crebrius faciunt & audacius, cum Princeps ipse nullam habet

rerum

rerum cognitionem, qui si uel ingenio ualeret, uel librorum lectione quæsitam haberet aliquam prudentiam, non temere circumueniri posset, nec sic ludificationibus aliorum esset expositus. Hoc enim certo statuendum est, Deum non condidisse regna, ut gubernarentur ab hominibus ineptis et stolidis, qui friuola quadã et misera iactatione solent dicere, se, quòd usum literarum non habeant, suis familiaribus & necessarijs omnem actionem committere, ac deinde, nulla probabili adducta ratione, cur ita loquãtur, totos sese dedunt uoluptatibus. Quòd si bene fuissent à teneris annis educati, longè aliam uiam ingrederentur, & hoc darent operam, ut homines bene & præclare de ipsis sentirent. Neq; tamen hoc eò dico, quasi omnes Principes suis negocijs praua ingenia præficiant. Nec enim desunt, qui uerum iudicium faciunt, & prudenter sibi deligunt optimum quemq;, cuius utantur opera. Qua quidẽ in re maxime prouidus ac diligens erat Ludouicus rex. Nam qui uirtute aliqua singulari præditi essent, eos magno in honore habuit: mediocriter ipse erat literatus, &, quod præcipuum est, ingenio ualebat & sensu communi, quæ quidem facultas omnem aliam cognitionem antecellit, labore & industria comparatam. Omnes enim qui extant libri, præteritarum rerum continent monumenta, in ijsq; breui temporis spacio plus uideri potest atq; cognosci, quàm multæ hominum ætates ordine percipiant.

piant. Nulla igitur maiori clade populum Deus af-
fligere posſit, quàm ſi Principem ei præficiat ſtoli-
dum & imperitum, neq; enim dici poteſt, quàm mul
ta hinc oriantur incommoda. Nam quia totus ab
aliorum arbitrio ille pendet, neq; per ſe quicquam
ipſe gerit, naſcuntur factiones, diuiditur populus,
diuiditur ſenatus et regni proceres: inde bellum na-
ſcitur, atq; ex bello rerum penuria, quam excipiunt
deinde morbi & uarij generis ęrumnę. Iuſtã ergo &
doloris & querimoniæ cauſam habet populus, cum
ſui Principis liberos uident malè inſtitui, & ab ho-
minibus uiciosis educari. Suprà diximus de ijs, qui
Peronam ex Burgundia uenerunt. Carolus enim
tempore excluſus, non habebat ſpacium remitten-
di illos, eò quod iam erant in Campania, cum in-
ter ipſum & regem ageretur de collocutione: ad
quam poſteaquàm uentum eſt, & aliquouſq; facta
eſſet progreſsio, grauis eſt allatus & intempeſtiuus
nuncius è Leodiorum finibus. Nam cum Peronam
rex iret, de ſuis legatis, quos Leodium miſerat, ſedi
tionis excitandę cauſa, non cogitabat, & hi quidem
iniunctum ſibi munus diligenter obibant. Inſtiga-
ti enim ab ipſis Leodij, Tongrorum urbem, in qua
tum erat Epiſcopus, & Imbercortus, & circiter duo
hominum millia, ex inſidijs capiunt, familiares ali-
quot Epiſcopi trucidant, ipſum & Imbercortum
captiuos abducunt. Inter eundum Imbercortus pa-
ciſcitur cum nobili quodam uiro, in cuius fidem &
poteſtatem

potestatem receptus, multitudinis insaniam eua- sit; quæ tanta fuit, ut inter alios Ecclesiastici ordinis uiros & canonicos, Robertum quendam, Episco- pi necessarium, membratim cõscinderent, & per lu- dibrium deinde frusta conijcerent alter in alterius caput: breuiter, quò longius progrediebantur, eò magis incruduit ipsorum furor. Certiores autem facti de collocutione Principum, Burgundionibus aliquot captiuis dimissis, præ se ferebant, quicquid eius rei fecissent, aduersus Episcopum modo fecis- se, quem & uinctum abducebant Leodium. Captis Tongris, plærique omnes profugerant: ij quacunque transibant, magnam excitarunt trepidationem, ita quidem, ut ad Carolum ilico perferretur nuncius. Dicebant alij, trucidatos esse omnes, alij contrà, & multi simul nunciabant, ex ijsque non pauci specta- uerant cædem illam Canonicorum, & credebant in eorum numero fuisse & Episcopum & Imbercor- tum. De regis quoque legatis affirmabant, se uidisse illos, & qui essent, nominatim dicebant. Ea re Carolus uehementissime fuit commotus, confir- mans regem insidiose agere. Iubet igitur claudi por tas, tàm oppidi, quàm arcis, in qua rex erat. Intereà spargebatur rumor, amissam esse pyxidem cum gemmis, alijsque rebus preciosis. Rex in ijs angustijs positus, ualde sibi metuit, præsertim, cum inspice- ret turrim cubiculo suo uicinam, in qua Veroman- duorum Comes aliquando necauit quendam Gal-

liæ regem. Clausis portis, Carolus, remotis omnibus, ad paucos, qui cum ipso eramus cubicularij, conuersus, inuitum se ac contra uoluntatem suam ad eam collocutionem descendisse dicebat: regem mala fide secũ agere, eoq; sui prodendi causa uenisse: Et cum deinde, quod apud Leodios acciderat, ordine recitasset: ita fuit exacerbatus, ut grauiter interminaretur, neq; dubito, quin atrociter aliquid facturus fuerit in regem, nisi eorum, quibus loquebatur, oratiõe fuisset mitigatus. A nobis transijt ad alios, & inter paucas admodum horas ita fuit diuulgata res, ut ad regem deferretur, qui sane in maximo erat metu, sed & omnes iudicio præditi, tristem aliquem uerebantur exitum, & simul uidebant, quàm sit difficile, pacificare tam potentes principes, & quàm inconsiderate ab utrisq; factum esset, quòd suos legatos, antequam ad collocutionem uenirent, non reuocassent. Imprudenter faciunt principes, æquali potentia præditi, meo quidem iudicio, ut non semel antea dixi, quòd in collocutionem ipsi descendunt: nisi forte ea sint ætate, ut præter iocos & ludũ nihil spectent aliud. Nam posteaquam grandiores euaserunt, & æmulatio aliqua cœpit inter ipsos oriri, quod ferè fit, non est consultum, ut ipsi congrediantur, ac longè præstat, ut controuersias, & quicquid est negociorum, curent per legatos, uiros bonos atq; prudentes, componi: Et quoniam multo rerũ usu compertum istud habeo,

non

non grauabor, quid uiderim ipse, commemorare. Ludouicus, paulò post quàm ad ipsum esset delatũ imperium, in collocutionem uenit cum Henrico rege Castiliæ, qui ad Fontemrapidum accessit magno comitatu: Venit etiam eò regina Arragoniæ, cui cum Henrico lis erat. Colloquio fuit delectus locus prope flumen, quod Galliam ab Hispanijs diuidit. Bis modo colloquebãtur, neq; prolixe admodum, prorsus ex arbitrio Turbendensis Archiepiscopi, cuius apud Henricum erat summa authoritas. Ipsorum domestici famuli, qui Baionæ habebant hospitium, primo statim aduentu inter se pugnarunt. Henricus erat deformior, & cultu corporis inuenusto, & ridebatur à Gallis. Ludouicus breuibus utebatur uestimentis, & adeo neglectis, ut nihil suprâ: pileum gestabat diuersum ab alijs, & huic affixa erat imago plumbea. Hanc tenuitatem ridebant Hispani, & parsimoniæ tribuebant, atq; ita quidem tunc discessum fuit, excitatis utrinq; ludibrijs, & cũ antea fuisset inter utrosq; constans amicitia: cœperunt ab eo tempore relanguescere. Eius, de qua dixi, litis et controuersię Ludouicus rex datus fuit arbiter: ac iudicauit secundũ Hispaniæ regem: Id grauiter admodum tulerunt Arragonij, qui tametsi ipsius opera deinde sunt usi aduersum Barcinonenses, exortum est tamen postea bellum inter eos, quod annos sedecim durauit, & ne hoc quidem tempore satis est pacatum. Carolus,

cum diu sollicitasset, in Treuirorum urbe, cum Friderico Cæsare, qui nunc rerum potitur, congressus est, atque ut opes, potentiamque suam ostentaret, sumptuosissimus erat in omnibus. Agebatur ibi de uarijs rebus, & inter alia de matrimonio, quod postea contraxerunt ipsorum liberi. Post aliquot dierum collocutionẽ, Cæsar illinc abijt insalutato Carolo, eamque rem secuta est animorum alienatio. Germani uituperabant luxum in Carolo, & genus dicendi paulò sublimius: Burgundiones contrà tenuitatem Cæsaris, & exiguum comitatum, & negligentiorem ornatum despiciebant, & eousque processit hæc æmulatio, ut aduersus Carolum, quando Nouesium obsedit, maximam Germanorum manum Cęsar adduceret. Eduardus Angliæ, rex apud Atrebates, per biduum fuit cum Carolo sororio suo. Diffidebant inter se ipsius familiares. Carolus, apud quem utrique querebantur, in alterã factionem magis propendebat, eaque res auxit illis odium. Et quanquam Carolus ipsum iuuabat milite, pecunia & nauibus, ad recuperandum regnum, e quo profligatus tum erat à Comite Beruicensi, tamen ab eo congressu, male senserunt, & locuti sunt alter de altero. Vidi, quo tempore Carolus comitem Palatinum Rheni, per complures dies honorifice tractabat Bruxellæ. Burgundiones dicebant Germanos esse sordidiores in rebus omnibus, ideo potissimũ, quod ocreas conijcerent in lectos cubiculares, splendidè

splendide magnificeq; paratos, & leuius multo quàm antea, cum nondum uidissent, de ipsis iudicabant. Germanis autem displicebat luxus ille immodicus & ostentatio. Vidi, cum Austriæ Dux Sigismundus ad Carolum uenit, eiq; ditionē Pfirtensem, propinquam superiori Burgundiæ, oppignorauit, acceptis ab eo centum aureorum millibus, cum ab Heluetijs illam defendere non posset. Erat inter hos magna & ingenij, & morum dissimilitudo. Sigismundus tandem reconciliatus Heluetijs, ademit eam Carolo, neq; precium reddidit. Præsens eram, & coràm spectaui, cum Rex & Eduardus prope Piccenium oppidum, non procul ab Ambianis, conuenirent, qua de re postea sum plura dicturus. Abstinuerunt quidem à bello deinceps, atq; etiam interiacebat mare, sed beneuolentia nulla fuit inter eos, & quæ tum utrinq; promittebant, magna ex parte uiolata fuerunt. Sic igitur existimo, debere principes à cōgressibus abstinere, modo saluam esse uelint & integrā amicitiam. Fieri enim nō potest, quin ipsorum familiares de rebus anteactis loquantur, non absq; molestia & fremitu alterius partis. Alij sunt alijs elegantius uestiti, nascitur ex eo ludibrium & iocus, atq; ita fieri necesse est, præsertim inter eos, qui lingua & sermone & moribus differunt. Ex ipsis quoq; Principibus, alij alijs sunt decentiores, & aspectu magis honesto. Iis iucundum est prædicari à multis, neq; id fieri potest absq;

M iij alterius

alterius,qui deformior est,uituperatione. Dimisso conuentu,passim ab omnibus ista iactantur, initiò quidem tacite & submisse, postea uero palàm & clare. Nihil enim propemodum est ita secretum, quod non efferatur aliquando. Intereà dum rex tenetur inclusus, ut suprà diximus, Carolus abstinuit ab eius colloquio, & ex ipsius familiaribus, qui in aliquo essent numero, pauci ad eum accedebant. Erat in oppido magnus admodum fremitus,primo quidem die, postridiè fuit aliquanto mitior Carolus,totumq; ferè diem & partem aliquam noctis consultabat. In eo rerum statu,Rex per suos necessarios sollicitabat omnes, qui putabantur aliquid posse apud Carolum, in eosq; distribui iussit ad quindecim aureorum millia:sed qui huic rei pręfectus erat,eius pecunię partem aliquam fraudauit, quod postea compertum est. Rex in primis metuebat illos,qui aderant ex Burgundia Sabaudiaq; nobiles,de quibus anteà sumus locuti. Iam enim illi sua operā, ipsius fratri, Normānię duci se addixisse profitebantur. Conuocato cōcilio,sententias Carolus exquirit. Plærique dicebant,regi datam fidem seruandam esse, præsertim, cum ratas haberet pacis conditiones, scripto comprehensas: Erant sententiæ,quæ detinendum esse in carcere censerent, aliæ, quæ fratrem ipsius celeriter euocandum esse dicerent,ut ipso præsente, pax constitueretur, planè ex usu omnium Principum Galliæ. Sic enim fore ui-

debant,

debant, ut ei ponerentur arctiores custodiæ, nec ignorabant, si quidem durius ad hunc modum haberetur, difficilem eius futuram esse liberationem. Ea sentẽtia sic iactata fuit, ut uiderim tabellarium, qui ad iter expeditus, Caroli tantũ literas expectabat, sed commutatum fuit cõsilium istud. Rex intereà, multis in medium adductis rationibus pacis, promittit dare obsides, Borbonium, eiusq; fratrem Cardinalem, & Connestablium, & alios complures, ac petit, ut facta pace, Compendium sibi redire liceat: daturum se operam, ut Leodienses ei de iniurijs integre satisfaciant, sin minus, hostium numero se illos habiturum. Quos ille deferebat obsides, ij palàm quidem præ se ferebant non recusare: quid priuatim senserint, ignoro, nisi quòd arbitror, si tũ facta fuisset eis discedendi potestas, non fuisse reuersuros. Erat ea tertia nox, cum uestes non deponeret Carolus, & per interualla, nunc deambulabat, nunc in lectulum se conijciebat, qui mos ipsius erat, quoties perturbato esset animo: & quoniam ex cubicularijs eram, unà cum eo nonnunquam deambulabam. Exorta luce, magis ęstuabat ira, quàm prius, grauiterq; interminatus, uidebatur atrociter aliquid esse facturus. Paulatim tamen remissior factus, dicebat sibi satisfacturum iri: primum, si rex iureiurando confirmaret pacem, deinde, si secum in Leodios proficisceretur, in eoq; bello sibi ferret opem, ad ulciscendam iniuriam Episcopo, suo pro-

pinquo

pinquo ab ipsis illatam. Hanc eius uoluntatem è ue stigio quidam enunciauit regi, spem certam faciens, nullum ei fore periculum, si eas conditiones admittat, sin autem repudiet, imminere ipsi discrimen longè maximum. Posteaquam ad regem uenit Carolus in cubiculum, incipit uoce tremula: neque multum aberat, quin grauiter irasceretur. Gestu quidem corporis erat satis demisso: uerum sermo eius & uultus asperitatem atque offensionem magnam prę se ferebant. Rogat, an ratas habeat pacis conditiones anteà præscriptas, & an iurare uelit. Rex benignè assentitur: nihil enim propemodum erat diuersum ab ea pacificatione, quę facta fuit antea Lutetię, quantum quidem ad Carolum pertinebat. De fratre autem regis ita conuenit, ut ei, loco Normanniæ, traderetur Campania tota. Rogat deinde, uelletne unà secum proficisci Leodium, & sibi adesse cum auxilijs in ulciscenda perfidia, quam Leodienses, ab ipso instigati, admisissent aduersus Episcopum suum, qui & ipsius esset propinquus. Ille respondit, post iureiurando sancitam pacem, quod in primis cupiat, iturum se cum ipso Leodium, eo quem uellet comitatu. Quo dato responso, ualde fuit recreatus Carolus. Adferuntur ilicò scriptæ pacis conditiones, cumque iusiurandum interuenisset, magna fuit per oppidum excitata lætitia. Rex aliquando me dignatus est eo honore, ut diceret, me bonam ipsi & fidelem operam in ea tracta-

tione

tione præstitisse. Carolus in Britanniam ista confestim enunciat, simul exemplar mittit pacificationis. Normanniæ ducis non erat pœnitenda conditio, si quis ad superiorem ipsius cum rege transactionem respiciat. His rebus agitatis, digressi Perona, rex & Carolus, Cameracum, & indè in Leodiorum fines peruenerunt sub hyemem, cœlo ualde difficili et incommodo. Erant cum rege Scoti stipatores, cataphracti uero pauci, quanquam deinde circiter trecentos accersiuit. Exercitus Caroli bipartitus erat. Primam aciem ducebat Burgundiæ Mareschallus. erant in ea Lutzenburgenses, Hannonij, Namurci, & Limburgij: cum reliquo agmine sequebatur ipse. Cum ad hostium fines peruentum est, deliberatur, quid facto sit opus. Suadebant aliqui, dimittendam esse partem exercitus, primum, quòd oppidani & turribus & muro essent denudati, & spe omni auxilij carerent: deinde, quòd rex, in quo magnum habuissent præsidium, ipse adesset. Eam sententiam Carolus reiecit, & magno quidem suo bono, minimum enim aberat ab internecione, & quia suspectum habebat regem, putabat nō esse diminuendas copias. Parum sane prudenter iudicabant eius consilij authores, cum se putarent uiribus & potentia longè præstare. Fit autem non raró, ut duces proponant eiusmodi sententias, uel quò uideantur audentiores, uel quòd magnitudinē rei, quam agunt, non intelligant. Inest autem in utroque temeritas, &

inconsiderantia. Qui iudicio ualent principes, eiusmodi consilia repudiant, in eoq; magna fuit industria regis. Nam ut lentus erat & timidior in arduis deliberationibus, ita quoq; simul atq; cõstituit aliquid, sic undiq; se communiebat, ut uix unquam falleretur, aut expectatione sua caderet. Præmissus est igitur Mareschallus, & urbem, si posset, ingredi, sin, minus, uim facere iubetur. Iam enim ab hostibus nonnulli, pacificãdi causa, ueniebant Namurcum usq;, quod suprà Leodium est oppidum prope Mosam, ad decem milliaria. Cum essemus urbi propinqui, tumultuose eruptionem illi faciunt, sed absq; magna contentione reijciuntur. In his turbis euadit ipsorum Episcopus, & se nobis adiungit. Miserat eò Romanus Pontifex legatum, qui cognosceret de controuersia ciuium & Episcopi, uerum ille suæ legationis modum excedens, quòd eius loci Episcopatum ambiret, fauebat ciuium rebus, eisq; fuit author, ut sumptis armis, uim à se depellerent: cumq; periclitantes uideret, frustra conatus profugere, captus fuit unà cum suis familiaribus. Ea re nunciata, Carolus mandat ijs, qui ceperant, ut aliquò ipsum traducerent, & pecuniam ab eo, tanquam à mercatore quopiam extorquerent: quòd si palàm ad se deduceretur, cogi se honoris & officij causa, in gratiam Ecclesiæ Romanæ, illum libertati restituere. Inter eos, qui ceperant, natum est dissidium, cumq; causam apud Carolum disceptarent,

ptarent, ille captiuum in suam fidem & potestatem accipit, & quum honore etiam affecisset, omnia ei restitui iubet. Primum nostrum agmen, cui Mareschallus & Imbercortus præerant, Leodium cõtendunt læti, tanquam explorata uictoria, & spem direptionis præferebant conditionibus oblatis, nec opus esse putabant, reliquas copias, quæ sequebantur, interiectis aliquot milliaribus, expectare. Celeriter igitur progressi, ueniunt in suburbium. Nox erat, nec quò diuerterent, habebant, & locus erat angustior, et nullis ordinibus errabãt. Hanc opportunitatem conspicati hostes, qua parte urbis prostrata erant mœnia, erumpunt, perq; uineas & colliculos impetum in nos faciunt, & seruulos, qui ad exitum suburbij seruabant equos, magno numero interficiunt, reliquis in fugam coniectis. Desiderati sunt à nobis in eo tumultu circiter octingenti, in ijsq; centum cataphracti. Qui uirtute præstabant, consociatis armis impetum demorantur & sustinent, cunq; signis militaribus contendunt ad portam, ut reliquos eruptione prohiberent. Solum erat ex continentibus pluuijs ualde cœnosum. Oppidani, confertissima multitudine, cũ tædis & grandioribus lucernis cogitabant se foras eijcere, ut nos adorirentur, sed tormentis emissis in uiam, quâ ueniebant, & plurimis interfectis, nostri cogebant eos referre pedem, & occludere portas. Veruntamen in suburbio totam noctem erat perpetuus tumul-

N ij tus, &

tus, & postquàm illuxit, omnino pulsi fuerunt, amissis aliquot ducibus. Eruptiones illæ, tametsi necessario fiant aliquando: ualde tamen sunt ijs, qui obsidentur, periculosæ. Nullam enim isti faciunt tàm paruam iacturam, quin eis, & propter paucitatem ipsorum, & simul propter difficultatem recuperandi noua præsidia, longè maxima uideri debeat. Quid actum esset, ilicò nunciatum fuit ad Carolum, qui cum reliquo exercitu aberat ad quatuor milliaria. Principio ferebantur omnes pariter esse trucidati, nihilominus ille progreditur: simul mandat, ne quid efferatur ad regem. Vbi propius ad urbem uenit, ex diuersa parte lætior allatus est nuncius: opinione pauciores interijsse: nullum, qui in aliquo sit numero, interfectum: sed uersari tamen militem in summis angustijs, eò quòd superiori nocte constitissent in acie, proximè ad portam, loco multum lutoso & incommodo: redijsse quidem nonnullos ex ijs, qui profugerant, sed eos tàm esse animo demisso & consternato, ut nihil præclari de ipsis sperari debeat: rogare duces magnopere, ut acceleret, quo ipsius aduentu, hostis, qui nunc confertim uno in loco prælietur, ad portarum & turrium defensionem distrahatur: nihil etiam superesse, quo fames tolerari posit amplius. His nuncijs acceptis, Carolus trecentos equites magna celeritate præmittit, qui & confirmarent eos, & cibaria, quæ subito comparari poterant, deferrent. Iam enim per biduum

duum cibo illi carebant, cœlo supra modum diffici-li & pluuio: quodque omnium erat molestissimum, ut in urbem inuaderent, nulla spes erat, nisi Carolus hostem ab altera parte distineret. Ex nostris quàmplurimi erant saucij, & inter eos Auraicæ princeps, qui fortiter pugnauerat, & stationem suam egregiè tutatus erat, cum alioqui magna esset nostrorum trepidatio, & circiter duo millia profugissent. Carolus, ad quem ille nuncius sub uesperum allatus est, ubi rebus omnibus prouidit, quid actum esset, tunc demum recitabat regi. Postquam ad suburbium uenimus, è uestigio cataphracti & nobiles complures descendunt ex equis, & sagittarijs sese coniungunt: & capto suburbio, deligunt hospitijs idonea loca, propius urbem. In ijs erant præter alios, Rauestenus & Comes Rossius, Conestablij filius. Rex aliquanto longius aberat in uilla quadam benè exædificata, stipatus magno suorum & nostrorum militum numero. Posita est urbs inter ualles, solo admodum fertili, interlabente Mosa flumine, & tum temporis admodum erat populosa. Inter nos & primum nostrum agmen, si per urbem iter faceres, non erat magnum interuallum, sed foris, propter ingentem circuitum, intererat iter trium milliarium, impedita uia & fossis, et rupibus, & uarijs anfractibus, locisque asperis & montuosis. Quoniam diruta erant undique mœnia, oppidani facilem habebant eruptionem: propter soli uero du-

ritiem & asperitatem, nulla erant muniti fossa. Caroli aduentu ualde fuerunt recreati milites primi agminis, quòd hostis iam cogeretur plures tueri stationes. Ad mediam noctem oritur tumultus in castris, & undiq; ad arma conclamatur. Statim Carolus accurrit, neq; multò post etiam Rex unà cum Connestablio. Varius erat ibi clamor, & incertus, & pauoris plenus: cœli etiam obscuritas & tempestas metum augebant. In Carolo quidem non poterat ulla desiderari fortitudo uel audacia, sed maior aliquando prouidentia: & sanè in eo temporis uestigio, non præ se ferebat illam animi præsentiam, quam plerique cupiebant, eò quod rex coràm adesset: qui in ista trepidatione, cum uideret illum remissius agere, cœpit imperare, & prospicere, ne quid damni acciperetur. & conuersus ad Connestabliũ: Recipias, inquit, te cũ tuis cohortibus in eum locum: (& simul indicabat) Nam si uenturi sunt, omnino ea parte erumpent. Sed uanus fuit iste terror, et præter causam excitatus. Postridie rex uenit in suburbium, & diuertit in ædiculam Caroli diuersorio propinquam, unà cum Scotis stipatoribus. Equitatus autem ipsius non procul aberat in quodam uico. Dum hæc geruntur, Carolus in magna erat sollicitudine, & metuebat, ne rex uel ad hostem transiret, uel prius quàm urbs caperetur, profugeret, aut in ea propinquitate contra se moliretur aliquid. In uicino igitur horreo, quod medium erat inter ipsum &

sum & regem, collocat circiter trecentos equites, qui pariete effracto, ut minori periculo, cum opus esset, erumperent, diligenter obseruabant, quid circa regem ageretur, idque per dies octo, quo toto tempore sub armis quiescebant omnes. Pridiè quàm urbs caperetur, sub noctem decreta fuit oppugnatio in posterum diem, ideoque ijs, qui erant in primo 1468.
agmine, ad alteram urbis partem, nunciatum fuit, ut simul atque tormentũ unum & alterum audijssent emitti, eo signo dato, statim ad oppugnationem accurrerent: Carolum in sua statione idem esse facturum ad octauam horam. His rebus procuratis, arma Carolus deponit, quod ante id tempus non fecerat, militibus etiam, præsertim illis, quos ad horreum disposuit, ut idem facerent, mandat, quò se nonnihil ex labore & uigilia reficerent. Qua re intellecta, oppidani constituunt ea quoque parte, sicut antea fecerant aliunde, eruptionem facere. Atque hîc uidere licet, quàm subito Princeps aliquis in maximam calamitatem incidere posſit, etiamsi modica sit hostium manus. Diligenter igitur omnia prius, quàm ad actionem ueniatur, deliberanda sunt. Carebant hostes omni externo præsidio, & quos habuerant uiros fortes, ij uel occisi erant, uel uulneribus confecti: portis etiam & castellis & muro & fossa & tormentis erant prorsus denudati. Ex uicina solum regione, uocãt Francemontium, collegerant circiter octingentos pedites. Cum igitur res ipsorum

ipsorum esset ad extremum perducta casum, & regem haberent aduersarium, desperata salute, statuunt ingenti eruptione facta, extremum auxilium experiri, ideoq; decretum fuit, ut, qua parte deiectus & prostratus erat murus, post domicilium Caroli, fortissimi quiq; prosilirent, circiter sexcenti pedites Francemontani, & in Carolum ex improuiso impetum facerent. Erat inter rupes uia multum sinuosa & concaua. Per eam, indicio hospitis Caroli, poterant ad ipsum & ad regem peruenire, priusquam sentirentur, modò tacite irent, nullo excitato strepitu, & ut aliqui per uiam excubitores laterent, putabant tamen se uel opprimere illos, uel etiam præuenire posse, certissima spe concepta, uel interficiendi utrumq; Principem, uel antequam subueniri eis posset, capiendi: quòd etiamsi interficerentur, tamen nec ingloriam esse ducebant mortem, nec iniucundam, re tam insigni & memorabili perfecta, præsertim, cum in una uirtute omnis spes salutis consisteret. Atq; ut fœlicius omnia cederent, et maiorem nobis trepidationem inferrent, constitutum etiam fuit, ut eo ipso tempore, reliqua multitudo prorumperet in suburbium, & nos magno clamore adorirētur. Erat profectò in primis arduum, quod moliebantur, & factu difficillimum, etiam multò maiori hominum multitudini, ueruntamen minimum aberat, quin quod cupiēbant, perficerent. Nam, ita ut conuenerat, sub decimam horam

noctis

noctis egressi, circiter sexcenti, nostros excubitores huc illuc dispositos, trucidant, & si rectà contendissent ad designatum locum, absque tumultu, dubio procul interemissent ambos principes cubantes in lectulis. Iuxta Carolum erat in tabernaculo quodam dux Alenconius. Hîc subsistunt, & hastis perforato loco, ex famulis quendam occidunt. Hinc excitatus clamor, in causa fuit, ut aliqui expergefacti, arma caperent. Illinc digressi, regem & Carolum petunt, & ad horreum illud, de quo diximus, morantur, & hastis rem gerunt per ea foramina, quæ illi, eruptionis causa fecerant. Qui erant in eo cataphracti nobiles, ante duas modo horas, mandato Caroli, deposuerant arma, ut se nonnihil reficerent, & instaurarent ad oppugnationem insequentis diei: sed tamen ex ipsis aliqui, audito ad Alenconij ducis tabernaculum tumultu, & subita fortuna permoti, arma, quę possunt, arripiunt, cumque nauiter se defenderēt, spacium dabant alijs armandi sese & colligendi. Ea pugna magnum attulit nostris ad salutem momētum, ipsosque seruauit Principes. Eram ea nocte cum duobus alijs in cubiculo Caroli: supra nos sagittarij duodeni stipatores excubabant, & depositis armis, ludebant alea: Maiores autem excubiæ longius aberant à nobis ad portam urbis. Veniunt igitur illi, eo, quod diximus, indicio, oppugnatum nostras ædes, & adeo quidem celeriter & ardenter, ut uix spacium nobis esset armandi Prin-

cipis. Descendimus autem ad inferius tabulatum, ut in uiam nos eijceremus. Hîc offendimus sagittarios nostros excubitores, pugnantes in hostē, quem à foribus & à fenestris uix magno labore & contentione reijciebant. Ingens erat undiq; & terrificus tumultus, dum quisq; suam factionem, ut fieri solet, inclamat. Impediti ea pugna cogebamur aliquandiu subsistere, atq; interea non constabat nobis quicquam de rege, neq; compertum erat, quarum esset partium: quod ualde moleste nobis accidit. Tandem eruptione facta, domum egressi cum aliquot facibus, conspicamur circum nos undiq; pluribus uijs pugnari: sed concurrentibus ab omni parte militibus nostris, ilico depugnatū fuit. Omnium primus cecidit uiæ dux & index, de quo diximus, pòst etiam alij propè omnes. Ad eundem planè modum oppugnauerant quoq; regem, strenuè sese defendentibus Scotis, ut qui ab illo non discederent, & multa conijcerent tela, quibus aliquanto plures Burgundiones uulnerabant, quàm hostes. Oppidani etiam, ita ut constitutum fuerat, porta sese foras uniuersi proripiunt, sed facile fuerunt à nostris repulsi. Compresso eo tumultu, colloquuntur Principes. Erat uidere passim magnam stragem hominū occisorum, & initio quidem uerebantur Principes, ne maiorem aliquam suorum iacturam fecissent, uerum paucis admodum interemptis, multi sunt reperti saucij. Quòd si rectà fuissent illi secuti

uiæ dux

uię duces, ut suprà quoq; diximus, neq; substitissent in itinere, præsertim ad horreum illud: poterant sine contentione utrunq; Principem necare, & mea quidem sententia, magnam exercitus partem profligassent. Principes obstupefacti, & summopere admirati tantam illorum audaciam, domum reuertuntur. Paulò post cœptum est à nobis deliberari, quid postridiè sit agendum. Rex angebatur admodum in animo, ueritus, quòd si Carolus frustrà oppugnaret urbem, fore, ut ipse præ cęteris ualde periclitaretur. Carolus autem metuebat, ne si rex discederet, bellum aliquod excitaret. Atq; hîc uidere licet, quàm sit misera conditio summorum Principum, & quàm inter eos nulla queat esse firma uoluntas aut amicitia. Fecerant hi duo pacem ante dies quindecim, eamq; iureiurando sanciuerant, & tamen ut alter alteri fidem haberet, fieri non potuit. Rex ut ab ea sollicitudine se eximeret, horam unam pòst quam domum rediit, ex familiaribus Caroli, qui concilio interfuerant, nonnullos accersit: rogat quid sit decretum. E quibus cum audisset urbem oppugnandam esse, cœpit periculi magnitudinem proponere, & rei difficultatem, prudenter admodum, ita quidem, ut plærięq; omnes adficerentur, eò quod nemo ferè esset, qui non extimesceret oppugnationem, partim ob multitudinem & numerum hostium, partim propter insignem illam superioris noctis audaciam: ideoq; maluissent uel dif-

ferre per dies aliquot, uel cum hoste pacisci. Refe-
runt igitur ad Carolum, quid regi, quid etiam ipsis
uideretur: sed tamen à rege dicebant omnia profi-
cisci: propterea, quòd metuerent, ne, si uiderentur
diuersum sentire ab eo, quod constitutum erat, of-
fenderetur. Ille in peiorem partem interpretatus,
dicebat hoc à rege fieri, quò seruaret hostem, longè
alium esse rerum statum, denudatum esse hostē moe-
nibus, & si qua fecissent propugnacula: iam illa esse
disiecta tormentis, non se prætermissurum esse op-
pugnationem: Quòd si rex uellet interea Namur-
cum discedere, non se repugnare, ueruntamen ita,
ne illinc, nisi bello perfecto, digrediatur. Ea oratio
nulli magnopere placebat, quòd superioris noctis
eruptione, ualde essent metu occupati omnium
animi. Rex prudenter & amice respondit, non mo-
do non abiturum se aliquò, sed uelle etiam interesse
rebus omnibus. Sane, si subducere se uoluisset, mea
quidē opinione, facilè poterat ea nocte. Nam erant
cum eo centum sagittarij stipatores, & nobiles ali-
quot, & in propinquo trecenti cataphracti, sed ho-
noris & existimationis rationem in primis habebat.
Sub armis igitur quieti sese aliquantulum dabant
omnes, donec illucesceret: nonnulli etiam de sua sa-
lute solliciti, faciebant quod in tam præsenti pericu-
lo fieri solet. Posteaquam illuxit, & iam appeteret
hora constituta: Carolus, emissis aliquot tormen-
tis, ita ut decretum erat, signum dabat agmini illi,
quod

quod in diuersa urbis parte longius à nobis aberat. Expediti igitur illi, progrediuntur ad oppugnandum. Fit clangor tubarum, & signa militaria mœnibus inferuntur. Rex cum suis copijs erat in media uia. Cum ad muros uentum esset: reperimus omnia loca uacua defensoribus, præter unum aut alterum excubitorem. Reliqua omnis multitudo pransum iuerant, & quoniam sacer erat ille dies dominicus, non putauerant futuram oppugnationem. Parum est certe præsidij positum in promiscua multitudine, nisi contineatur aliqua necessitate & imperio, tametsi tempus incidit, cum ipsorum furor & repentinus impetus, ualde est pertimescendus. Erant illi iam pridem exhausti & fessi, partim anterioris noctis eruptione & uigilia: partim superiorum dierum laboribus et ærumnis. Cogebantur enim simul omnes ad defensionem stare, quoniam undiq; & muro & alijs omnibus præsidijs erant denudati. Primum nostrũ agmen ante nos in urbem peruenit, paucis admodum occisis, eò quòd populus trans Mosam profugiens, Arduennam syluam & loca uicina petebat. Qua parte nos eramus, tres modo uiros, & fœminam unam necatos uidi, reliqui omnes aut fugæ se mandabant, aut in templa, & ædificia sese abdebant. Rex, cum uideret nulla parte resisti: placidè progreditur. Eramus in uniuersum ad quadraginta hominum millia. Carolus paulò longius in urbem prouectus, conuertit se ad

O iij regem

regem,& cum in curiam eum deduxisset,contendit ad ædem diuo Lamberto sacram, quod est eius urbis amplissimum templum. In illud milites conabantur irrumpere, ut prædam aufferrent, & tanta quidem fuit uis illorum,ut etiam præsidio & custodia, quam Carolus ibi collocauerat, cohiberi non possent, quominus in utramque portam eius templi inuaderent: in eoque tumultu uidi,cum ipsemet è suis familiaribus quendam interfecit. Sedata uix tandem turba, qui confugerant eò, capti fuerunt unà cum bonis. Præter hoc templum, reliqua ferè omnia direpta fuerunt, dum simularent milites, inuestigare se hostem profugum & latitantem. Pontifex Romanus deinde sacris interdixit, omnibus, qui,quod è templis abstulissent, nō redderent. Hoc illius edictum Carolus per suas prouincias omneis iussit esse ratum. Capta urbe atque direpta, Carolus sub meridiem redit in curiam. Rex iam pransus erat,& magnum lætitię signum præ se ferebat,ualde prædicata uirtute & fortitudine Caroli,ad quem hæc omnia sciebat deferri. Nec enim aliud spectabat, quàm ut primo quoque tempore domum rediret. A prandio uenit in collocutionem cum Carolo, & sicut anteà uehementer prædicauerat apud alios absentem: ita quoque tunc præsentem & coràm,non poterat satis magnis laudibus efferre. Sed nunc aliquantulū digrediar ad oppidanos,ut demonstrem, quod in his commentarijs non semel dixi,quàm sit

res

res periculosa, & plena calamitatum, facere aduersum prelium. Fugiebant miseri cũ uxoribus & liberis ad Arduennam syluam. Profugientes, nobilis quidam uir eius regiõis, qui rebus secundis amicus illorũ fuerat, oppressit, & ad motũ fortunę se quoq; mouit, & ut uictori gratificaretur, datis literis, pleniora etiam atq; uberiora ad ipsum nunciabat, eaq; ratione fuit ei reconciliatus. Alij fugiebant Maceras, Galliæ oppidum, ad Mosam, in finibus Campaniæ positum. Duces aliquot ipsorum, captiui ad Carolum perducti, supplicio fuerunt adfecti. Ex multitudine nonnulli, & fame & frigore, & longis exhaustis uigilijs moriebantur. Quinto die post captam urbem, rex per eos, quos à se putabat esse non alienos, Carolum de sua profectione sollicitat, sed & ipse collocutus, ait, si præterea sui possit esse usus aliquis, ne labori suo uel periculo parceret, sin minus, ut eius uoluntate sibi discedere liceat, quò in senatu Lutetię curet pactiões recitari. Sic enim fert Gallię consuetudo: & alioqui non sint ratę futuræ, tametsi regum potestas in ijs rebus omnibus est singularis & eximia. Rogabat etiam, ut per æstatem alicubi in finibus Burgundiæ conuenirent, animi recreandi causa. Ille, tametsi nonnihil submurmurabat: annuit tamen, & uolebat præsente rege denuo recitari conditiones, ut si quid in ijs offenderet, id palàm contestaretur, & liberum ei faciebat, ut uel ratas haberet illas, uel repudiaret, nonnihil etiam ex-

am ex-

am excusabat, quod ipsum eousque perduxisset. Deinde, pro nobilibus illis, qui nuper ex Burgundia uenerant, quorum possessiones atque facultates rex tenebat, intercessit, ut in integrum restituerentur. Rex, licet ægre ferret hanc intercessionem, assentitus est tamen, ea lege, si ipse inuicem restitueret Comitem Niuernensem, & familiam Croiorum. Eius rei iniecta mentiõe, nihil amplius urgebat: Sic enim illos oderat, ut reconciliationi nullus esset locus. Quantum ad conditiones attinet, rex aiebat, nolle se quicquam mutare, atque ita discessit, per aliquod uiæ spacium deductus à Carolo. Cum essent digressuri, perconctatus eum rex, Si frater, ait, qui nunc est apud Britannum, nolit esse contentus illa portione hæreditaria, quam in tui gratiam dedi: quid uis ut faciam? Carolus repentè, nihil præmeditatus, quòd si recuset, inquit, fac ut eum quacunque ratione pacatum reddas: equidem uestro arbitrio totum hoc permitto. Quæ sola uox magnorum deinde motuum causa fuit, ut postea dicemus. Abeuntem, ex nobilitate complures, mandato Caroli, prosequebantur in fines usque Galliæ. Carolus intereà Leodij substitit, qua in urbe nullum genus atrocitatis prætermissum fuit. Crudeliter enim multa gesserant & effrenatè Leodiẽses in Burgundiones, iam inde ab auo Caroli, ruptis omnibus pactionibus: & quintus hic erat annus belli, quod cum eis gerebat. Et quanquam Pontifex Romanus eis interdixerat sa-

cris,

cris, propter contumelias Episcopo factas, pergebant tamen in sua insania, cōtemptis omnibus edictis. Post abitionem regis, Carolus constituit proficisci in uicinam regionem Francemontanam, è qua prodierant sexcenti illi pedites, de quorum audacia insigni suprà diximus. Verum antequam discederet, captiui, qui occupata urbe, sese passim in ædificijs abdiderant, magno numero in flumen præcipitati, submergebantur. Mandabat etiam, ut urbs exureretur tota. Ei negocio destinati sunt ad quatuor hominum millia, Luxenburgenses omnes, quibus iniunctum fuit, ut à templis incēdium prohiberent. Primum igitur omnium rescinditur insignis pons lapideus, qui Mosam coniungit: & disponuntur milites, qui à Canonicorum ædibus, & ab omnibus templis uim arcerent. Post hæc, Carolus urbe excedit, & uix paululum progressi, conspicimus ignem multis in locis per urbem, ad orā fluminis. Ac licet eo die conficeremus ad quatuor milliaria, tantus tamen extitit clamor & strepitus, ut nobis planè uideremur esse in propinquo. Templa propè omnia fuerunt incendijs erepta, & circiter trecentæ domus in usus Ecclesiastici ordinis hominum: quæ deinde causa fuit, ut ex his reliquijs, breuissimo tempore, urbs reædificaretur. Francemontanos bipartitò sumus aggressi, disiectis ipsorum ferrarijs officinis, qua sola ferè ratione uictum sibi parant eius regionis miseri homines, qui cum in syluas profugissent:

P peruel

peruestigati à nostris, partim occisi, partim capti fuerunt, & rebus omnibus exuti. Tam grauis autem erat hyems, tantumque frigus, ut ex nostris uir quidã nobilis, pedem, alius uero digitos manuum amitteret. Vinum sic erat astrictum gelu, in ipsis uasis, ut securi fractum distribueretur militibus, qui ascito aliunde calore, circumferebant illud, donec liquesceret. Commorati ibi per dies octo, cibariorum inopia coacti, discessimus. Carolus per Namurcorum fines in Brabantiam reuersus, honorificentissime fuit exceptus.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber quartus.

REx à Carolo digressus, rediјt in Galliam, & uidebatur nõ impatienter illud ferre, quod Peronę et Leodiј acciderat. Renouatũ est quidem inter eos bellum, uerũ interiecto aliquo tẽporis interuallo. Et quanquam illa Peronensis custodia conciliauit aliquod odium: nõ tamẽ fuit præcipua belli causa, & pacis conditiones erant regi nõ intolerabiles: Verũ Carolus, & impulsus ab aliјs, & etiam sua sponte, cogitabat amplificare fines: deinde, subtili quadam ratione iacta fuerunt

runt

runt nouæ simultatis atque dissidij semina, ut suo loco sum dicturus. Frater regis, ubi de Peronẽsi compositiõe accepit, misso legato, petit in eius ditionis, quam rex dare promiserat, possessionem mitti. Carolus etiam magnopere hortabatur eum, ne aliam prouinciam, præter Campaniam, & huic adiuncta loca, sibi pateretur obtrudi: mentione facta, quàm esset eius studiosus, ut qui rationem non ipsius tantum, sed & Britanni, in hac pacificatione habuisset, cum ab eis tamen anteà fuisset exclusus atque desertus. Orat igitur, ut Campaniam postulet sibi tradi, quæ quidem regio sit utrique peropportuna: Nam si rex aliquid aduersus ipsum aliquando moliatur, fore sibi non difficile, opem ei ferre ex uicina Burgundia. Ille uero, tametsi uicesimum ætatis annum excesserat, totus tamen ab alijs pendebat: & commeabant inter principes in hac causa crebri internuncij. Rex enim, qui nollet eos pariter sibi finitimos esse, aut ijs locis inueterascere, nihil minus habuit in animo, quàm dare Campaniam: sed conabatur ei totis uiribus persuadere, ut ea ditione relicta, susciperet bonam Aquitaniæ partem. Ille autem inuitus admodum eò descendit, ueritus, primum, ne Carolum offenderet, deindè, si quidem assentiretur, ne non seruato promisso, delusus à rege, & præstantissimi amici & facultatum iacturam faceret. Cum igitur frustra se rex moliri uideret: Odetum quendam, uirum nobilissimum, & summæ a-

pud fratrem authoritatis, magnis præmijs & pollicitationibus conducit, ut ad Aquitaniæ possessionem illum impellat, quæ Campania longe sit amplior & copiosior: cupere se perpetuam cum ipso colere amicitiam, & fraternam ei beneuolentiam præstare: hanc autem rationem sibi uideri optimam, et utriq; commodissimam: non dubium esse, quin, quod polliceatur, exhibeat. Odetus conditionem accipit, & Principi suo, quod rex cupiebat, persuadet, inuitissimo Carolo, ipsiusq; legatis, qui tunc, quũ istud perficeretur, aderant. Cardinalis autem Baluensis, quòd fratrem regis erat literis hortatus, ut pactionem Peronẽsem urgeret, in carcerem coniectus fuit. Quibus rebus constitutis, regi cupiditas quædam maior incessit ulciscendi, quam sibi
1470. putabat à Carolo factam esse iniuriam, atq; ut id perficeret, putabat se nactũ esse tempus idoneum. Initis igitur clandestinis consilijs, hoc agit, ut oppida illa, quæ sunt ad Somiam flumen, excitato motu, & rebellione facta, militem suum admittãt. Principes, illi præsertim, qui non sunt inepti, suis negocijs aliquam semper honesti speciem prætexunt. Atq; ut intelligi possit, quàm sint in eiusmodi rebus ingeniosi Galli, recitabo, quicquid in huius causæ tractationem incidit. Nam & redintegratum est inter utrosq; bellum, et in eo suscipiendo circumuenti fuerunt ambo. Rex insimulabat Carolum nimiæ cupiditatis, quod præter ius & æquum uellet proferre

ferre limites, ideoque totus in hoc erat, ut illa, quæ diximus, oppida, molirentur res nouas. Ibant ultrò citroque nuncij: qui mittebantur à rege, per eas urbes, quas ille sollicitabat, iter faciebant, eaque tum occasione mandata secreto perficiebant. Quoniam belli nulla erat suspitio, facta nuper pace, nullis præsidijs ea loca continebantur. Vt unum & alterum oppidum rex occuparet, non erat facturus bellum, sed eò tendebat, ut per omnes Caroli prouincias, populum ad rebellionem concitaret. Ad eam rem, non deerant, qui magna pollicebantur, quasi fauore & gratia plurimum in ditione Caroli possent. Verum, etsi doloris ac offensionis causam aliquam rex habebat: tamen, si quod postea euenit, præcogitasset: non erat uiolaturus pacem, quam trimestri pòst, quàm Lutetiã redijt, diuulgari iussit. Timidè quidem renouauit bellum, sed incitabat eum ultionis amor. Deinde Connestablius, magni uir consilij & uirtutis, ac familiares aliquot Aquitaniæ Ducis, bellum, quàm ocium malebãt. Pacis enim tempore metuit Connestablius, ne, quos habebat à rege prouentus & pensiones, diminuerentur: Ad hæc, plærique regem eo esse ingenio dicebant, ut si nullas haberet externas occupationes, domi turbas excitaret, & quia suis commoditatibus ocium illius putabant esse contrarium, ideo dabant operam modis omnibus, ut ad arma protruderetur. Et Connestablius quidem, quòd possessiones haberet in fini-

bus; promittebat se occupaturum esse facile Sanctoquintinum, neque sibi deesse rationes, instigandi aduersus Carolum, multas & Brabantiæ & Flandriæ ciuitates. Aquitanus etiam, qui ei concilio intererat, auxilia promittebat, circiter quingentos cataphractos. Et licet bellum isti suaderent, atque in Caroli perniciem uiderentur conspirasse: longe tamen alium finem spectabant. Rex, quum uellet uideri, non sine causa bellum suscipere: conuentus egit apud Turones, quod neque ante id tempus unquam fecerat, nec postea fecit, uerum eos conuocauerat solum, de quorum uoluntate nihil dubitabat. In eo conuentu exponit, quàm iniquè Carolus multa in detrimentum Galliæ moliretur. simul nobilem quendam summittit, qui grauiter conquestus, iniurias ab illo sibi factas esse complures dicebat; in primis autem, quod fide illi esset obstrictus, & cogeretur ei ad quoduis etiam bellum auxilia polliceri. Aderant in eo concilio multarum ciuitatum legati. Communi tandem consensu omnium decernitur, Carolum euocandum esse Lutetiam in senatum, ad certam diem. Sciebat enim Rex, futurum, ut ille ad hunc modum citatus, aut superbè responderet, aut aliquid in contemptum senatus admitteret: quò maiorem se uidebat habiturum esse faciendi belli occasionem. Mittitur ilico nuncius publicus, per quem, Gandaui, dum iret ad sacrum, citatur. Præter opinionem hoc ei prorsus accidit, & ubi

per di-

per dies aliquot in custodia nuncium detinuisset; dimisit. Certior autem factus à nonnullis, quid ageretur; ex promiscua multitudine conscribit militem mercenarium, ut in omneis casus essent expediti: Eorum delectus habebat singulis mensibus. Tandem cœpit eum tædere huius impensæ. Itaq; omni se metu liberauit, remissa cura & diligentia, præsertim, cum frequentes acciperet à rege nuncios, & in Hollandiam sese contulit, nullo relicto milite in præsidijs, ad finium defensionem: quæ quidem res infœliciter ei uertit, ut postea dicemus. Dum esset apud Hollandos; Borbonius ei nunciat, fore, ut breui non in Picardia tantum, sed & in Burgundia ei bellum inferatur: quosdam è suis communicasse consilia, suamq; operam regi esse pollicitos. Eo nuncio ualde fuit commotus. Nec enim militem habebat ullum, & quas nuper conduxit copias, eas dimiserat. Traiecto igitur mari, Hesdinum uenit, quod est apud Atrebates oppidum. Hic demum aliqua suspicione collecta de rebus, quæ secretò gerebantur, lentè nihilominus & remissius agebat, quòd rumori & auditionibus illis fidem nõ haberet. Cumq; duos ciues Ambianos, de quibus nõ bonã habebat opinionem, accersiuisset, audita illorum purgatione, satisfactionem accepit. Verum in hoc tempore quidam eius familiares, ipso deserto, transierunt ad regem. quò magis metuere cœpit, ne alij hoc exemplum imitarentur. Itaq; suos in armis esse iubet.

Sed &

Sed & hyems suberat, & ab Hollandis iam primum redierat; qua causa fuit, ut pauci admodum expedirentur. Postquam illi, de quibus diximus, ad regem se cõtulissent; Connestablius Sanctoquintinum ingressus, oppidanos fide & iureiurando regi deuincit. Tunc primum Carolus periculum suum agnouit. Nam & imparatus erat, & tribunos, militumque præfectos emiserat, ut copias contraherent: uerum tamen cum illis ipsis, quas habebat, cohortibus, Dorlanum proficiscitur, comitatus circiter quingentis equis, ut Ambianos uacillantes contineret. Ibi per sex dies substitit. Exercitus regis, qui erat in propinquo, certa die propius urbem accessit, sed quòd è ciuibus nonnulli rebus Caroli fauebant, non fuit intromissus. Et si Carolus maiorem habuisset manum, seruasset urbem. Cum autem propter paucitatem suorum non auderet progredi: qui contrarias partes in oppido sequebantur, eo metu deprehenso, regium militem admittunt. Idem cogitabant Abbeuillani perficere, sed Cordæus maturè ingressus, anteuertit. Carolus de capto Ambiano certior factus; quia Dorlanum ab eo quinque tantum milliaribus abest, celeriter illinc digressus, Atrebatum proficiscitur, ualde sollicitus, ne plures à se deficerent, præsertim, cum se uideret undique septum esse propinquis & amicis Connestablij: Sed & domesticorum ille, quem dixi, transitus ad regem, augebat ei metum & suspicionem: cogebatur tamen

interea

interea is, quem conscribi iusserat, exercitus. Rex, qui crederet se iam peruenisse quò uoluit, nitebatur totus Connestablij & aliorum pollicitationibus: & nisi ea spes ipsum excitasset, non erat eousque progressurus. Iam uero, quamobrem, Connestablius, & Aquitaniæ Dux, & eius familiares tantopere cuperent bellum anteà sedatum renouari, dicendum est. Vnam & alteram causam paulò supra recitaui, sed hæ non erant præcipuæ. Aquitanus in matrimonium habere cupiebat Caroli filiam unicam: & ipse quidem Carolus aliquando interpellatus, nō admodum repugnabat, sed ut prorsus assentiretur, impelli non potuit, & consimili spe multos alios alebat. Ambiano & Sanctoquintino in Regis potestatem adductis: Aquitanus ad Carolum, qui apud Atrebates exercitum instruebat, literas mittit breues admodum, in hæc uerba. Da solum operam, ut ditionis tuę populum habeas non alienum abs te, quantum ad reliqua pertinet, ne sis sollicitus, nec enim amici tibi deerunt. Carolus, qui initio rebus ualde metuerat, misso legato, Connestablium orat, ne bellum nimis infestè gerat, quod sibi nihil opinanti, neque præmonefacto sit illatum. Eo nuncio multum exhilaratus ille, quòd se redegisse Carolum putabat eò loci quo cupiebat, respōdit, uersari ipsum haud dubie in maximo discrimine, & unam modo rem huic difficultati subsidio esse posse, nempe, si filiam Aquitano dederit uxorem. Ita futurum, ut præter

Q generum,

genererum, alij etiam Principes auxilia subministrēt: se quoque Sanctoquintinum esse redditurum, & paratum arma sumere pro ipso. Quod nisi matrimonium hoc interueniat, non esse integrum sibi, quicquam tentare, propter eximiam regis potentiam, qui & exercitum expeditum, & per Flandriam multos habeat à se non alienos. In eam sententiam plurima nunciabat plena terroris. Imprudenter sanè faciunt, qui suos Principes in metu continere uolunt, nec ullum, cui ea res bene cesserit, noui. Spectare hoc licet in Cōnestablio: Nam tametsi ad regem se contulerat; ipsius tamen facultates omnes ac liberi erant in potestate Caroli. Constituerat ambos tenere dubios inter spem & metum, sed eius audaciæ tandem pœnas dedit. Cum enim nemo sit omnium, qui non cupiat se in libertatem asserere: qui non male uelit ijs, à quibus aliqua seruitute uel metu cohercetur: hæc sanè libertatis cupiditas, & seruitutis odium, maxime uigent in Principibus. Carolus igitur acceptis Connestablij mandatis, quoniam intelligebat eum huius belli facem accendisse, magnū aduersus eum concepit odium, inprimis autem ideò, quòd ille quibusdam terriculamentis cogitaret sibi nuptias extorquere. Et quia coactas iam copias habebat: nihil erat magnopere sollicitus. Ex ijs, quæ de Aquitano primum ac de Connestablio deinde diximus, facile est uidere, de composito rem inter ipsos actam fuisse. Nam eodem ferè tempore,

Britannus

Britannus etiam multa in eandem sententiam, & ferè terribiliora nunciabat: nec id modo, uerum etiam è suis proceribus cuidam potestatem fecit, ut cum centum cataphractis Britannis regi militaret. Quæ omnia eò recitaui, ut demonstrem, primum, eo cõsilio bellum hoc susceptum fuisse, ut Carolus ad nuptias cogeretur: deinde, regem à suis ludificatum fuisse, quando iniecta spe rebellionis per ditionem Caroli, ad bellum fuit impulsus. Ficta enim erant propè omnia, & temere excogitata, tametsi Connestablius, odio Caroli, quem à se grauiter offensum & exacerbatũ esse nouerat, fidelem & egregiam operam in eo bello regi præstabat. Sed et Aquitanus acriter bellum gerebat, ideoq; res Caroli malo erãt loco. Quòd si uoluisset initio spondere nuptias: qui nunc ipsum oppugnabant, conuersis armis, conati fuissent totis uiribus potẽtiam regis infirmare. Sed qualiacunq; tandem sint hominum consilia, Deus pro suo arbitratu solus omnia moderatur. Acciderunt hæc omnia, breui temporis interuallo. Nam capto Ambiano, quindecim pòst diebus, Carolus cum exercitu prope Atrebatum cõsedit. Nec enim retrocesserat longius. Inde rectà contendit Piccenium. In uia fit obuius ei tabellarius quidam Britanni, cum eiusmodi mandatis. Regem inter alia multa nunciasse Britanno, se per ditiones Caroli, multos habere amicos, in primis autem Antuerpiæ & Bruxellæ & Brugis, & constituisse ipsum

circumuallare, quocunque tandem loco deprehendat. Hæc ille Carolo significabat, in gratiam, ut opinor Aquitani, quò magis eum ad nuptias instigaret. Verum Carolus in sinistram partem interpretatus omnia, statim, non interiecta mora, respondit, Britanno sic esse persuasum à suis aduersarijs & maleuolis, eo consilio, ut perterrefactus hac ratione, sibi non ferat opem, quod alioqui facere debeat, pro communi fœdere & societate inter ipsos: Gandauum, & eas, de quibus dixisset urbes, multò esse maiores, quàm ut circumsideri possint, & firmiores, quàm ut breuem & facilem habituræ sint oppugnationem; domum reuersus diceret Britanno, se constituisse traijcere Somiam flumen, & prælio decertare cum rege, ubicunque tandem eius rei potestas futura sit; orare se Britannum, ut se contra regem adiuuet, eamque fidem & amorem sibi uicissim præstet, quam ipse in Peronensi pacificatione illi præstiterit. Postero die uenit Piccenium, quod est ad Somiam oppidum, natura munitum, atque ibi cogitabat ponte coniungere flumen: sed erant forte in oppido circiter quingenti sagittarij, & pauci quidam nobiles. Ii cum uiderent transeuntem illum, eruptione facta, tàm longe sunt progressi, ut terga dare cogerentur, plærisque desideratis, ante quàm receptum haberent ad suos. Capto deinde suburbio, & tormentis aliquot admotis, tametsi ea parte, propter interiectum flumen, capi non poterat

oppi-

oppidum: sagittarij tamen metu perculsi, cum uiderent pontem effici, & ueriti, ne ab altera parte obsiderentur, in fugã conuersi, discedunt è statione, relicto oppido. Castellum uero, cum per unum & alterum diem sustinuisset impetum hostilem, deditionem fecit. Ea re perfecta, licet non admodum magni esset momenti, factus est animosior Carolus, ac motis inde castris, prope Ambianos consedit, affirmans, hærere se ijs locis, & expectare, an prælio rex concertare uellet. Tandem ita propè ad urbem accessit, ut tormentis etiam, modo uellet, oppugnare posset, atq; ita per mensem unum & dimidiatum ibi restitit. Erant in oppido pro rege, mille quadringenti cataphracti, & quatuor sagittariorum millia, quibus omnibus & Connestablius & Amirallius, & proceres alij multi præerant. Rex interea cogebat exercitum apud Bellouacos, & erant cum eo frater Aquitanus, & Nicolaus Calabriæ Dux, natu maior filius Ioannis Calabriæ & Lotharingiæ ducis, hæres unicus familiæ, & domus Andegauensis. Qui erant Ambiani in præsidio, constituerant eruptionem facere in Carolum: si modo rex eũ, quem habebat in Bellouacis exercitum, auxilio mitteret. Rex autem certior factus, prohibuit, ne quid tentarent. Tametsi enim hæc eruptio uidebatur posse non incommode fieri: tamen ipsis, qui erumperent, erat fortasse periculosa futura. Duabus enim portis erant erupturi, quarum altera non procul distabat à

nobis, ideoq; si reiecti fuissent, quoniã pedites erant omnes; & se & urbẽ in discrimen adduxissent. Dum hæc geruntur, Carolus per adolescentem quendam, Simonem Quintiũ, dat literas perbreues ad regem: queritur ualde sibi dolere, quod instigatus à nonnullis, bellum sibi intulisset, quod sua quidem sententia, facturus non fuerit, si modo recte fuisset de rebus omnibus edoctus. Alter Regis exercitus in Burgundia fœliciter rem gerebat, plærisq; omnibus, qui restiterant, profligatis, & captis aliquot castellis. Ea re cõmotus fuit nonnihil Carolus, ueruntamen longe diuersum rumorẽ in castris edidit. Acceptis literis rex, ualde fuit exhilaratus, iamq; tædebat eum moræ & longioris belli. Posteaq; ad eas respõdit, potestatem suis fecit, qui erant Ambiani, ut de inducijs cum illo agerent: quæ primum quidem pactæ fuerunt in dies aliquot, postea uerò in annũ, nisi fallor. Grauiter istud tulit Cõnestablius, qui, tametsi aliter nonnulli sentirent, infestissimus erat Carolo, & post aliquot inter ipsos commutata uerba, graue conceperant odium, alter in alterum. Interea tamen per internuncios aliquam præbebant amicitiæ speciem. Connestablius quidem, quòd opinionem amicitiæ cum Carolo, sibi uidebat utilem esse ad retinendam authoritatem: Carolus autem, ut odij dissimulatione, Sanctoquintinum aliquando recuperaret. Quoties enim aliquid incidit, ut regem uereretur Connestablius; promittebat Carolo eius

lo eius oppidi restitutionem, nec id modo, uerum etiam iubebat aliquando propius eum accedere cum copijs, intromittēdi spe magna iniecta. Cumq; Carolus fidem eius & promissa non semel secutus, id tentaret: ille mutata sententia, diuersum renunciabat. Nam quia summam obtinebat authoritatem, & amplissimas habebat à rege pensiones annuas; cogitabat eos per hæc dissidia continere in perpetuo metu. sed consilium ipsius erat periculi plenum, ob uirtutem & potentiam & industriam illorum. Pactis inducijs, & dimisso exercitu, rex in Turones proficiscitur. Et is quidem fuit aliquandiu rerum status. Carolus ad suos reuersus, conuentus agit, in ijsq; demonstrat, quanto suo factum sit detrimento; quòd in promptu non habeat, & in omnem euentum expeditas copias: Quòd si quingentos tantum habuisset cataphractos, ad tuitionem finium, non fuisse regem denuo facturum bellum: & nisi prouideat, imminere sibi suisq; prouincijs multò maiora incommoda. Quamobrem hortatur & instat, ut stipendia conferant, quibus alat octingentos cataphractos. Populus, & si grauatè id faceret, assenserunt tandem id temporis, eiq; centum & uiginti aureorum millia dependebant, in eaq; collatione non fuit comprehensa Burgundia. Sanè, non absq; causa, difficulter et inuitus eò descendit populus. Mouebat eos exemplum Galliæ, quæ perpetuum alit equitatum. Sic enim sunt Principes, ut paulatim

statim crescat in ipsis ambitio & cupiditas: & quò maioribus nituntur præsidijs; eò facilius captant simultatum & dissensionum occasiones cum uicinis. Hæc, de qua diximus, contributa pecuniæ summa, creuit deinde ad quingenta millia, creuit etiam numerus equitum, non absq; magno populi dispendio. Verum quidem est, equestres illas copias, bonam operam posse nauare, quando reguntur prudentis alicuius Principis authoritate: sed si Princeps aut imperitior sit & ignauus, aut liberos relinquat paruulos: magis ferè nocent, quàm prosunt prouincijs, quarum defensioni sunt destinatæ. Augescebat in dies magis atq; magis odium inter regem & Carolum. Aquitanus etiam domum reuersus, per legatos frequenter Carolum de nuptijs sollicitabat, & alebatur bona quadam spe, sicut alij multi. Sed arbitror, Carolum non fuisse daturum ulli suam filiam, ac seruaturũ potius, ut affinitatis iniecta spe, multorum amicitiam sibi conciliaret. Moliebatur enim res ingentes, ac tales omnino, quibus perficiendis humana uita nõ sufficiat. Vix enim dimidia pars Europæ, mentem illius potuisset explere. Animo quidem erat inuicto, & ad omnia subeunda parato, & ea corporis firmitate, ut quemuis laborem sustineret: deinde ijs facultatibus & potentia, ut prę cęteris aliquid magni posset: uerum nec ingenij uim satis magnam, neq; malitiæ satis habebat ad perficiendas res tam arduas. Nam eum,

eum, qui late dominari uelit, oportet excellẽti quodam & singulari prędítum esse ingenio: idq; totum pendet à beneficio Dei. Quæ in rege erant uirtutes, atq; etiam in Carolo, simul temperatæ: potuissent perfectum Principis exemplar repræsentare, sed ingenio certe rex multum illi præstabat, idq; rerum exitus tandem docuit. Quoniam ad hunc locum peruentum est; præterire non possum, quin de rebus Anglicis aliquid adferam. Suprà diximus, Carolum, ut firmiori pręsidio se muniret aduersus regem, & quosuis alios: uxorem duxisse Eduardi Anglię regis sororem. Erat tum in Anglia Comes Beruicensis, longè potẽtissimus inter alios proceres. Is paulò antè quàm Carolus Ambianum uenisset cũ exercitu, cœpit dissidere ab Eduardo: ad eamq; dissensionem nonnihil contulerat Carolus, primum: quòd indigne ferret, tantam esse Comitis illius authoritatem in Anglia: deinde, quod non ignoraret, eum esse studiosum Ludouici regis. Verum ea tunc fuit Comitis per Angliam potentia, ut multis Angliæ proceribus trucidatis, Eduardum in suam potestatem redigeret, ac ueluti captiuum aliquamdiu seruaret: liberaliter quidem & honestè, sed tamen ademptis ab eo familiaribus. Carolus igitur, cui hæc omnia uehementer displicerent: initis clandestinis consilijs, cogitabat Eduardum eripere, cũq; ipso in collocutionem uenire. Tandem eo deducta res fuit, ut elapsus ille, contractis modicis copijs,

uici Comitis cohortes profligaret; sed oppressus tandem ui maiori, cum duabus nauibus, & circiter octingentis militibus profugit, pecunia, & rebus omnibus necessarijs destitutus. Miserum sanè spectaculum, uidere tàm potentem Principem, possessionibus exutum, fuga sibi salutem petere, & tàm indigna pati à suis beneficiarijs. Vixerat per annos duodecim in summis delicijs & altissima quiete, planè securus, & hoc solum spectans, ut quàm suauissime in rebus omnibus haberet. Fugiens, cursum tenebat in Hollandiam, & tametsi consectarentur eum hostes, tamen, quoniam maiori interuallo præcedebat, elapsus, in oram Frisiæ peruenit, ad oppidū Alcmariam, quod ad Hollandiam pertinet. Eo in loco tum erat illius regionis præfectus, uir honestus, qui liberaliter ipsum excepit, & datis uestibus, nō ipsi modo, sed & eius comitatui, ad Hagam, Hollandiæ uicum perduxit, re omni statim ad Carolum perscripta, qui eo nuncio ualde fuit commotus. Intermissis aliquot diebus, uenit ad Carolum Eduardus, apud Atrebates, eumq; pro auxilijs uehementer sollicitabat, uti primo quoq; tempore domum redire posset, affirmans, esse complures in Anglia, qui suis rebus faueant, ideoq; orabat, ne ab ipso, qui & socius esset, & confœderatus, & sororius, destitueretur. Carolus autem, ne multorū odia uno & eodem tempore in se concitaret: palàm quidem simulabat, se nullam ipsi opem ferre, idq;

publico

publico edicto cauit, clanculum autem, interpositis alijs, iuuit eum quinquaginta millibus aureorum, & classe quatuordecim nauium. Ad hunc modum instructus ille, quo tempore Carolus prope 1471.
Ambianos cum exercitu substitit aduersus regem, in Angliam decurrit: quò simulatque uenit, auxilia reperit, ad duo hominum millia, & in ijs circiter quadringentos nobiles. Qua re cognita, Beruicensis, magna celeritate cum exercitu progreditur, ut Londinum prior occuparet, sed præuertit Eduardus, & cum ingenti ciuium applausu perbenignè fuit exceptus, contra plurimorum opinionem, eò, quod profligatus esse crederetur. Quòd si fuisset ab ea urbe interclusus, actum erat, præsertim, cum hostis in propinquo magnum haberet exercitũ. Tres autẽ fuerunt omnino causæ, cur facilem haberet ad Londinenses aditum. Primum, recens natus ei filius, deinde, æs conflatum: Creditores enim & reditum ipsius inprimis desiderabant, & facultates cupiebant esse quàm maximas. Postremo, consuetudo illa & notitia, quam habuit, rebus florentibus, cum eius urbis fœminis, quæ maritos ad commiserationem & lenitatem facile impellebant. Londini biduo commoratus, & cum exercitu profectus in hostem, postridie illi occurrit, die Paschę. Instructis utrinque copijs ad prælium, Clarentiæ Dux, deserto Comite, cum duodecim millibus hominum transit ad fratrem Eduardum, quæ quidem res & Berui-

cum uehementer conturbauit, & Eduardum, qui exiguas alioqui copias habebat, multum erexit. Fit pugna longe acerrima, & pedites erant oẽs utrinq;. Primum Eduardi agmen non mediocrem cladem accepit. Beruicus, cum ea parte copiarum, quas ipse ducebat, Eduardum petit, qui non imperatoris tantũ, sed strenui quoq; militis officio fungebatur. Habebat hunc morem Beruicus, ut pedes non pugnaret, sed distributo exercitu, & rebus omnibus instructis, consueuit in equũ ascendere, et si fœliciter à suis rem geri conspiceret, ingerebat se medium, sin minus, fugæ sese mandabat. In hoc autem prælio compulsus à fratre, pedes dimicabat, & adeo fuit acris pugna, ut unà cum fratre, & maxima nobilium turba caderet. Angliæ consuetudo fert, ut in prelijs, belli duces atq; nobiles interficiantur, seruata multitudine: sed Eduardus, cum à Carolo discederet, adiutus rebus necessarijs, constituit non uelle, ne multitudini quidem parcere, eò quòd contra se arma sumpsissent. Fuit igitur edita maxima cædes. Ipse tantum mille & quingentos è suis desiderauit. Quo die prælium istud factum fuit: Carolus erat prope Ambianum, ibi per literas certior fit ab uxore, Eduardum esse in ipsum animo minus beneuolo, quòd auxilia sibi malignius præbita, & parum abfuisse diceret, quin omnino fuisset ab ipso desertus. Vtcunq; sit, indubitatum illud est, ab eo colloquio, quod apud Atrebates habuerunt, extin-

ctam fuisse prope omnem, quæ prius fuit inter ipsos, beneuolentiam. Veruntamen Carolus, quòd existimabat hanc illius uictoriam ad suas quoque commoditates pertinere: passim diuulgauit eam, dimissis huc illuc nuncijs. Princeps Vualliæ, qui secundum regem, primas in Anglia tenet: adiutus à suis confœderatis, exercitum habebat ad quadraginta millia. Quòd si Beruicensis paululum modo differre potuisset, coniunctus cum ijs copijs: fœliciter, ut est credibile, pugnasset. Sed quoniam erat in eo exercitu Dux Sombressius, cuius patrem & fratrem ille necauerat: idcirco potissimum solus pugnare uoluit, non expectatis auxilijs. Interfecto Beruicensi, & cæso illius exercitu, Eduardus in Vuallensem rectà contendit, qui licet multitudine superaret: aduersum tamen prælium fecit, interemptus ipse cum multis proceribus. Sombressius è pugna superstes, & captus, postridie fuit interfectus. Beruicensis intra dies undecim occupauerat omnem Angliam: Eduardus autem intra dies uiginti totam recuperauit, & parta uictoria, supplicio multos diuersis locis affecit, præsertim coniurationis Principes. Ab eoque tempore pacatè quidem uixit, & sine contentione fruebatur imperio: sed non caruit tamen magnis animi molestijs. Quod reliquum est de rebus Angliæ, suo loco sum dicturus: nunc ad institutum reuertar. Aquitanus continenter urgebat nuptias, propterea, quòd cur incepto desisteret,

aut desperaret: causam nullam Carolus præbebat, qui tamen nihil minus constituerat, quàm illi in eo gratificari, imò indigne ferebat, esse aliquos, qui putarēt, se posse cogi: Cōnestablius ultrò se ingerebat, & uoluit omnem huius rei, si perficeretur, laudem & gratiā ad se redire: Idem etiam affectabat Britannus. Rex uero totis uiribus conabatur, tametsi nihil opus erat, impedire matrimonium, duabus de causis, ut aliquando diximus. Sed & Carolus non cupiebat habere tàm potentem generum, & hoc solum agebat, ut spe matrimonij complures sibi deuinciret. Neq; uero mirum uideri debet, regem se totum opposuisse. Nam eo confecto negocio, ualde fuisset fratris aucta potentia, qui Britanno deinde coniunctus: in maximas difficultates regem ac ipsius liberos adducturus erat. Commeabant ergo super ea re plurimi inter ipsos nuncij, priuatim alij & secretò, alij uero palàm. Quæ quidem res non caret suis incommodis & periculo. Sub legationum enim specie multa sępe perniciosa tractātur. Quanquam sanè fieri non potest, quin & multos subinde mittant Principes, & uicissim accipiant, sed prudentia singulari & dexteritate quadam opus est in tractandis exterorum legatis. Et principio, meo quidem iudicio, amicorum legati, de quibus nullam habemus malè suspicandi causam, liberaliter sunt & honestè tractandi, facta subinde illis potestate conueniendi Principis, ad quem missi sunt, modo

sit pru-

sit prudens & honesta specie. Nam alioqui præstat, eum uel rarius conspici, uel non diu insistere collocutioni. Ad quam cum descendit, prouideri debet, ut sit eleganter uestitus, & de ijs, quæ pronunciari & responderi oportet, edoctus, & mox reuocetur à congressu. Nec enim diuturna est Principum beneuolentia. Cum autem uel publici uel priuati ueniunt ab aliquo Principe parum amico, tametsi periculum est in ea re non leue: excipiendi tamen sunt non incommode, & destinandi aliquot idonei homines, à quibus tractentur. Hoc enim ad honestatem pertinet, ac simul eò confert, ut quid agant, & quibuscum loquantur, & quos habeant sibi familiares, cognoscatur, nec id modò, uerum etiam, ut homines leues atque seditiosi non habeant ad ipsos aditum. In omnibus enim Principum familijs semper aliqui existunt, qui mutationem aliquam, & res nouas cupiunt. Et quoniam periculi plenum est, habere domi suæ hostem: suaserim, primo quoque tempore eiusmodi legatos dimitti, uerum ita tamen, ne quam habeant occasionem de inhospitalitate conquerendi. Sed ne bello quidem exorto, sunt intermittendæ pacis rationes, aut repudiandi legati, uerum audiendi sunt omnes, ac inuicem ad hostem mittendi, ijsque mandandum, ut diligentissime obseruent, quid quoque tempore geratur, qui cum quibus colloquantur. Crebro enim mittendum est, etiam si hostis iubeat abstineri deinceps, & commeatu prohi-

prohibeat. Nec enim ullus, quantumuis prouidus & fidus explorator, facultatem habere potest, tàm multa cognoscendi, quàm eiusmodi legati, qui cum sunt unus & alter, aut etiam plures: fieri non potest, quin aliquid odorentur. Nam, qui sunt prudentiores Principes, id operam dant, ut etiam apud aduersarios habeant quosdam à se non alienos. Verum, si quis tàm frequentes mittat internuncios, futurum est, dicat aliquis, ut hostis fiat insolentior. Atqui in eo sane nihil est mali, & intereà de ipsius rationibus ac consilijs cognoscetur semper aliquid. Et licet eandem rationem hostis instituat, ut modo dixi, & suos inuicem mittat: non tamen idcirco desistendũ est, & uel ob hanc solam causam immorandum est legationibus, ut uaria multaq; cognoscantur. Huc etiam accedit, quòd non omnes æque sunt ingeniosi: neq; parem semper habent rerum usum, & quò quisq; prudentior est in eiusmodi tractationibus: eò maiori cum fructu & honore in ijs uersatur. Quod ut clarius intelligi possit: exẽpli causa quiddam sum dicturus. Pactio nulla facta fuit unquam inter Gallos & Anglos, in qua nõ ingenij ui & acrimonia Galli præstiterint: adeoq; prouerbio dicitur apud Anglos (quod ipsi aliquando mihi in rerum tractatione recitarunt) Quoties cum Gallis prælio concertarint, uictores se plærumq; fuisse, quoties uero cum illis pacti sint: detrimentum semper aliquod accepisse. Et recte quidem ità iudicant:

Habet

Habet enim Gallia præstantissimos uiros, ex ijsq; noui non paucos, quibus rectissime committi possit maximarum rerum gubernatio: quorum ex numero sunt illi ferè, qui diu multumq; & familiariter cum Ludouico rege uixerunt. Fui aliquanto prolixior in hoc argumento, ut ostẽderem, quemadmodum obseruari debeant externorum Principum legati: sed non temere sum immoratus. Multa enim sub eo prætextu, & ab alijs uidi fieri, & feci ipse aliquando callidè, & insidiose, quamobrem silẽtio hęc pręterire nõ potui. Aquitanus adeò diligenter agebat suum negocium apud Carolũ: ut & uerbo & literis aliqua interueniret pollicitatio. Sed uidi, quando & Nicolaum Calabriæ Ducem, & Philibertum Sabaudiæ, & Maximilianum Friderici Cæsaris filium, Romanorum regem, consimili quoq; spe ille foueret: idq; intra treis annos omnino. Quòd si uixisset diutius: nullum erat sibi delecturus generum. sed Maximiliano ualde profuit ea, quam filia, ipsius mandato fecerat, sponsio, ut suo loco postea sum dicturus. Et hæc quidem omnia recito, non ullius lædendi causa, uerum quòd & ipse ea uiderim, & habeã comperta, & ad formandũ iudiciũ in rebus ciuilibus pertinere mihi uideantur: Sic enim statuo, homines inertes & stupidos & plebeios, non esse daturos ullum tempus his commentarijs, uerum Principes non ignaui, & homines iudicio præditi, non absq; fructu, meo quidem,

iudicio, in eorum lectione uersabuntur. Interea dū de nuptijs agitur: ineuntur noua consilia contra regem. Habebant Aquitanus & Britannus apud Carolum legatos: & qui à Britanno erant missi, dicebant regem sollicitare quacunque ratione familiares Aquitaniæ Ducis, & iam demolitum esse castellum quoddam eius regionis: ex quo facile sit intelligere, quid moliatur, hoc scilicet, ut sicut antea Normanniam ex pacto traditam, recepisset, ita quoque nunc Aquitaniam recuperet. Missis igitur à Carolo super ea re literis & nuncijs, rex ita respondit: Fratrem suum Aquitanię Ducem, proferre nimium fines, & excedere limites; eorum, quæ iam ei dedisset: nihil se quicquam ademptuturum illi. Atque hîc spectare licet, quàm sint confusa et perturbata Galliæ negocia, simul atque dissensio aliqua nata est, & quàm sit arduum, ea pacificare. Tametsi enim principio unus & alter solum dissideant: tamen breui pòst tempore, multi alij, studio alterius partis, immiscentur. Sed ferè fit, ut excitata primum offensione, quisque putet se iam finem & exitum illius prospicere. Inter alia, Britannus & Aquitanus orabant Carolum per legatos, ne Anglorum uteretur auxilijs, quòd essent perpetui hostes Galliæ, cuius incolumitatem atque salutem ipsi modis omnibus cuperent: satis magnas ipsorum esse uires atque potentiam, ut bellum uel inferant regi, uel illatum defendant; & quod præcipuum sit, esse per Galliam non

paucos,

paucos, neq; uulgares homines, qui rebus ipsorum faueant, et à rege animum auerterint. Aderam, cum Aquitani legatus in eam sententiam ad Carolum locutus, ut copias cogeret, hortaretur. Ibi tum Carolus, ad me conuersus, & paulululum secedens: uides, inquit, sollicitātem illum, ut bellum moueam, quod ex usu Galliæ futurum esse dicit: An idem quoq; tibi uidetur? Hîc ego subridens, dicebam, mihi uideri, non futurum utile. Tum ille: Sum, inquit, studiosior Galliæ, quàm orator iste putet. Cum enim unus modo sit in Gallia rex, ego sane cuperem à senis regibus eam gubernari. In hoc ipso tempore, Eduardus Angliæ rex, qui putabat confectas iri nuptias cum Aquitano: totis uiribus conabatur impedimentum aliquod inijcere. Nam quia Ludouicus rex non habebat filium hæredem: dicebat fore, ut illo mortuo, ad fratrem deferretur principatus & imperium, qui per has nuptias amplificatus, & florentissimarum ditionum possessionem adeptus: in summum discrimen possit omnem Angliam aliquando adducere. Vehementer itaq; sollicitus erat, tametsi præter causam, tum ipse, tum Angliæ proceres omnes, ita quidem, ut satisfactionibus Caroli fidem non haberent, & quiduis facturi esse uiderētur, etiam regem adiuturi potius: quàm ut matrimonium hoc ipsorum uoluntate fieret. Videre licet hoc loco, quantis curis hi Principes, ac ipsorum familiares distineantur in summis & arduis

negocijs, quorum finem & exitum præuidere non possunt. Nam in istis sollicitudinum & grauissimarum cogitationum molestijs, è uita decesserunt, alij post alios, inhiantes auidissime, alter alterius morti, maxima curarum & occupationum mole relicta suis hæredibus. Quanquam sane Ludouicus, Carolo filio, moriens pacatam tradidit Galliam, hac in re benignior in illum, quàm in seipsum. Erat enim quietis & ocij impatiens: per omnem ferè uitam implicatus bellis atque dissensionibus, à quibus uix ęgrè sub mortem fuit expeditus. Aquitanus interea, dum ipsius legati Carolum ad bellum hortãtur: minus commoda utebatur ualetudine. Cumque rex apud Xanthones, oppidum quoddam obsideret, legati hoc perfecerunt, ut Carolus Atrebatum profectus, conduceret copias, ac Peronam deinde cum exercitu longe maximo proficisceretur. Habebat enim inter alios mille ducentos cataphractos expeditissimos. Dum apud Atrebates commoratur: duo simul ferè nuncij adferuntur, primum: Calabriæ & Lotharingiæ Ducem Nicolaum, aduentare matrimonij causa. Hunc, posteaquam aduenit, humaniter excepit, bona quadam spe iniecta. Deinde, postero die sunt allatæ literæ à Simone Quintio, qui ipsius erat apud regem legatus, quibus ille significabat, Aquitanum è uita demigrasse, & regem bonam eius ditionis partem iam occupasse. Earum literarum sententiam multi deinde alij confirmabãt. De

genere

genere mortis non una fuit opinio. Carolus eum casum immoderatissime tulit, & instigatus à nonnullis, dat literas ad multas Aquitaniæ ciuitates, odiosè scriptas in Regem, sed parum ijs profecit. Nec enim ullus extitit motus, tametsi puto, regis negocia summam habitura fuisse difficultatem, si longior ipsius fratri uita cõtigisset. Iam enim Britanni erant instructi, neq; longe aberant, & multi per Galliam ipsorum rebus fauebant, sed interuentu mortis Aquitani, conciderunt omnia consilia. Sic exacerbatus Carolus, progreditur cum exercitu, & bellum incipit in Veromãduis, atrox admodum & funestum. Quacunq; enim transiret: incendijs omnia uastabat, omnino præter morem. Primum agmen obsidione cinxit castellum eius regionis, Nelam, in quo præsidium erat aliquot sagittariorum. Hi legatum ad ipsos missum de deditione facienda, interficiunt, & cum de inducijs cœptum esset agi: omissa eius rei mentione, & impetu facto, ui expugnantur. Qui supererant à cæde, suspenduntur, nonnullis præsecantur manus, paucis quibusdam commiseratione militum dimissis. Crudele quidem erat istud belli genus: sed Carolus uolebat uideri, iustam habere causam, cur ita faceret. Primum enim, odiosè admodum et acerbè loquebatur de morte Aquitani, secutus aliorũ sermonem. Deinde, eorum oppidorum, quæ sunt ad Somiam flumen, iacturam, grauissime tulit. Quo tempore cogebat hunc

exercitum: legati regis, Petrus Doriollus, Galliæ Cancellarius, & alij nonnulli proceres, non semel ad ipsum uenerunt, ante mortem Aquitani, & secretò de pace agebant. Sed quia Carolus in primis uolebat sibi restitui illa Picardiæ oppida, nihil quicquam perficiebant, recusante rege: qui nunc demum, postea quàm instructũ uideret Carolum, assensit, his conditionibus: Vt Ambianum & Sanctoquintinum, & alia, de quibus erat controuersia, redirent ad Carolum: ut de Comite Niuernensi & Connestablio, eiusque facultatibus omnibus, liberum esset Carolo statuere, pro suo arbitratu: ut ab amicitia & fœdere Aquitani & Britanni Carolus discederet, eosque permitteret inuicem potestati regis. Eas conditiones Carolus iureiurando sanciuit, & aderam ipse. Regis quoque legati, simili se religione obstrinxerunt, & simul suadebant Carolo, ut contineret exercitum, uti rex eò promptius redderet, quæ promisisset, oppida. Sed & cum à Carolo iam discederent, Simonem Quintium unà secum abducebant, ut is coràm uideret, ea, de quibus ipsi pacti essent, à rege cõfirmari. Sed quum rex per dies aliquot differret: allatus est de morte fratris nuncius. Qua re cognita, Simonem Quintium frigidè admodum dimittit, neque iureiurando uoluit teneri. Quod implacatissimè tulit Carolus, & se ludificatum esse querebatur. In castris etiam maximus erat fremitus, & omnis generis contumelias plærique in

regem

regem dicebant. Qui lecturi sunt aliquando ista, iudicabunt, ut est credibile, uel parum fideles & integros fuisse Principes, de quibus loquor, uel me criminari illos & uituperare. Certè, nullius honorem aut existimationem uelim per me uiolari: sed ut historię sua constet ueritas & ordo, nõ fuit integrum, ea, quæ dixi, silentio præterire. Sed quæcunq; tandem futura sint hominũ iudicia: si quis alios quoq; principes intueatur, multò fortasse plura, quæ reprehendantur, comperiat. Nunc autem, ex his duobus, uter insidiosè & astutè egerit, uideamus, ut iuniores aliquando Principes, consimilibus implicati negocijs, rectè sibi caueant, ne circumueniantur. Nam etsi non omnes æquè sunt ad fallendum propensi: tamen utile est, memoria complecti superiorum temporum res gestas. Vt igitur, quod res est, dicam, arbitror eò spectasse omnia illorum cõsilia, ut alter alterum falleret. Eaq; in re similibus propemodum sunt usi rationibus. Ambo instructum habebant exercitum, & rex aliquot iam oppida tenebat, & intereà dum de pace ageret cum Carolo, ualde urgebat fratrem, à quo complures è nobilitate iam defecerant. Ipsius exercitus erat non procul à Rupella, quod est in Xanthonum finibus oppidũ maritimum, munitum & locuples. In eo multi erãt ab ipso non alieni, & partim ob crebram pacis mentionem, partim propter ægritudinem Aquitani, certis conditionibus iam cœperant pacisci. Hæc

enim

enim regis erat, nisi fallor, sententia, ut si uel bellum ijs locis fœliciter gereret: uel ipsius frater è uita migraret: non interponeret iusiurandum. Sin autem eo bello, quod cupiebat, non consequeretur: ut tum uitandi periculi causa, seruaret propositas conditiones, ideoq; diligentissime obseruabat temporis momenta. Nam Simonem Quintium, Caroli legatum, per dies octo distinuit, atq; interea de morte fratris allatus est nuncius. Et quia sciebat illum uehementissime cupere Ambiani & Sanctoquintini restitutionem, neq; temere idcirco prębiturum esse causam ullam offensionis: putabat se non difficulter posse perficere, ut quindecim aut etiam eo plurium dierum moram leniter ferret. Interea, si quam commoditatem tempus adduceret, expectabat. Posteaquam de rege sum locutus: dicendum nunc est de uoluntate & consilio Caroli, & uidendum, quid regi permiserit, siquidem mors Aquitani non interuenisset. Simon Quintius mandatum acceperat ab eo, petente rege, ut simulatq; rex iureiurādo sanxisset pacem: in Britanniam profectus, cuiusmodi essent conditiones, Britanno denunciaret: Deinde placuit, ut Aquitaniæ Ducis legati, qui tum aderant, principi suo idē significarent. Quod ideo rex uolebat, ut Britannis, cum à Carolo, cuius uirtute & præsidio magnopere nitebantur, sese destitutos esse intelligerent, pauorem & trepidationem adferret. Erat autem Quintio datus à

Caro-

Carolo, ueluti comes itineris, inter alios, Hanonius quidam Parisiensis, homo prudens. Ei Carolus abeunti dedit literas, quas ad Quintium ipse scripserat, in quibus hoc solum inerat, ut ijs, quæ dicturus esset Hanonius, fidem haberet. Sed mandauerat ei Carolus, ne eas literas Quintio redderet, priusquam et à rege discessisset, & Nãnetes, quod est ad Ligerim oppidum Britanniæ minoris, peruenisset: utque eo primum loco sua mandata illi exponeret, in hanc sententiam: Uti Quintius, nomine Caroli, iuberet Britannum esse firmo animo & ocioso, non se deserturum esse uel ipsum, uel Aquitanum etiam, sed omni ratione, totisque uiribus adiuturum: iniisse quidem se pactiones cum rege, sed non alia de causa, nisi ut amissas urbes recuperet, à rege sibi præter ius & æquum, contraque fidem & promissum, pacis tempore ademptas: Iis oppidis recuperatis, nunciaturum se regi, ut à bello Britannico & Aquitanico abstineat: Nec enim promissa & iusiurandum se magis seruaturum esse, quàm ipse priora pacta seruarit, tam illa, quæ prope Lutetiam Parisiorum, quàm quæ postea Peronæ facta sint: ademisse illum sibi pacis tẽpore, quas antea dederat urbes: oportere nunc etiam, ut patienter ferat, ijsdem artibus illas abs se recuperari. Quantum ad Connestablium & Comitem Niuernensem pertineat, licet ab ipso destituti sint, & sibi permissum ex pacto, ut de ipsorum fortunis pro suo iudicio statuat: se tamen, etsi

iuſtam habeat offenſionis cauſam: condonaturum eis eſſe culpam, nec uelle quicq̃ ipſis auferre, ideoq; orare ſe, ut ipſe ad eundem modum agat cum Aquitano & Britanno, eoſq; patiatur ocio & pace uti, ſicut apud Luteciam conſtitutum ſit. Quod ſi non impetret, non ſe neglecturum eſſe ſociorum iniurias: Et quo tempore hæc nunciaturus ſit regi per legatos, habiturum ſe eſſe omnia ad bellum apta & parata. Hæc erat ſumma eorum, quæ Carolus & nunciabat illis, & cogitabat perficere: ſed longe aliter accidit. Nam interitus Aquitaniæ Ducis interuertit omnia conſilia. Rex enim neq; reſtituit Carolo, quas ille petebat urbes, & ſimul morte fratris auctus eſt Aquitaniæ acceſſione. Suprà diximus, quemadmodum illi, qui erant in præſidio Nelæ, capti fuerint. Carolus inde digreſſus, Roiam circumſedit, quod eſt in Bellouacis oppidum, ubi mille & quingenti erant ſagittarij cum aliquot cataphractis. Maiorem exercitum ante id tempus nullum habuit. Poſtridiè quàm eò ueniſſet: hoſtes metu perculſi, deſerta ſtatione, quum per muros ſeſe eieciſſent, dedunt ſe Carolo: Quæ cauſa fuit, ut & reliqui cataphracti: compoſitione facta, diſcederent. Conſtituerat Carolus illinc ad Normannos tranſire: ſed prius uenit Bellouacum, eiuſq; oppidi ſuburbium unum facili manu occupauit prima ipſius acies, cui præerat Cordæus, qui deinde aliam quoq; urbis partem tentabat: uerum quòd nimium

breues

breues erant scalæ, & perpaucæ quidem illæ: nihil potuit perficere. Duobus quibusdam tormentis igitur obiectam portam oppugnabat. Quod si plures habuisset machinas, & continenter fuisset eiaculatus: hauddubie potitus fuisset oppido, sed accesserat male instructus ad eam rem perficiendã. Præter oppidanos initio nullus erat ibi ferè miles. Nostri, ea parte, qua tormentis erat interrupta porta, cominus in hostem pugnabant. Interea Cordæus Carolum sollicitat, ut celeriter cum reliquo exercitu progrediatur, si uelit oppidum occupare. Dum hæc geruntur: ex oppidanis aliquis conijcit faces ardentes in nostros, qui ad portam uim faciebant, cumq; iam incendium late uagaretur in porta: nostri coguntur referre pedem, donec extinctus esset ignis. Carolus, ut eò uenit, putabat & ipse captum iri iam oppidũ, oppressa flamma. Et sanè, si partem exercitus collocasset uia Parisiẽsi: aditu & itinere prohibuisset omneis, qui auxilio ueniebant. Sed difficultatem sibi 1472.
fingebat et periculum, ubi nullũ erat, et quòd tenue flumen interlaberetur: noluit transire, ac deinde, cum iam hostium equitatus magnus in oppidũ uenisset: constituit in eam partẽ transire, consilio multum ancipiti & periculoso, à quo tamen uix summa difficultate poterat dimoueri. Incendium illud totum diem permansit, & sub uesperum, decem duntaxat cataphracti, nobis inscientibus, dum occupamur ponendis castris, & quod ad eam partem nulli

essent nostri milites, in oppidum peruenerunt. Prima luce, propius admouemus tormenta, in eoque temporis uestigio conspeximus ad ducentos cataphractos in urbem ingredi, quorum aduentu recreati oppidani, ut est credibile, deditionis nullã fecerunt mentionem. Sed Carolus tum exacerbatus ob res anteactas, ut diximus, uolebat ui capere. Quod si accidisset, erat dubio procul omnia uastaturus incendio. Post equitatum illum in urbem receptũ, totos quindecim dies oppugnabat eos acerrime tormẽtis, sic, ut ad impetum faciendum militibus esset patefacta uia: Sed quoniã fossa stagnabat aquis: efficiendi nobis erant duo pontes, ad latus illius portę, quę fuit exusta, et ab altera parte eius portæ perueniri poterat ad murum absque periculo, nisi quod unum modo propugnaculum, propter ipsius humilitatem, difficilem habebat oppugnationem. Et quanquam fortissimi duces, lectissimique equites oppidum defendebant, et inter hos Connestablius, nisi fallor: Carolus tamen constituit ui oppugnare, contra omnium opinionem: & noctu, quieti se daturus, rogabat è suis familiaribus, an putarent hostem ad sustinendam oppugnationem habere satis uirium & animi: Cum plærique affirmarent ob illorum multitudinem, deridens, aiebat fore, ut ante exortam lucem, omnes ex oppido se ejicerent, ac fugæ mandarent. Postridie, mane, cœptum est uehementissime oppugnari. Pontem illũ ex nostris multi tran-

ti tran-

ti transeunt, plærique etiam in muro constiterunt, & cominus diu multumque præliantur. Erant destinati recentes ac integri, qui primis aut interemptis, aut reiectis aut defatigatis succederent, sed cum frustrà eos moliri uideret Carolus: iubet referre pedem. Hostes, quòd cõspicerent se numero superari: continebant se intra munitiones. Ex nostris desiderati sunt ad centum & uiginti, uulnerati autem circiter mille. Insequenti nocte, hostes eruptione facta, quoniam & equites erant omnes, & pauci, & hastis inuecti in tabernaculorum funes, impediebantur: nulla re perfecta, recipiunt se in oppidum. Octauo post oppugnationem die, Carolus constituit rem tentare uia & porta Parisiẽsi, bipartito exercitu, sed quòd urbs à multis & lectissimis hominibus defendebatur: omnes eum dehortabantur. Quod nunc demum cogitabat perficere, id si principio fecisset: multò rem egisset fœlicius. Cum non succederet conatus, soluit obsidionem, & futurum putabat, ut discedens inuaderetur ab hoste. Quod si facerent, cogitabat eos excipere: sed quum nulla fieret eruptio: contendit in Normanniam. Promiserat enim Britanno, se Rothomagum usque cum exercitu profecturum esse, quò & Britannus uenturum se cum suis copijs dixerat, sed accepto nuncio de morte Aquitani, mutata sententia, domi sese continuit. Carolus, captis aliquot oppidis & castellis Normanniæ, & incendio uastatis Aulercorum agris, ad por-

tas usq; Depæ, quod est maritimum oppidum, tandem apud Rothomagum consedit. Sed interceptis ab hoste pabulatoribus, quoniam & hyems suberat, & cibariorum magna esset inopia: domum reuertitur. Confestim post ipsius abitionem, Regij milites omnia, quæ ijs locis occupauerat, sine negocio recuperarunt.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Quintus.

AD hoc ferè tempus dedi me in clientelam & familiã Regis, qui & plerosq; sui fratris familiares, post mortem illius, recepit, & tum in Britannia bellum gerebat. Sed post crebras utrinq; missas legationes, constituit omnino pacisci. Quod ut maiori suo commodo faceret: familiares aliquot Britanni, à quibus ille totus pendebat, ipse inutilis & ignauus, promissis & largitionibus ad suas partes traduxit. Eorum authoritate & cõsilio, re perfecta, & constituta pace, in Picardiam contendit. Per hyemem ferè consueuerant ipse & Carolus aliquot mensium pacisci inducias: Idem nunc quoq; faciebant. Verum legati regis, cum de pace Britannica exposuissent: nolebant Britannum inter socios Caroli comprehendi,

hendi, quod ab eius fœdere nuper ille discessisset. Legati autem Caroli, et in his Cancellarius, affirmabant, Britanno esse liberum, ut intra certam diem accederet in utrius partis amicitiam uellet; illum antea quoque defecisse à fœdere, & literis hoc significasse, nec tamẽ idcirco defuisse officio: pendere quidem illum ab alienis consilijs, & suorum authoritate gubernari totum, sed tamen sequi tandem saniora consilia, & facere, quod sit ex usu rerum suarum. Dum de his rebus agitur: magnus erat utrinque fremitus aduersus Connestablium. Oderat eum rex, & multi Galliæ Principes admodum acerbè: Carolus etiam multo infestius, propter ereptum Ambianum & Sanctoquintinum, & quòd redintegrati belli ipsum habebat præcipuum authorem. Nam induciarum tempore Connestablius cum ipso blandissime agebat: sed exorto bello, persequebatur odiosissime, & inuito uolebat extorquere filiam, ut suprà demonstrauimus. Has odiorum causas etiam illud auxit, quòd quo tempore Carolus cũ exercitu prope Ambianum consedit: ille factis incursionibus in Hannoniam, castellum quoddam ijs locis cremauit, nouo planè & inusitato exemplo. Cum enim ab incendijs antea temperatum esset utrinque: Carolus indignitate rei commotus, & secutus morem illius, in Galliam quoque deinde flammas & ignem intulit. Excitatis in eum multis aduersarijs, fit coniuratio, & utriusque Principis legati consilia inter se communi-

municabant. Habebat enim ille suas possessiones non uno in loco. In Veromanduis occupabat Sanctoquintinum, locuples & firmum oppidum, in propinquo tenebat Hanium & Bohenium, arces, quæ facile poterant præsidijs firmari: Deinde, præter summum illud munus, quod in Gallijs obtinebat, pensionem annuam habebat à rege, ad quadragintaquinque francorum millia, sed & uectigal atque portorium ei pendebant mercatores, qui uina ex Gallijs, per ipsius fines deportabant in Flandriam aut Hannoniam. Ad hæc, non in Gallia tantum, sed per Caroli quoque ditiones multorum sibi gratiam & beneuolentiam adiunxerat. His de causis, non poterat eum rex, nisi adiutus à Carolo, solus opprimere. Per inducias agebatur potissimum de illius capite ac fortunis. Qui à rege erant ad eam rem destinati, referebant omnia ad Imbercortum, qui & à multo iam tempore illum oderat, & nuper etiam maius conceperat odium. Nam quodam in conuentu, dum utriusque Principis legati de controuersijs agerent: ille mendacij Imbercortum insimulauerat. Quam ad criminationem iste prudenter & modeste respondit, iniuriam illam non ad se, uerum ad regem, cuius fidem secutus eò uenisset legatus, & ad Carolum, cuius ipse locum obtineret ibi, pertinere, cui etiam sit commemoraturus omnia. Hæc sola uerborum contumelia, summam & extremam ei perniciem attulit, ut postea sum dicturus. Quocirca

circa, qui sunt magno loco apud Principes: magnopere sibi cauere debent, ne quid atrocius dicant. Nam quò potentior est & maior is, qui iniuriam facit, eò grauius dolent ij, quibus infertur. Propter authoritatem enim eius & amplitudinem qui intulit, putant hoc magis ad infamiam suam pertinere. Quòd si Princeps quoque durius aliquid ipse dixerit: tunc uero spem omnem illi abijciunt, ullos uel honores uel opes ab eo consequendi: Deinde, sic est ferè comparatum inter homines, ut plærique spe percipiendi commodi magis excitentur: quàm memoria iam accepti beneficij. Sed ut ad institutum reuertar: Regij legati super ea re potissimum agebant cum Imbercorto & Caroli Cancellario, ad quem etiam aliqua pars eius iniuriæ, quam Imbercortus acceperat, pertinebat. Breuiter, eò res deducta fuit, ut Bouilli, quod oppidum à Namurcis non longe abest, legati conuenirent. Connestablius autem certior factus, quid ageretur: crebros dimittebat ad utrunque Principem nuncios, & regi quidem persuasit, Carolum eò spectare, ut se redderet à Gallijs alienum. Magna igitur celeritate rex mandat suis, ut aduersus illũ, certis de causis, nihil statuant, & inducias tantum extrahant. Cum is adferretur nuncius: iam peracta res erat & confirmata literis: uerũ tantus erat inter legatos animorum consensus, ut eas literas utrobique redderent. In ijs hoc perscriptum erat, Connestablium multis de

V causis

causis iudicatum esse hostem & regis & Caroli; ideoq; iureiurando & fide data promiserant, ut uter ex ipsis duobus prior eum cœpisset; is uel intra dies octo supplicium sumeret, uel in socij potestatem daret, eamq; rem publicè denunciandam esse: nec id modo, uerum etiam omnes, qui auxilium ei præberent unq;, hostium numero habendos. Rex præterea pollicebatur, redditurum se Carolo Sanctoquintinum & illius omnia mobilia bona, quæ sint in Gallijs: facultates etiam illius omnes, quas in inferiori Belgica teneret, ei largiebatur. Decretum & hoc fuit, circumsidendum esse illum ab utrisq; in sua arce, intra certum tempus. De his omnibus ita conuenerat, ut diximus: uerum superueniente illo nuncio, mutatum est consilium, & Connestablio fuit constitutus dies, quo cum rege, accepta fide, in collocutionem ueniret. Id fuit tribus à Nouioduno milliaribus. Connestablius eò uenit, comitatus inter alios, circiter trecentis nobilibus cataphractis, ipse armatus sub ueste discincta. Cum rege erant sexcenti cataphracti, & in his Comes Dammartinus, hostis illius grauissimus. Rex, præmissis aliquot equitibus, quoniam prior ille uenerat, excusabat moram: tandem & ipse uenit. Eramus cum eo pauci quidam in ea collocutione. Connestablius primum excusat, quòd armatus uenisset: factum id à se propter Dammartini præsentiam, à quo capitaliter dissideret. Post multam collocutionem uoluit

rex

rex, ut præteritarum offensionum aboleretur memoria. Cum deinde in eam partem, ubi rex erat, transijsset (Nam tabulatum quoddam intererat) fit inter eum & Dammartinum, intercessione regis, compositio. Inde cum rege profectus Nouiodunum, postridie Sanctoquintinum reuertitur, plane reconciliatus, ut ipse quidem dicebat. Plæriq; omnes fremebant & indignabantur, alij uero etiam ridebant, in collocutionem uenisse regem cum suo cliente & beneficiario: qui interiecto sepimento, non esset ueritus in sui Principis conspectum uenire armatus, & equitum circumclusus cohortibus, qui quidem omnes & regis essent imperio subiecti, & alerentur ab ipso. Qua re intellecta, rex, cum & ipse apud se diligenter omnia reputaret, qui iam ante inimico in eum animo fuisset, multò grauius hoc dolore exarsit. Et quanquam institutum istud regis incusari fortasse potest: non absq; causa tamen factum ab eo fuit. Arbitror enim Carolum, non habita ratione eorum, de quibus antea conuenerat, libēter fuisse cum illo rediturum in gratiam, si modo potuisset ab eo recuperare Sanctoquintinum. Sed quantum ad Connestablium pertinet, tametsi ingenio ualebat: minus prudenter tamen egit, quòd ad eum modum, ut diximus, prodijt in conspectum sui Principis. Quanquam sanè, cum propè & coràm constitisset ante regem: uidebatur esse attonitus, & timētis prębebat speciem, sed neq;

diu moratus, ad regem trāsijt, erat enim in magno discrimine. Puto equidem & illum, & eius familiares credidisse, hoc ad laudem suam pertinere, quòd rex uisus esset ipsum metuere. Erat quidem aliquanto rex timidior, sed iusta & necessaria de causa. Non ita pridem explicauerat se ab eo bello, quod cum Galliæ Principibus ei intercesserat, quos muneribus & pollicitationibus pacificauerat. Plærique credebant, eum timiditate quadam & animi consternatione ita sese demittere, quæ causa fuit etiam, ut quidam non dubitarent ipsum bello deinde lacessere: sed infœliciter eis accidit. Nouerat enim exactissime temporum momenta, sic, ut ausim affirmare, me non alium uidisse rebus aduersis prudētiorem. Verum ut ad institutum redeam, credibile est, ut dixi, Connestablium hoc spectasse, ut metueretur à rege. Affirmare quidem nihil uelim, & eò solum ista commemoro, ut illos, qui Principum negocia tractant, officij commonefaciam. Mihi si quis esset apud aliquem Principem amicus aut propinquus: huic suaserim, ita se comparet, ut diligatur, non autem ut metuatur. Nam qui diuersam rationem ingrediuntur: ut periculum tandem & calamitatem euadant, fieri non potest, eiusque rei multa proferre liceat documenta, non ex Gallijs modò, uerum etiam ex Hispanijs & Anglia. Ferè autē fit, ut qui bonam & fidelem operam præstiterunt: arbitrentur, sibi aliquanto plus, quàm alijs licere. Principes

cipes contrà, longe aliter sentiunt, & ęquius esse ducunt, ut qui seipsorum clientelæ & ministerio tradiderunt: officio fungantur. Memini, quo tempore in hanc sententiam rex mecum loqueretur, (& suum nominabat authorem) affirmans fieri aliquando, ut egregiæ operæ minus liberaliter remunerentur, idq; non tam ingratitudine Principum, quàm eorum, qui præstiterunt operam, uitio: dum elati quadam confidentia, propter rem bene administratam, insolenter & proteruè multa faciunt. Aiebat præterea, fœliciter agi, sua quidem sententia, cum eo, cui nullo suo magno merito Princeps benefacit: & ut quis beneficio sit obstrictus Principi, id multò pręstare, quàm ut princeps clienti aut famulo alicui suo multum debeat. eoq; se ingenio esse dicebat, ut qui sibi ob aliquā beneficentiam deberent: eos plus diligeret, quàm alios, quibus debere se aliquid ipse putaret. Tàm est difficile in omni genere uitę, accōmodare se & ita gerere, ne quid erres. Magnum igitur est Dei beneficium, ualere sensu communi, & iudicio naturali. Sub hoc ferè tempus colloquij inter Regem & Connestablium, Carolus profectus erat, ut Geldriæ possessionem occuparet, quam ad se pertinere dicebat. Et quoniam memorabilis admodum est causa, non grauabor eam recitare, ut potētiam & opera Dei contemplemur. Erat id temporis Geldriæ Dux, Adolphus, adolescens, qui uxorem duxerat ex familia Borboniorum. Is horri-

bili & inaudita quadã audacia patrem suum, de nocte, quum esset quieti se daturus, acerrima hyeme ceperat, & per quinque milliaria deductum absque calceis, in deterrimũ carcerem & obscurissimum detruserat, in eoque per sex menses eum detinuit, & hac demum occasione graue fuit excitatum bellum à Duce Cliuensi sororio senis captiui, aduersus Adolphum. Intercedebat quidem Carolus, ut eos pacificaret, sed frustra. Cumque Pontifex etiam Romanus & Cæsar tandem sese immiscerent: Carolus, illorum mandato, captiuum Arnoldum è carcere liberauit. Adolphus enim, quoniam & authoritatem Pontificis atque Cæsaris, & Caroli quoque potentiam uerebatur: non audebat ei petenti hoc negare. Vidi ipse, cum ambo suam causam, non semel, apud Carolum, in cœtu & concilio multorum hominum disceptarẽt. Vidi, quum pater filio deferret duellum. Carolus, etsi cupiebat eos cõponere: magis tamen erat propensus in filium, cui & Burgundiæ præfecturam & Geldriæ possessionem deferebat, uno tantum excepto oppido, Grauiam uocant, quod est ad Mosam, Brabantiæ uicinum. Illud patri uoluit seruari, & simul tria florenorum millia quotannis, & tantundem ex annua pensione, & Geldriæ titulum. Vt eas conditiones Adolpho proponeremus, mihi fuit cum aliis, me prudentioribus, à Carolo mandatum. Verum ille respondit, se malle præcipitem dare parentem in puteum, & seipsum deinde

eodem

eodem conijcere potius, quàm eiusmodi conditiones accipere: Patrem iam præfuisse per totos quadraginta quatuor annos: æquum esse, ut tandem & ad se quoque redeat principatus: ferre se posse, ut ille quotannis habeat ad tria florenorum millia, sed ea conditione, ut ex Geldria discedat, nec unquàm eò reuertatur. Hęc & id genus alia multa nobis, parum quidem prudenter, respondit, & accidit istud, quo tempore rex Ambianum ademit Carolo, qui tum unà cum his duobus, parente & filio, erat Dorlani, et accepto nuncio de occupato Ambiano, disceptationē hanc intermisit, et Hesdinum sese contulit. Adolphus autem, sumpta ueste Gallica, comitatus uno solum famulo, rediturus in Geldriam, cum apud Namurcum traijceret flumen, & pro uectura persolueret, agnitus ab uno & altero, captiuus Namurcum deductus est, & in carcere detentus fuit, donec mortuo Carolo, Gandauenses ipsum eriperent, eique bello, quod cum Tornacensibus gerebāt, præficerent, quo quidem in loco miserabiliter fuit trucidatus, ultore & uindice Deo, qui scelus nullum sinit impunitum. Interea dum filius est in carcere, pater è uita discessit, & moriens Carolum instituit hæredem, propter ingratitudinem filij. Hoc iure ac titulo fretus ille, Geldriam usurpauit, quę tametsi resisteret; non poterat tamen sese tueri, & sub imperio permansit, tàm Caroli, quàm ipsius hæredum, in hunc usque diem, quoad

uisum

uisum fuerit summo rerum moderatori Deo. Hæc per occasionem eò recitaui, ut ostenderem, eius generis atrocitatem à Deo grauissimè puniri. Carolus, occupata Geldria, factus alacrior, domum redierat, & cepit animum adijcere ad res Germanicas, præsertim, cum Cæsar esset demissiori animo, & ut ne sumptus faceret, quiduis pateretur, quanquam alioquin absque Germaniæ Principum accessione, parum poterat: Producit igitur inducias cum rege Carolus, ut ea, quæ moliebatur, perficeret. Dehortabantur nõnulli regem, ne pacisceretur longiores inducias, nec sineret illum ita progredi, & amplificari. Rectè quidẽ isti & fideliter, sed quod non haberent satis magnum usum, loquebantur parum prouide. Verum alius quispiam ex regis familiaribus, maiori cognitione præditus, & rerum Germanicarum non imperitus, suadebat, ut omnino pacisceretur, eumque sineret in Germaniam impingere, cuius maximum esset & incredibile robur: fore, ut ille uno aliquo oppido capto, uel controuersia aliqua sedata, progressurus sit longius, & noua semper moliatur: mentem eius inexplebilem non posse una aliqua re satiari: quò pluribus sit inuolutus negocijs, eò semper maiora ipsum uelle tentare: non posse regem commodius illum ulcisci, quàm ut sinat eum ita progredi, nec significationem ullam præbeat offensionis: imò certam inijciat spem seruandarum induciarum, & auxilij quoque non-

nonnihil præbeat potius, quàm ut ipsum auertat ab instituto: Germaniæ tantas esse uires, ut fieri non possit, quin eo bello totus atteratur: etiam si Cæsar non commoueat se: Principes tamen Imperij non passuros eum longius grassari. Atque ita quidem accidit. Cum enim duo quidam contenderent de Archiepiscopatu Coloniensi: Carolus alterius partes uoluit tutari, sperans hac ratione se posse quædam ijs locis occupare, ideoque circumsedit Nouesium, quod est oppidum ad Rhenum, quinque milliaribus infra Coloniam. Vno eodemque tempore cogitabat res maximas cōficere, sed oneri tandem succubuit. Eduardus Angliæ rex, instigatus ab eo, paratū habebat exercitū. Vt autem hunc in Galliam ille traijceret, ualde studebat, & simul Nouesium circumuallauit, quam urbem si cepisset: relicto ibi præsidio, & in quibusdam alijs locis supra Coloniam, cogitabat aduerso Rheno penetrare in ditionem Phirtensem, quam tum adhuc possidebat, atque ita per ingēs spacium in potestate habuisset flumen longe maximum, in cuius ripa plurimæ sunt insignes urbes, & castella munitissima, & in Hollandiam usque, ubi in mare influit Rhenus, iter habuisset patefactum. Et quoniam induciarum dies, quæ pactæ fuerant in sex menses, iam cedebat: Rex, ut spacium & ocium haberet Carolus moliendi aliquid in Germania: cupiebat illas extrahi. Carolus autem, quoniam Eduardo regi promiserat auxilia: noluit assentiri. Bel-

lum hoc Nouesianum non quidem propriè pertinet ad nostrum institutum, neque coràm ipse spectaui: sed tamen quoniam alia quædam ex eo dependent, necessario mihi facienda est mentio. Tenebatur oppidum illud firmo præsidio equitum & peditum. Iis præerat frater alterius Episcopi, quem Carolus oppugnabat. Maiorem exercitum Carolus ante id tempus non habuit, equitatum præcipuè. Nam inter alios accersiuerat ex Italia circiter mille cataphractos. Cogitabat enim aliquid in Italia moliri. Iis pręerat Neapolitanus quidam Comes, Campobachius, uir prauo & uitioso ingenio. Deinde, præter copias in sua ditione coactas, habebat circiter tria millia Anglorum, & tormentorum uim maximam, & hunc quidem exercitum instruxerat, ut se cum Anglis coniungeret, qui & ipsi in hoc erant toti, ut primo quoque tempore essent expediti: sed interuenit ferè longior aliqua mora. Nam reges Angliæ nihil tale, nisi conuocatis primis ordinibus, & assentiente populo, suscipiunt. quæ quidem consuetudo ualde mihi laudanda uidetur. Interueniente enim populi uoluntate & assensu, crescit robur & potentia regum, & maior est ipsorum authoritas, & fœliciores progressus. Eduardus igitur conuocato concilio, exponit quid constituisset facere, simul auxilia petit. Angliæ consuetudo fert, ut extra ordinem subsidium nullum dent regibus, nisi cum belli gerendi causa, uel in Galliam traijciunt, uel in

Scotiam

Scotiam proficiscuntur. Tunc enim libentissimis animis auxiliantur,& pecuniam contribuunt,præsertim, cum in Galliam itur. Reges igitur, qui populi naturam & ingenium habent exploratum, quoties cogere uolunt magnam aliquam uim auri: bellum parant in alterutram gentem, & collecta nonnunquam pecunia, quantum satis est in annum,post trimestre copias dimittunt, eamq; rationem optimè callebat Eduardus, & non semel usus est illa. Dum paratur in Anglia exercitus, cõsumitur ferè annus. Eius moræ pertæsus Carolus, ad initium æstatis, Nouesium petit, ea spe & consilio, ut intra paucissimos dies eo bello confecto,& captis in ea regione nonnullis oppidis, perueniret quò uolebat. Mea sic est sententia, ut putem Deum clementer admodum tunc respexisse Galliam. Habebat enim Carolus ingentem exercitum, & iam per aliquot annos consueuerat grassari per Galliam, ita quidem,ut prelio nemo cum ipso decertaret. Quanquam hoc prudenter & consultò rex faciebat, propterea quòd suas & Galliæ fortunas nollet obijcere periculo,non tam metu Caroli: quàm quòd populi defectionem uerebat, si forte infœliciter pugnasset. Nam quia populi, maximè uero procerum uoluntatem à se putabat auersam: ea causa fuit, ut quoties bellum à Carolo inferebatur: ipse munitis tantum oppidis & præsidio firmatis sese contineret. Quò fiebat,ut & hostes tandem ultrò dilaberen-

tur, & Gallia, nullo accepto magno detrimento, periculum euaderet. Totum hoc tribui sanè debet prudentiæ & ingenio regis. Etquanquam hæc ita se habent: tamen si exercitus Anglicus ad constitutum tempus cum Carolo sese coniunxisset: Gallia dubioprocul in maximo fuisset discrimine. Nec enim ante id tempus unq̃ ijs uiribus in Galliam penetrarunt Angli. Aderãt omnes eius regni proceres, & præter insignem peditatum, circiter mille & quingenti cataphracti, & sagittarij ad quatuordecim millia, lectissimi, & ad prælium omnes idonei milites. Ad hæc, erant ab Eduardo destinati ad tria millia, qui Britannis sese coniungerent. Vidi tum temporis binas literas, quibus Eduardo nunciabat Durfius, uir nobilis è Britannia, Principem suum, fauore & gratia & authoritate, plus perfecturum esse in Gallijs intra mensem unum, quàm & Anglicæ & Burgundicæ uires, quantæuis magnæ, intra semestre. Quòd si progressio facta fuisset, ut institutum erat, non dubito, quin uerum ille scripserit: sed longe secus accidit, ut posteà sum dicturus. Eas literas rex deinde grandi pecunia emit à quodam Eduardi scriba. Nouesij obsidio difficilior erat, & longior opinione. Colonienses enim, quòd Caroli potentiam metuerent: singulis mensibus in hoc bellum impendebant centena aureorum millia: & inito fœdere cum alijs ad Rhenum positis ciuitatibus, exercitum cogebant, ad quindecim hominum millia, qui

lia, qui tormentis alijsq; rebus instructi, positis castris ex aduerso Caroli ad Rhenum, impediebant, ne quid aduerso flumine ex Geldria supportaretur ad hostem. Deinde, Fridericus Cæsar, & Imperij Principes, conuocato concilio, decernebant oppidanis auxilia. Quod ut facerent, magnopere etiam rex sollicitabat. Itaq; Cæsar & Principes legatum inuicem mittebant ad eum, ex Bauariæ Ducum familia, canonicum quendam Coloniensem. Is descriptum adferebat numerum exercitus, quem ipsi decreuissent, modò rex copias quoq; suas coniungeret. Ille humanissimè excepto legato, & datis literis, sigillo suo consignatis, promittebat, simulatq; cum exercitu Coloniam ipsi uenissent: confestim se missurum esse auxilio, uiginti hominum millia. Qua re nunciata, conducitur undiq; miles, dum pecuniam, & quicquid usui esse poterat, omnes Principes ac ordines Imperij singillatim conferunt. In eum apparatum septem fuerunt consumpti menses. Rebus omnibus instructis, Cæsar non procul à Carolo consedit, tanto cum exercitu, ut Anglorum & Burgundionum coniunctæ copiæ, uix tertia parte, multorum iudicio, illum adæquarent. Positis propè Nouesium castris: Cæsar, & suo & reliquorum Principum nomine, legatum denuò mittit ad regem, ut sponsioni & pacto satisfaciat: nisi fecerit, se cum hoste compositurum esse. Rex iniecta spe aliqua, & quadringentis aureis dono datis

legato, Ioannem Tercelinum illi adiungit, & ad Cæsarem mittit. Ea durante obsidione, de uarijs rebus agebatur. Nam rex magnopere cupiebat uel pacificare Carolum, uel saltem inducias proferre, ne Angli mare traijcerent. Eduardus autem in hoc totus incumbebat, ut Carolum ab obsidione reuocaret, hortatus eum, ut seruaret promissa, & bello Gallico sibi ferret opem: amitti pulcherrimas occasiones, neque multum idonei temporis superesse. Carolus uero pertinaciter insistebat oppugnationi, & uidebatur ei Deus ademisse mentem. A multis enim annis, & per omnem propè uitam, sollicitauerat Anglos, ut Galliæ bellum facerent, nec ante id tempus unquam impetrare potuit. & nunc, cum à rebus omnibus illi essent paratissimi: cum in Britannia etiam esset coacta non mediocris manus, hæret obstinatè in re summæ difficultatis, & omnino tali, quam perficere non potuit. Miserat autem Romanus Pontifex legatum ad Cæsarem, pacificandi gratia. Daniæ quoque rex eò uenerat eadem de causa, nec procul à castris aberat. Quò magis integrum erat Carolo, non iniquis conditionibus pacisci, & summam belli unà cum Anglis in Galliam transferre. Sed aspernatus recta consilia, & leuiter excusans, dicebat se non posse desistere negocio: fore alioquin, ut insignem faceret iacturam. Minus prudenter istud quidem & maximo suo cum detrimento. Nec enim Anglicæ istæ copiæ erant ex eorum

numero,

numero, qui bellum aliquando gesserāt in Gallijs, sed erant insueti nostrarum rationum, & opus habebant Carolo, militię magistro, saltem per aliquod tempus, & initio. Dum hæc geruntur, bello Carolus aliunde lacessitur. Nam Lotharingiæ Dux, qui ante id tēpus fuerat amicus: & nuper à morte Nicolai Calabrię Ducis, priuatim cum eo & familiariter de nonnullis rebus egerat: productis copijs, & adiutus à Granio, uiro nobili Gallo, ditionem eius Lutzemburgicam inuadit, capto & diruto quodam ibi castello, Petrofortum uocant, duobus à Nanceio milliaribus. Ad hæc, ciuitatibus aliquot ad Rhenum, quarum è numero sunt Argentina & Basilea, dissidium intercedebat cum Heluetijs, uerum opera & industria regis composita lite, fœdus in annos decem paciscebantur. Grauiter etiam dissidebat ab Heluetijs Sigismundus Austriacus. Ea quoq; controuersia, rege authore, sedata fuit: qui eò spectabat, ut Sigismundus ditionem Pfirtensem, quam acceptis centum aureorum millibus, Carolo oppignorauerat, ad se reciperet. Per eius ditionis quatuor oppida, Heluetij uolebant sibi transitum patere, quouis tempore. Introducta lis fuit ad Regem: Is causa cognita, secundum Heluetios pronunciauit. His confectis rebus, præfectus Pfirtensis, Petrus Hagebachius, à Carolo constitutus, de nocte capitur ab Heluetijs, & dimissis militibus, circiter octingentis, quos custodiæ causa secum esse

uoluit,

uoluit, Brisacum adductus, quod est infra Basileam oppidum ad Rhenum, capitis damnatur. Ab eius interitu, Sigismundus prouinciam illam ilico recuperat, & in propinquam Burgundiam Heluetij mox bellum inferunt, & captis ibi castellis aliquot, ac uastatis agris, domum reuertuntur. Ad hoc tempus exibat induciarum dies, quas, cum frustra rex petijsset à Carolo produci: Trunceum arcem obsidet, ac paucis horis capit. Postridie me ad eos misit, qui Mondiderij erant in præsidio. Ii rebus omnibus saluis oppido excesserunt. Idem quoq; faciebant, qui erant Roiæ, quod est in Bellouacis, eô quòd auxilij spem nullam haberent. Nam si fuisset in propinquo Carolus, non tàm facilè erant deditionem facturi: sed utrunq; deinde oppidum, contrà fidem à nobis datam, exustum fuit. Illinc digressus, Corbiam, quod est inter Peronam & Ambianum, ad Somiam oppidum, obsidet. Erat in eo Contæus, & alij complures, qui cum aliquot dierum oppugnationem sustinuissent: deditione facta, discedebant. Eius etiam oppidi consimilis fuit ac aliorum fortuna. Nam exurebatur totum. In hac rerum difficultate sperabat Rex Carolum ad inducias permoueri posse, ideoq; constituerat exercitum reducere. Sed fœmina quædam mihi non ignota, cuius nomen, quoniam adhuc uiuit, nō edam: datis ad eum literis, hortabatur, ut in Atrebates conuerteret imperium. Et quia locuples erat ea mulier, ac nobili genere

nere nata: Rex consilium eius minimè contemnendum esse putabat. Missis igitur copijs, Ammiralio Duce, quicquid inter Abbeuillã & Atrebatum interiacet, uastat incendijs. Atrebates diuturnitate pacis insolentiores, militem, cuius præsidio tenebantur, compellunt eruptionem facere. Illi ad eum modum eiecti: cum multitudine & numero essent inferiores, interfecti sunt plæriq;, captis aliquot ipsorum ducibus. In his fuit Iacobus Connestablij frater, & Contæus, & alij quidam propinqui eius fœminæ, quæ regem ad hoc bellum incitauerat. Quæ, licet & ipsa in hac communi calamitate, detrimentum, quod fieri necesse erat, accepisset: liberaliter tamen remunerata fuit. Factum hoc ad ipsius laudem minime pertinet. Nec enim fide aut beneficio erat obstricta, ut id faceret. Rex Legatum miserat eum, de quo diximus, Tercelinum, ad Cæsarem, orans, ne pacisceretur cum Carolo, & simul excusans, quod ad constitutum diem auxilia promissa non misisset, affirmabat se primo quoq; tempore missurum: non se interea fuisse ociosum, & hosti non uno in loco bellũ intulisse: rogare se, ne separatim alter absq; alterius assensu & uoluntate cum illo pacificetur, & ut ea res iureiurando sanciatur: recte facturum Cęsarem, si prouincias Caroli omnes, quæ sub clientela sint Imperij, occupet: idem se de Flandria, & Artesia, & Burgundia, quæ ad Gallicum imperium pertineant, facturum esse. Cæsar, ta-

Y metsi

metsi parum erat animosus Princeps: ingenio tamen ualebat, & quoniam grandi erat ætate: longo rerũ usu plurima cognouit, deinde, assueuerat iam nostris actionibus, & tædebat eum belli, tametsi nulla magna ipsius impensa fieret. Principes enim omnes, collatis auxilijs, sumptum pro se quisque singillatim faciebant, ut fieri solet in rebus, ad Imperij salutem pertinentibus. Acceptis Legati nostri mandatis: Fuit, non procul, inquit ille, à quadam urbe Germaniæ, ingens aliquando ursus, qui totam uicinam regionem multum infestabat. Eius oppidi tres quidam iuuenes ueniunt, ut consueuerant, ad cauponem, rogant prandium sibi præberi: fore, ut intra biduum persoluant omne debitum, sese capturos ursum illum uastatorem: eius pellem magnô posse uendi, & futurum, ut aliquo præterea munere cohonestentur à ciuibus, ob interemptam bestiam, quæ tantum dederit damni. Caupo conditionem accipit. pransi contendunt ad latibulum feræ, in quam, quum opinione citius incidissent: perterrefacti subito occursu, in fugã abeunt. Ex ipsis in arborem unus conscendit, alius ad urbem, quantum potest, fugit, tertium ursus comprehendit, & prostratum pedibus conculcat, rictum deinde propius ad aurem admouet. Interea miser ille mortui præbet speciem & hominis exanimati. Ea enim est ursi natura, ut si, quod cepit animal, mortuum esse putet: non infestet amplius. Itaque cum & istum crederet ex-

ret extinctum: relinquit, inque speluncam redit. Ille tandem ubi cōsurrexit, urbem petit. Qui in arborē confugerat, incolumem illum esse uidens, accurrit, & ualde cupide rogat, quid in aurem immurmurasset belua: Hoc, inquit ille, mihi pręceptum dedit, nequam ursi pellem deinceps uendam, nisi capta primum fera. Præter hanc fabulam, nihil tum aliud Legato respondit, obliquè significans Regi, ut cum exercitu, quem promiserat, ueniret, atque coniunctis uiribus hostem, si possent, caperent, ac ipsius deinde facultates inter se partirentur. Suprà dixi, quemadmodum Iacobus Connestablij frater, cum alijs nonnullis, apud Atrebates captus fuit. Eam rem grauiter tulit Connestablius: uerum nulla uenit sola calamitas. Hoc enim ipso tempore, captus etiam fuit eius filius, Comes Rossius, Burgundiæ præfectus, & simul è uita decessit uxor, quæ soror erat Reginæ: quod in his acerbitatibus unicum esse poterat subsidium. Nam quæ Bouilli facta fuit in eum conspiratio, non intermittebatur, & ille, cognita re, sicut diximus, ualde sibi metuebat, neque iam dubitabat, quin regem haberet uehementer iratum & offensum. Aberant non procul à Sanctoquintino Comes Dammartinus, & alij multi, cum mediocri equitatu. Ille igitur, metu periculi, continebat se in oppido, cum trecentis circiter peditibus, quos è sua ditione coëgerat. Cataphractis enim suis, eò quod alebantur à rege, nihil magnopere confide-

bat. Sed interea Rex eum urgebat crebris nuncijs, ut adducto equitatu in fines Hannoniæ, quo tempore Ammirallius incendio uastabat Atrebates: circumuallaret Auennium. Paruit quidem ille, sed ualde timidè, cumq; per paucos admodum dies ibi substitisset, multis circum se dispositis stipatoribus: domum redijt, & misso ad regem nuncio, purgandi sui causa, dicebat, certiorem se factum esse, Regem summisisse duos, qui se caperent, atq; ita loquebatur uerisimiliter, ut parum abesset, quin ex his duobus alter in suspicionem ueniret, extulisse aliquid ad illum, quod tacitum & occultum esse debebat. Dum hæc geruntur: frequenter mittit ad Carolum, eo, nisi fallor, consilio, ut ab obsidione ipsum reuocaret. Iis reuersis, nunciabat ferè aliquid regi, quod sciebat ei futurũ esse non ingratum, & simul, quamobrem eò misisset, exponebat, arbitratus hac uia se posse illum flectere ac mitigare. nonnunquam etiam, ut metum aliquem inijceret, significabat res Caroli nõ malo esse loco. Sic enim timebat sibi à ui et insidijs, ut Carolũ sollicitaret, quò fratrem suum, Iacobum, qui tum ante Nouesium erat, cum alijs nonnullis, ad se quàm primum mitteret, iniecta spe, & promissione facta, Sanctoquintinum se patefacturum illis esse. Quò posteaquam illi uenissent, fidem eius atq; pollicitationem secuti, ipse mutata sententia, diuersum renunciabat. & hoc quidem ter accidit. Quicquid est huius rei; à multis fide dignis, præcipue

præcipue autem ab ipso, de quo loquor, Connestabilij fratre cognoui, qui captiuus in Galliam adductus, in hunc modum recitabat Regi, preter me, nemine præsente: & quoniam liberaliter ad ea, quæ rex perconctabatur, respondit, commodè hoc ei accidit. Interrogatus, quantas habuisset copias, quo tempore cogitabat in oppidum peruenire: ait, se tertiò habuisse ad tria millia. Deinde, an occupata urbe, fratris fuisset secuturus parteis? respondit, primò quidem atque secundo se illuc uenisse, quò subsidium ei ferret: Postremo autem, quòd animaduerteret, Principem suum & se quoque ab illo ludificari: si tum in oppidum fuisset admissus: Carolo se fuisse illud seruaturum: non se quidem uim ullam facturũ, sed inuito illo fuisse ibi cõmoraturum. Ab eo colloquio rex illũ è carcere dimisit, & suæ familię adscripsit, & in magno habuit honore, propterea, quòd ingenuè & prudenter responderat. Per occasionem obsidionis Nouesianæ sum delapsus ad alia, quæ quoniam in idem ferè tempus inciderunt, præterire non licuit. Durauit enim ea obsidio totum annum, & ut eam solueret, duæ potissimum res Carolum impellebant, primum: motum à rege in Picardia bellum, exustis aliquot oppidis, & Atrebatum agris uastatis: Deinde, Anglicanus exercitus, ipso authore conscriptus. Nam Eduardus, & qui erant cum eo Proceres, admodum irati Carolo, propter interiectã moram, quum precibus nihil

proficerent,& sumptus ingentes facerēt,& rei benè gerendæ dilaberentur occasiones: ceperunt etiam comminari. Carolus autem ad suam existimationem & laudem magnopere pertinere putabat, obsideri à se tam longo tempore oppidum, in aspectu tantæ multitudinis hostium, à quibus cogi non posset, ut illinc discederet. Verum ista gloriola magnô ei constitit. Nam qui fœliciter bellum gerit: ad eum redit omnis honos rerum gestarum. Pontificij Legati intercessione, pax tandem facta fuit, ea conditione, ut Legatus in oppidi possessionem immissus, teneret illud, quoad Pontificis & Cardinalium authoritate aliquid statueretur. In quanta uero sollicitudine, & cogitationum acerbitatibus, credibile est Carolum tunc fuisse, quum & bellum sibi uideret inferri à rege, & interminationes audiret Anglorum, qui socij erant & confœderati, et oppidum obstinate circumuallatum uideret in eas angustias adductum esse, ut intra paucissimos dies, inopia rerum omnium, ad deditionem cogi posset? Nam è Ducibus unus, qui circumsessus ibi fuerat: quem in suam deinde familiam rex adiunxit: recitauit aliquādo nobis, cū ab eo discederet Carolus, potuisse
1475. capi intra decimum diem. His igitur de causis, ut diximus, obsidiōem soluit. Intereà Eduardus proficiscitur Daruernum, oppidum maritimum, ut traiecto mari, Caletos perueniret. Quantus fuerit exercitus, & quàm instructus, antea diximus. Quæ cum ita sint:

ita sint: credibile est, Deum conturbasse mentem Carolo, ut hac omnium pulcherrima relicta occasione conficiendi belli Gallici, pertinaciter inhæreret oppugnationi difficillimę, & tempus tereret. Habebant enim Angli in re militari opus ipso, tanquam præmonstratore. Nam quo primum tempore in nostros fines perueniunt: ualde sunt imperiti, & minus idonei, sed breui tempore magnum usum armorum sibi comparant. Ille uero non modò non formabat eos ad nostrum militiæ genus, quod in primis erat necessarium, si modò uellet uti aliqua ipsorum insigni opera: uerumetiam sua conctatione & pertinacia hoc effecit, ut administrandi belli amitterēt propemodum occasiones. Deinde sic erat ipsius exercitus attenuatus, ut exhibere illum Anglis & repræsentare non auderet. Nam ex diuturna illa obsidione desiderabat ad quatuor millia lectissimorum militum. Atq; ita uidere licet, quemadmodum fatali quodam malo, consilia sua & actiones omneis, uidens atq; sciens & prudens instituerit in suā ipse perniciem. Erat tum Eduardus Daruerni, & quò facilius traijceret: misit ei Carolus è Zelādia circiter quingentas naues, idoneas transportandis equis. Verum, & si hoc adminiculum haberet à Carolo, & licet magna diligentia rebus omnibus ipse prouideret: tamen inter eum portum & Caletos treis hebdomadas nauigatione consumpsit, cum sit interuallum septem duntaxat milliarium. Quò magis ui-

gis ui-

gis uideri potest, quàm sit Anglis difficile, in Galliam traijcere exercitum. Quod si rex maritimam rationem belli tàm bene cognitam habuisset quàm terrestrem; absque negocio, traiectu interclusisset illum, & aditu prohibuisset, eo præsertim anni tempore; sed nec ipse intelligebat, nec etiam illi, quibus administrationem belli commiserat. Eduardus, antequam Daruerno proficisceretur; datis ad regem literis, bellum ei denunciabat. Earum literarũ, quæ sane perquàm eleganter sermone Gallico fuerunt conscriptæ, hæc erat summa: Vt Galliæ possessionem, quæ iure ad se pertineat, sibi reddat, quò nobilitatem & ordinem Ecclesiasticum, pristino iuri & libertati restituat: Id si non impetret, earum calamitatum, quæ postea sint ex hac iniuria nascituræ, culpam à se remouebat: Quæ quidem contestationis formula est usitata Principibus, dum alter alterius hostem se profitetur. Rex, ubi solus eas literas legisset; in uestiarium se recipit; & accersito fœciali, incipit, Sibi certò constare, Eduardum non sua sponte, sed impulsum à Carolo & multitudine, huc descendisse; iam magnam æstatis præterijsse partem: Carolum ex diuturna obsidione fractũ habere exercitum, & rebus omnibus necessarijs carere: de Conestablio se non dubitare, quin is cum Eduardo communicarit consilia, propter eam, quæ sit inter ipsos affinitatem; sed nihil ei fidendum esse; quod suo exemplo cognosci possit, qui sit præclare de ipso me-

ſo meritus: illum uero perpetua quadam uti ſimulatione, & ad ſuas commoditates omnia referre. In eam ſententiam ubi multa dixiſſet, dabat illi trecentos aureos, & ſi pacificaretur, promittebat mille: palàm uero iuſſit ei dari triginta ulnas precioſiſſimi panni ſerici. Fœcialis ad ea reſpondit, ſe, quicquid ad pacem ullo modo conferre poſſit, libenter eſſe facturum: exiſtimare ſe regem Eduardum non fore difficilem, aut nimis durum: ſed eius rei non eſſe ullam faciendam mentionem, prius, quàm exercitus mare traiecerit: Tunc ſtatim mittendum eſſe nuncium, qui tutum iter legatis impetret: Hunc ſimul atque uenerit in Anglorum caſtra, iubet ad Hauartum, qui magnæ ſit apud Eduardum authoritatis, accedere, ſeque illi in eo adiutorem fore profitetur. Dum rex priuatim ei loquitur, multi foris expectabant, ut quo eſſet uultu, aut quid diceret, uiderent. Ille me ſtatim accerſit, iubet, ut intereà, dum comparantur, qui nuncium deducant, familiariter cum ipſo colloquar, eo conſilio, ne quis alius interpellaret. Poſt hæc, paucis quibuſdam euocatis, incipit loqui de literis, eaſque recitari iubet, nec ullum dabat offenſionis ſignum. Nam fœcialis ille ſermo ipſum recreauerat. Hoc loco mihi digrediendum eſt ad Conneſtablium. Is quòd Carolum ludificauerat, deque ſpe recuperandi Sanctoquintini deiecerat: in maximo uerſabatur metu: De Regis immutata erga ſe uoluntate, nihil etiam dubitabat, præſertim,

cum è suis familiaribus ad illum nonnulli iam transiissent. Veruntamen ex ijs alter, Mouius, commeabat inter utrosque, & mandato regis illum ad collocutionem euocabat. Connestablius ait non se recusare, si Rex interposito solenni iureiurando, quod super cruce sancti Lupi Andegauensis facere consueuit, fidem sibi præstaret. Vt autem ad eam iurisiurandi formulam rex descenderet: omninò se facturum esse negabat, sed paratus erat quacunque alia ratione ipsi cauere. Certè, si quis intueatur omnia propius, comperiet miserabilem esse uitæ nostræ conditionem, qui tantis laboribus, uigilijs, curis & acerbis cogitationibus nos defatigamus ipsi & affligimus. Erant hi duo in magna sollicitudine, & crebri mittebantur utrinque nuncij. Sed non minus intereà laborabant Eduardus & Carolus. Nam & illius ad Caletos traiectus, & huius cum Cæsare pacificatio, in idem propè tēpus incidit. Carolus, obsidione relicta, paruo comitatu ad Eduardum proficiscitur: reliquum exercitum in Lotharingiam & Barrensem ditionem mittit, ut ibi uastatis agris, nō nihil sese reficerent. Parum sane prudenter hoc ab eo fiebat; Angli enim expectabant, ut ille cum maxima manu sese coniungeret ipsis. Nam quò magis accelerarent, & citius mare traijcerent, hoc eis promiserat; nec id modo, uerū etiam nunciauerat se trimestre citius, quàm alioqui facturus fuerit, bellum regi intulisse, ut ipsi, postea quàm in Galliam uenissent, re-

sent, recentes ac integri, defatigatum reperirent hostem & attenuatum. Digressi ambo Caletis, & per Boloniam facto itinere, Peronam ueniunt. quo in loco minus amicè Carolus illos excepit. Nam & portis adhibuit custodias, & in oppidum eos, nisi exiguis cohortibus, non admisit. Dum hîc moratur, mittit ad eum Connestablius, purgandi sui causa: quòd Sanctoquintinum ad diem non tradidisset, consulto factum abs se: nam alioquin omnem se fuisse rationem amissurum, & occasionem agendi aliquid præterea: nullam deinceps authoritatem, nullam se habiturum in Gallijs fuisse facultatem communicandi consilia: Nunc uero, quandoquidem in propinquo sit Eduardus: facturum se quiduis. Et quò maiorem faceret fidem, per eundem Legatum dat literas ad Eduardum in hanc sententiam, ut ijs, quæ Carolus ipsi nomine suo dicturus esset, fidem haberet. Alijs deinde literis Carolo promittebat opem, quouis in bello, nec ipsi tantum, sed omnibus etiam confœderatis atque socijs. Acceptam epistolam Carolus Eduardo reddit, & quid ille nunciasset, recitat & aliquantò plenius quàm res erat, exponit. Nam & Sanctoquintinum, & alia multa se recuperaturum esse illius opera confirmabat. Eduardo facilè persuasum fuit, quoniam & sororius erat Connestablij, neque illum credebat tàm fore temerarium & imprudentem, ut in ijs angustijs positus, quod sibi, quod Carolo promisisset,

non seruaret: Idem quoque sentiebat Carolus. Verum neque metu regis, nec ulla re alia potuit ille impelli, ut satisfaceret promisso: & ex usu rerum suarum esse putabat, ut pro consuetudine sua cautè ac simulatè ageret, existimans, inueniri semper à se posse rationes non malas, quibus illi placati, paterentur sese duci. Eduardus autem, eiusque familiares, quia nostrarum rerum erant imperitiores, non tàm facilè senserunt dolum. Angli enim omnes, ij præsertim, qui non sunt apud exteros peregrinati, ualde sunt biliosi: quod proprium est omnibus ad septentrionem pertinentibus populis. Galli uero, quoniam positi sunt in regione benè temperata, cincti Hispanijs & Italia & Anglia & Germania, medium quiddam obtinent, neque præcipites, neque nimium etiam tardi, aut remissi. Exhilaratus igitur his Connestablij literis et mandatis Eduardus, tametsi iam anteà poterat aliquid odorari: unà cum Carolo digressus Perona, proficiscitur Sanctoquintinum. Aliquot illius cohortes, quasi certa & explorata oppidanorũ amicitia, læti pręcurrunt, sed propinquiores facti, tormentis excipiuntur, & desideratis nonnullis, cœlo multum pluuio & incommodo, regrediuntur ad suos, uehementer irati Connestablio, quem & proditionis insimulabant. Postero die, Carolus abitionem parat. Quæ res magnopere contra opinionem Anglis accidit, eò quod author ipsis fuerat, ut mare traijcerent. Cogitabat autem ad exercitum suum, qui

um, qui Lotharingiam uastabat, proficisci, multa se facturum esse promittens, quæ sint ex ipsorum usu. Verum Angli, cum alioqui suspicionibus indulgeant, & quod essent planè hospites in ea regione, grauiter admodum tulerunt hunc illius discessum, neq; persuadere sibi poterant, ipsum habere ullum coactum exercitum. Præterea factum illud Connestablij impatientissime ferebãt, & Caroli satisfactionem, qui multis de causis illud accidisse diceret, nullo modo accipiebant, & quoniam hyems suberat; pacem potius quàm bellum spectabant. In hoc ipso temporis uestigio, dum Carolus abitionem parat, adolescens quidam Gallus capitur ab Anglis: Adductus ad Eduardum & ad Carolum, custodiæ mandatur. Carolus illinc digressus, Brabantiam petit, ubi partem aliquam habebat copiarum. Adolescẽtem, eò quod primus erat, quem ex hostibus cepissent; Eduardus dimitti iubet. Is, cuius antea meminimus, Hauartus, abeunti dat aureum nummum, simul mandat, ut suo nomine regem Ludouicum, si conueniendi facultas detur, salutet. Ille celeriter profectus, Regi, qui tum erat Compendij, mandatum exponit. Rex initio ueritus exploratorem aliquem esse, quod ipsius heri fratrem intelligeret apud Britannum esse in authoritate; iubet artè custodiri; sed tamen ipsius mandato multi compellabant eũ, ut certi aliquid cognoscerent. Iis omnibus uidebatur, nihil subesse doli, & audiendum

esse. Postridie, mane, rex ei denuo loquitur, & uinculis quidem expediri: sed tamen seruari præcipit. Cum uentum est ad prandium: diu multumque secum deliberat, num sit in Anglorum castra quempiam missurus: & antequam assideret, secretò mihi quædam dicebat. Venit ei in mentem, quod Angliæ fœcialis nuper dixerat, ut simulatque mare traiecisset Eduardus: ilicò mitteret aliquem eò, qui per Hauartum sit habiturus aditum. Vbi consedit, & aliquandiu pro suo more cogitasset: iubet, ut surgam (sic enim ferebat eius cõsuetudo, ut semper aliquos mensa sua dignaretur) & in cubiculo prandeam. simul adolescentem quendam nominat: huic ut quacunque ratione persuadeam, iubet, uti publicus nuncius Anglorum exercitum adeat. Eo accersito adolescente, mirabar, quid rex sibi uellet. Nam nec corporis figura, nec animo mihi uidebatur ad eã rem idoneus; sed fallebar. Nec enim ingenio carebat, et erat in eius sermone blanda quędã suauitas, ut postea cognoui. Rex, cũ semel tantum ei locutus esset, hoc statim in eo deprehenderat. Vbi quid uellem, exposuissem: ita fuit attonitus, ut ad pedes proiectus deprecaretur, non secus ac si in præsenti uitæ discrimine positus esset. Confirmabam eum, quibus potui ratiõibus, & magna pollicebar, &, ut magis auderet, dicebã ab Anglis hoc emanasse, ut mitteretur aliquis. Eramus omnino soli, & inter prandendum, quid fieri oporteret, edoceo. Paulò post

pòst euocor à rege; quid egissem, expono, simul alios, qui mihi uidebantur magis idonei, profero: sed ipse hunc unum præferebat omnibus. Tandem in cœnaculum meum uenit, comitatus uno solum famulo, & locutus adolescenti, paucis uerbis magis eum excitabat, quàm ego sermone prolixo. Cumq; pauorem omnem & dubitationem ab illo expulisset: iubet ilico uestem consui, cuiusmodi Fœciales uti solent. Eius enim generis nulla tum erat parata, quòd Rex in ijs rebus minime erat ambitiosus. Ea ueste secretò confecta: clàm adducitur equus, in manticam imponitur uestis, & propinquior factus Anglorum castris, iubetur eam circumferre palàm. Quũ eò peruenit, sistitur, & ad Eduardi tabernaculum adducitur. Interrogatus, quid uellet: à Galliarum Rege se missum esse dicebat ad Eduardum, & iniunctum sibi, ut per Hauartum adiret. Pransus, ad Eduardum reducitur. Ibi mandatis expositis, ait Principem suum cupere modis omnibus, firmam & perpetuam inter Anglos & Gallos amicitiam intercedere: Id facile ex eo posse intelligi, quod interea, dum apud Gallos imperium obtineat, nihil unquam aduersus Angliam sit molitus: Quod à Comite Beruicensi fuerit non alienus, illud odio Caroli tantum fuisse factũ: à quo nunc sit accersitus & impulsus Eduardus ad hoc bellum, non alia de causa, quàm ut ipse adiutus opinione fœderis & societatis Anglicæ, maiora consequatur in Gallijs, & ampliori

pliori suo commodo paciscatur. Si qui alij bellum suadeant, eos hoc solum spectare, ut priuatis suis rationibus consulant: de salute Angliæ nihil magnopere sollicitos esse: iam impendere hyemem: non dubium esse, quin magnos in hoc bellum sumptus fecerit: & quanquam in Anglia complures bellum cupiant: tamen, si pacis mentionem non excludat, Ludouicum Regem non esse defuturum officio, qui & Legatos ad ipsum ea de re sit missurus, modo id sine periculo liceat: aut si malit aliquem locum medium utriusq; legatorum colloquio deligere, futurum id Regi nõ ingratum. Iis cognitis postulatis, Eduardus eiusq; familiares, re deliberata, comprobant eam sententiã: & dato uiatico, literis de periculo cauent uenturis legatis, simul nunciũ in Galliã mittunt, qui suis idem impetrent. Data utrinq; fide, Rex inter alios Amirallium mittit. Anglicæ Legatiõis princeps erat Hauartus. Hi postridie apud Ambianum conueniunt. Videatur alicui fortasse, Regem nimium se demisisse: uerum qui iudicio præditi sunt, ex ijs, quæ suprà demonstrauimus, uident, in quanto fuerit tum Gallia discrimine, nisi Deus illam eripuisset: qui & Regi author fuit hauddubiè optimi consilij, & Caroli mentem ita conturbauit, ut ea sequeretur consilia, quæ summum ei detrimentum attulerunt. Sparsa tum erant per Galliam multa dissensionum semina, quæ tametsi tegebantur adhuc, erant tamen eruptura breui pòst tempore,

pore, nisi Rex in herbis illa necasset. Ex Britannia potissimum ingens quædam tempestas nobis impendebat: quò magis credo, Deum singulariter & unicè, tunc respexisse Galliam.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Sextus.

Postridiè quàm noster Fœcialis redierat: Legati, ut diximus, constituto loco conueniunt. Inter utrosque exercitus interuallum erat quatuor milliariũ. Vbi cõditiones aliquot nostri proposuissent: Angli pro sua perpetua consuetudine, petebãt omnem Galliam, aut saltem Normanniã & Aquitanię partem sibi reddi. Id uero nostri obstinatè negabãt: & quanquam in eo conuenire inter ipsos non poterat, tamen, quoniam pacis erant utrinque cupidi: perfectum aliquid fuit. Ipsorum hæc tandem fuerunt postulata, primum, ut Rex Eduardo statim penderet septuaginta duo aureorum millia: deinde, ut ipsius filius Carolus, qui nunc rerum potitur (Delphinum Galli uocant) uxorem duceret natu maiorem Eduardi filiam: Ad hæc, ut in educationem filię rex aut certam Aquitaniæ partem daret: aut per annos nouem quinquaginta aureorum millia quotãnis per-

folueret Londini: quibus annis elapsis, illi perfecto matrimonio, fructibus omnibus Aquitaniæ, sine contentione utantur fruantur. Alia quędam humiliora, quæ ad mercatorum negocia pertinent, de quibus etiam agitatum ibi fuit, nihil attinet commemorare. Postremo, ut per annos nouem firma sit pacificatio, & ut socios quisq; suos in ea comprehendat, & in his Carolum etiam atq; Britannum, modo uelint asscribi. Ex altera parte, Eduardus ultro deferebat (quod in primis mirum uideri potest) se patefacturum esse Regi quosdam Galliæ proditores. Cum ex Legatis, quid illi peterent, Rex cognouit: conuocato concilio, cui & ipse intereram, deliberat. Nonnulli putabant eos agere insidiose: Rex autem longe aliter sentiebat, his potissimum de causis, quòd imminente iam hyeme, non possent quicquam magni efficere: quòd receptaculum nullum haberent: quòd à Carolo male essent accepti, & iustissimas haberent in eum offensionis causas: quòd Connestablius non esset ipsis locum ullum munitum, in quem se recipiant, daturus: idq; sibi constare dicebat, quòd frequentes ad eum mitteret nuncios. Deinde, non nesciebat, Eduardum delicijs & ocio deditum esse. Quocirca decreuit eam pecuniam oportere persolui, & eius corrogandę statim initæ sunt rationes, & singuli conferebamus aliquid, pro suis quisq; facultatibus, ut absq; mora penderetur. Hæc enim erat sententia Regis, ut diceret, se

nihil

nihil non esse facturum, quò domum illi redirent: non se passurum tamen, ut possessiones ullas in Gallijs obtineant: & potius quàm hoc ferat, extrema se omnia tentaturum. Connestablius interea, quòd perpetuo metueret illam contra se factam Bouilli conspirationem: in maxima erat sollicitudine. quæ causa fuit, ut crebris nuncijs Regem interpellaret. Et dum hæc agitantur, mittit Ludouicum Creuilium, honesto loco natum, & unum è scribis, Ioannem Richerium. Hi Bocagio & mihi, iussu Regis, quid uellent, exponunt. Forte aderat eo die Contæus, qui cum esset apud Atrebatum captus, ut suprà diximus, fide militari subinde ueniebat ad Regem: & si pacem conficeret, pro sua, qua ualebat apud Carolum authoritate, promittebat ei rex libertatem absq; precio, & magnam præterea uim pecuniæ. Auditurus igitur Connestablij Legatos, Contæum intra cubiculi fores collocat, meq; illi adiungit, ut legatorum orationem Carolo recitaret. Atq; ut plenius intelligeremus omnia: sellam suam iubet deferri proximè ad fores, intra quas eramus abditi. Illi incipiunt: à Connestablio se missos nuper fuisse ad Carolum, ut ab Anglorum societate ipsum auerterent: Illum autem uehementissime tunc iratum fuisse Eduardo, & minimum absuisse, quin ei persuaderetur, ut nō modo desereret, uerumetiam, ut cum exercitu discedentem inuaderet. Dum hæc illi recitant: simul student, quò magis Regi gratificarentur,

carentur, Caroli uocem & gestus repræsentare, quibus ille concitatus ad iram, uti consueuit: ac inter alia dicebant, eum nominasse Eduardum, sagittarij cuiusdam filium, & id genus alia multa. Rex in risum solutus, ait se grauius audire: rogat igitur, ut ea quæ dixissent, repeterent. Creuilius magno quodam affectu rursus omnia commemorat. Contæus, qui unà mecum post fores latebat, ualde mirabatur, & nisi coràm ipse audisset: nulli fidem habiturus erat. Mandatorum hęc erat summa: suadere se regi, ut periculi uitandi gratia, in quo esset, pacisceretur cum Anglis inducias: Connestablium in ea re fore adiutorem, neque dubitare, quin sit perfecturus. & quò facilius persuadeatur Anglis: uideri Connestablio, rectè facturum esse Regem, si unum & alterum oppidulum illis det hyemandi causa. Sciebat Anglos inimico esse in se animo, propter acceptam contumeliam apud Sanctoquintinum: & ut eos placaret, ideo ad hunc modum loquebatur. Rex, cui satis erat sustinuisse personam, & hoc perfecisse, ut Contæus illorum orationem intelligeret: hoc solum respondit, se cum Eduardo acturum esse, atque ita dimisit Legatos, è quibus alter, fidem Regi dabat, interposito iureiurando, si quid ullo tempore sentiret, quod ad ipsum pertineret, se patefacturum esse. Regi ualde molestum erat & graue, non respondere aliquid ad eam sermonis partem, qua illi suadebant, Anglos in oppida recipiendos esse: uerum

rum quod metueret, ne Conneſtablius aliquid gra-uius admitteret: ita reſpōſum temperauit, ne quod offenſionis ſignum illi deprehenderēt: ſimul è ſuis aliquot ad illum crebro mittebat. Nam propter mo-dicum interuallum, paucis horis alter de altero co-gnoſcebant. Contæus impatientiſſime tulit, princi-pem ſuum, à legatis, qui tenuis eſſent conditionis homines, ad eum modum ludificari, pręſertim, cum in hoc tempore Conneſtablius magnum ſimularet amorem, & cum Carolo de uarijs rebus agitaret, eiq; ſpem ingentem faceret. Itaq; nihil magis opta-bat, quàm ut primo quoq; tempore, domum reuer-ſus, Carolo rem omnem exponeret. Cum igitur perfecto negocio, cuius cauſa uenerat, diſcederet: Rex datis ad Carolum literis, petit, ut ijs, quę dictu-rus eſſet Contæus, fidem haberet. Præter alia, de quibus inter Regis & Eduardi legatos conuenerat, hoc etiam fuit conſtitutum: ut ad collocutionem ipſimet Reges uenirent, ac iureiurando pactiones confirmarent: ut Eduardus accepta pecunia, quam petebat, obſides daret duos proceres, & alterum ex ijs Hauartum, qui in Gallijs eſſent, donec ille cum exercitu mare traieciſſet. Anglię quoq; primoribus Rex promittebat annuam penſionem, ad ſedecim aureorum millia, & ea pecunia ſtatim perſoluta fuit in primum annum, & uaſa multa argentea dono il-lis data. His rebus cognitis, Carolus, qui tum Lu-xenburgi erat, magna celeritate contendit ad Edu-

ardum, sedecim comitatus equis. Vbi uidisset Eduardus, miratur quid sit, rogat quamobrem uenerit. Carolus ait se uelle colloqui: tum ille, priuatimne, an palàm? Ibi Carolus rogat, an pacem fecerit: Ille respondit, se pactum esse nouem annorum inducias, in quibus & ipse, modo uelit, sit comprehensus; rogare se, ut assentiretur. Carolus cœpit indignè ferre, & stomachari, & Anglicè locutus, exponit, quanta fuerit ipsius maiorum, Angliæ regum uirtus, qui exercitu in Galliam sæpe traiecto, præclare ibi multa fecerint, cum ingenti ipsorum gloria: pacificationem hanc esse uehementer indignam & abiectam: se quidem fuisse illi authorem, ut mare transiret, non quod ipsius haberet opus auxilijs, uerum ut hac ratione, uetus patrimonium eius, quod ad ipsum, quod ad Angliæ Reges à plurimis nunc annis pertineat, recuperaret. Et quò magis constet, quàm facile carere possit eius adminiculo, non se facturum esse inducias cum Rege, nisi tribus mensibus post ipsius in Angliam traiectum. Hæc locutus abijt. Eduardus, & qui erant cum eo, sermonem hunc grauiter tulerunt: alij, quibus ea compositio displicuit, laudabant. Sicut constitutum erat, Eduardus propius Ambianum accedit. Rex è porta urbis prospiciebat aduenientes copias: Ilico trecenta plaustra generosissimi uini dono mittit. Et quoniam induciæ erant: illi sub armis magno numero in urbem ueniunt. Quòd si Rex insidiose uoluisset ali

quid

quid moliri: facilè poterat eos opprimere, sed aliò spectabat. Mensas duas longiores iusserat hinc inde per uiam disponi, ad introitum urbis, prope portam, ijs cibis, qui sitim prouocant, optimisq; uinis instructas: simul ad eas collocauit è nobilitate quosdam præpingues, & bene curata cute nitidos, qui comiter illos exciperent, & ad compotationem inuitarent. Ad hunc modum in ipso propè limine excepti, ac deinde longius in oppidum progressi, quocunq; diuerterent, lautissimè per quatriduum habiti fuerunt, sumptu regis. Interea Connestablius, qui pactionem hanc indigne ferret, non minus quàm Carolus: conscientia facinoris instigatus, è sacrificis quendam mittit ad Eduardum, ac magnopere hortatur, ne Regis orationi, & promissis fidem habeat: sed hybernis unum & alterum oppidum, quę dicebat nominatim, sumat, ijsq; sit contentus: Intra bimestre, sua diligentia & opera, longe commodius ei paratum fore hospitium. Hæc ille quidem obliquè & dubitanter, sed tamen ample & prolixe. Et ne qua maiori necessitate coactus Eduardus, indignum aliquid admitteret: promittebat mutuo dare ad quinquaginta aureorum millia, multaq; alia eius generis nunciabat. Regem antea fuerat hortatus, ut Anglis illa, de quibus diximus, oppida per hyemem daret. Ea res quoniam ad Eduardum emanauit: Rex, ne qua parte offenderet, iam illa tradiderat. Eduardus respondit, se pactum esse inducias,

nec

nec uelle quicquam immutare: quod si fidem ille sibi seruasset, nō se descensurum fuisse ad eas pacis conditiones. Ibi uero Connestablius omni spe reconciliationis excidit. Dum ad eum modum, ut diximus, Angli comessantur Ambiani: Regem de eo certiorem facit Torcius, uir nobilis, cumq; ille stomacharetur: obmutuerunt omnes. Dies ille repræsentabat eum, in quem Innocentium puerorum dies eo anno inciderat. Regis autem erat consuetudo, ut per eum diem, nemo quicquam ad ipsum de negocijs deferret, et mali ominis esse putabat, si quis ulla de re graui & seria cum ipso loqueretur: & ijs, qui hunc ipsius morem non ignorabant, si quando interpellassent, ualde irascebatur. Verum ubi audissem in urbe iam esse ad nouem Anglorum millia: putaui non esse contemnendum periculum. Accedens igitur ad illum, tametsi hunc diem religiose colas, inquam, tamen quo loco sint res: opus est, ut dicam. Ordine deinde commemoro, quid fieret, & quemadmodum illi augescerent, dum metu ne offendantur, sine discrimine omnes intromittuntur. Ille placide respondit, religionem hanc, in eo rerum statu, solui posse: iubet, ut cōscendam equum, et experiar apud Duces, si qua ratione queant reuocari: uelle se cum ipsis colloqui, & paulò pòst ad portam esse uenturum. Sic ut imperatū erat, feci, quantum licuit: uerum uno aliquo discedente, multi alij ingrediebantur. Post me Gijum mittit, nunc

Galliæ

Galliæ Mareschallum. Ingredimur cauponam, largiter ibi potabatur, & personabant omnia uocibus ebriorum. Ibi tandem cœpi remittere curam, & iudicabam nihil esse magni periculi, & ad Regem hoc statim enunciabã, qui & ipse nõ multò pòst ad portam uenit, magno comitatu, & secretò iubet armari ad trecentos cataphractos, & ad portæ custodiam, loco superiori, multos constituit. Ipse in ianitoris domo prandet, & cum eo multi ex Angliæ primoribus: Eduardus de suorũ intemperantia certior factus: nunciat Regi, ne quem omnium intromittat. Rex minimè se quidem istud facturum esse respondit: uerum si commodum ei uideatur, mittat aliquem suorum stipatorum numerum, qui quos uelint, admittant. Placuit ea ratio, itaq; factum est, ut plęriq; omnes ab urbe excederẽt. Post hęc, iniijcitur mentio, circumspiciendum esse locũ idoneum collocutioni. Ad eam rem conficiendam, Bocagius & ego mittimur à Rege: Ab Anglis uenit Hauartus & Calangerius cum fœciali. Diligenter inspecta omni regione, et ora illa, quę est ad Somiam flumẽ: opportunus uisus est nobis locus, Piccenium oppidum, tribus infra Ambianum milliaribus, tametsi Carolus nuper illud incendio uastauerat. Vtraq; uia, quâ uenturi erant diuersis itineribus ambo Reges, admodum erat amœna: nisi quòd per spacium aliquod, locus, quâ ueniendum erat Eduardo, propter angustias, opportunus erat insidijs &

iniuriæ, si quis mala fide rem egisset. Angli enim, quod & suprà dixi, non sunt in eiusmodi rebus tàm ingeniosi & prouidi, quàm nostrates. Vbi conuenit de loco: placuit efficiendum esse pontem, in quo illi congrederētur. Materiam omnem ad eā rem nos subministrauimus. In medio ponte fit cauea, mediocri altitudine, qualibus coherceri uidemus leones. Eius foramina erant ea magnitudine, ut brachium aliquis laxè insereret. supernè tota erat contabulata, pluuiæ arcendę causa, ita quidem amplè, ut utrinq; duodeni consisterent. Ea cauea complectebatur utramq; oram pontis, sic, ut transitus in alterutrā partem nullus pateret. Ad flumen solum erat una scapha, cum duobus uectoribus. Et quoniam ad hunc locum uentum est: non grauabor recitare causam, cur sepimentum istud Rex iusserit ædificari, ut alij quoq; Principes in collocutionem aliquando uenturi, habeant quod sequantur. Carolus Galliæ rex, eius nominis septimus, multum adolescens, affligebatur admodū ab Anglis. Nam Henricus quintus Angliæ rex acriter obsidebat Rothomagum. Oppidani plęriq; omnes aut subiecti erant imperio Ioannis Burgundiæ Ducis, aut rebus eius alioqui fauebant. Huic grauis intercedebat cum Aureliano Duce simultas, ita quidem, ut tota ferè Gallia factionibus & studio alterius partis esset diuisa, maximo cum detrimento Reipublicæ. Nam eiusmodi factiones, ubi semel radices egerint: uix magna dif-

ficultate

ficultate sedari possunt. & in hac dissensione Aure-
lianus Lutetiæ fuit interfectus, anno proximè ante
Rothomagi oppugnationem. Ioannes autem Bur
gundiæ Dux, magnum habebat & instructum ex-
ercitũ, quò obsidionem solueret. Vtq; facilius, quò
spectabat, perueniret, deq; uoluntate regis non du
bitaret amplius: uisum fuit, ut cum Rege in collo-
cutionem ueniret Monstreli, quod circiter uiginti
milliaribus supra Luteciam est oppidum, ad conflu
entem Sequanæ & Ionæ. Fuit igitur ibi inædifica-
tum ponti sepimentum quoddam, uerum ita, ut
per ostium, quod utrinq; claudebatur, alijs ad alios
pateret aditus, modo utriq; uellent. Cum eò uen-
tum est: incipiunt colloqui Principes. Ac licet ma-
gno comitatu uenissent ambo: Burgundiæ tamen
Dux, quatuor tantum è suis adduxit, & paulò pòst,
uel quòd inuitaretur, uel quòd alioqui cuperet ho-
norem aliquem Regi deferre: ab ea parte, quâ erat,
aperit fores, cumq; ab altera parte idem fieret, tran-
sijt ad Regem, & confestim fuit interemptus. quæ
quidem cædes maximarum deinde calamitatum
causa fuit, ut constat. Istud quidem nõ propriè per-
tinet ad nostrum institutum, ideoq; non immora-
bor amplius, sed ad hunc modum, ut dixi, Rex mihi
recitauit ipse. Quod si, quo tempore fuit institutum
illud colloquium, sic fuisset aptatus locus, ut occa-
sio nulla extitisset, illum euocandi: non fuisset ea
perpetrata cædes, cuius erant authores nonnulli fa-

miliares Aureliani Ducis, magnæ apud Carolum Regem authoritatis. Rebus omnibus ad colloquium paratis: postridie ueniunt eò Reges ambo, & Ludouicus quidem prior cum octingentis cataphractis: Eduardus autem cum omni exercitu. Sed duodenos tantum singuli secum adducunt, & interea dum colloquuntur: ex ipsis quatuor erant destinati, tanquam inspectores eorum, quæ apud nos gererentur: ex nostris totidem erant in ipsorum castris, eadem de causa. Cum Rege præter alios aderant Ioannes Borboniæ Dux, eiusque frater Cardinalis. A multis annis Rex eum habebat morem, ut è suis unum aliquem sæpe uellet eodem esse cultu corporis, quo ipse erat. Eo itaque die me delegit ad eam rem. Posteaquam Eduardus eò uenit, comitatus inter alios fratre, Clarentiæ Duce, complectuntur se inuicem ualde amanter per foramina illa sepimenti, & Ludouicus sermonem inchoans: Aduentus, inquit, tuus, cognate, mihi longe est gratissimus, adeo quidem, ut nullius hodie principis conspectu & colloquio malim frui, eoque nomine gratias ago immortali Deo, cuius beneficio, hîc perpetuę amicitię firmandę & reipub. causa conuenimus. Ad ea cum Gallice respondisset Eduardus: eius Cancellarius sermonem excipit, & uaticinium extare dicebat de futura insigni quadam apud Piccenium inter Galliæ & Angliæ Reges pacificatione. Tribuunt autem Angli plurimum uaticiniis, & quum

& quum de rebus arduis tractant, in medium semper aliquid tale adducunt. Ea habita oratione: proferuntur literæ, quas de pactionibus Ludouicus miserat Eduardo. Ibi tũ Cancellarius Regem interrogat, an ratas habeat utrobiq; latas cõditiones? Cum assensisset ille, ponitur in medium liber sacratus, & alia quædam religiosa. Iis ambo superimponunt manus, & sanctissimo iureiurando pollicentur, omnia se bona fide seruaturos esse. Posthæc, Ludouicus, quoniam facetus erat & urbanus in dicendo, recte, inquit, erit cognate, si quando Luteciam uenias: Iucunde uiuemus & suauiter, teq; oblectabis cum eius urbis lectissimis fœminis: adhibebo tibi Cardinalem Borbonium: Is quicquid peccaris, pro ea, quam habet, potestate, facile expiabit. Eo sermone fuit exhilaratus Eduardus. Cumq; amice admodum & blande ad eum modum essent aliquandiu locuti: Rex iubet nos, qui cum ipso eramus, aliquô secedere. Qui cum Eduardo uenerant, iniussi diuertunt. Paulò post, accersit me Rex, et Eduardum rogat, an cognoscat. Ille & se nouisse respondit, & nominatim, quibus in locis uidisset, dicebat. Nam quo tempore adhuc eram in familia Caroli, præstiteram ei meam operam. Tum Rex ad illum: Si Carolus, inquit, nolit seruare inducias (admodum enim fastuose respondit) quid agendum tibi esse uidetur? Ad hoc Eduardus, denuo licebit experiaris, ait, & conditionem deferas; quod si no-

lit comprehendi: agite inter uos pro uestro arbitratu. Per occasionem deinde Rex delabitur in mentionem Britanni, nam idcirco in hunc sermonem descendit, & cum illo quid agendum sit, rogat, si nolit ratas habere inducias? Tum Eduardus, nullum se rebus aduersis habuisse fideliorem amicum respondit, ideoq; rogare, ne quod ei bellum inferatur. Conticuit Rex, & complexus illum, humanissimeq; salutatis eius familiaribus, Ambianum reuertitur, & illi ad exercitum redeunti, subministrat omnia, quorum aliquis esse poterat usus. Dux Clocestrius Eduardi frater, & alij nonnulli proceres, quod grauiter ferrent eam transactionem: non interfuerant ei colloquio, sed tamen eò deducta res fuit, ut hi omnes deinde ad regem uenirent, acceptis ab eo pulcherrimis donis, uasis argenteis, & equis lectissimis. A collocutione, quum rediremus Ambianum: Rex in itinere mecum duabus de rebus præcipue loquebatur. Primum, animaduerterat Eduardum facili momento potuisse impelli, ut Luteciam ueniret: Id molestum erat ei. Nam formosus, inquit, est Princeps & elegans: delectatur cōsuetudine mulierum: facile sit, ut Luteciæ aliquam reperiat delicatulam, cuius amore & suauiloquentia captus, cupiat eò subinde redire: atqui maiores ipsius, nimium ibi inueterauerunt. Quamdiu intra regni sui fines sese continebit: expeto illius amicitiam, citra mare autem non potest ulla mihi cum eo firma

esse

esse aut certa societas. Alterum erat, quòd paulò durior ille fuisset, quando de Britanno facta fuit mentio. Nam & hoc ei moleste accidit, & quia magnopere cupiebat inferre bellum Britanniæ: denuo per legatos eum sollicitat, ut sibi hoc ipsius pace liceat. Sed ille cum urgeretur: respondit, si bellum exciteturaduersus Britannum, se denuo traiecturum esse mare, ut illum propugnet. Ad eum sermonem legati conticuerunt. Dum essemus Ambiani: ueniunt ad Regem aliquot eius familiares, qui pacis fuerant principes. Ex ijs Hauartus ad eum secretò, Si uelis, inquit, facile perficiam, ut Eduardus huc ueniat, & fortasse Luteciam usque, animi recreandi causa. Insuaue hoc erat Regi. dissimulans tamen, & lotis intereà manibus, ut pranderet, nihil admodū respondit, & ad me tacitè, quod suspicatus, inquit, eram, id accidit. A cœna, cum in eundem sermonem illi denuo incidissent: illatum aliquid fuit ad excusationem, quàm fieri potuit ciuilissime, & Regi cōtra Carolum magna celeritate proficiscendum esse dicebatur. Si quis memoria repetat, quantis calamitatibus Angli plurimis annis, & nostris etiam tēporibus Galliam afflixerint: ei non uidebitur mirum, tantam fuisse Regis diligentiam, ut eos, quacunque ratione placatos dimitteret. Postero die Angli maximo numero ueniunt Ambianum. Ex ipsis quàmplurimi dicebant, eam pacem Sancti spiritus beneficio factam fuisse. Nam quo die Reges conuene-

uenerant: columba candida consederat in tabernaculo Eduardi, nec ullo strepitu aut clamore fugari potuit. Plueratali quantulum, eamq; pluuiam insecutus est deinde fulgor solis, & columbam aliqui dicebant exiccandi sui causa, insedisse ei tabernaculo, quod præ cęteris eminebat. Hanc rationem adferebat mihi Vasco quidam nobilis, ex familia Eduardi. Pacificationem hanc ille grauiter, ut alij multi, ferebat: & quoniam uetus inter nos erat notitia: familiariter mecum locutus, inter alia dicebat, non dubium esse, quin Eduardum aliquando ludificaremus. Rogabam, quàm multa fecisset ille secunda prælia? Nouem, inquit, quibus omnibus interfuit ipse. Quàm multa, inquam, aduersa? Vnum, ait, nempe hoc ipsum, & uestra quidem calliditate. Et quoniam istud in se admisit: collectam è superioribus bellis gloriam, hoc uno totam obscurauit. Rex per me certior de eo factus, ait, esse hominem seditiosum, & prouidendum, ne quid turbaret. Vocat igitur ad prandium, &, si commorari secum uellet, magnas defert conditiones: Dono deinde datis mille aureis, pollicetur eius fratribus, qui per Galliam erant, omnem beneuolentiam. Ego quoq; in aurem illi aliquid admurmurans, orabam, ne quid moueret. Rex in primis erat sollicitus, ne quod dictum sibi imprudenti excideret iocosum, quod Angli ad sui derisionem interpretarentur. Postridie autem collocutionis, cum esset in cubiculo, & ex nobis ali-

quot

quot unà cum eo, uerbulum aliquod facetum ei excidit, dum forte de uino & ijs rebus, quas in illorum castra miserat, loquitur. Respiciens, de improuiso conspicit mercatorem quendam Vasconem, qui eò uenerat, petens, ut sibi liceret uina sine portorio illinc in Angliam exportare. Vbi uidit: obstupescit, simul miratur quemadmodum eò penetrasset: Rogat qui sit, et unde, & an uxorem habeat in Anglia. Ille, habitare se quidem in Anglia respondit cum uxore, sed exiguas habere facultates. Posteaquam deinde certis conditionibus cum illo egissem: Rex largitur, quod petebat, nec id modo, uerum etiam eo in loco, unde originem habebat, munus publicum dabat, & mille francos dependit ad euocandam ex Anglia coniugem atque familiam: Ea profectio ipsius fratri committitur: Ipse Burdegalam ire iubetur, & ne quò deflecteret, additur ei mandato regis, comes itineris. Ad hunc modum Rex, quod minus circumspectè locutum se fuisse intelligebat: hac pecunia se mulctauit ipse. Dum hęc geruntur: uenit à Connestablio legatus Rapinius. Eum ut audiremus, Ludeo mihique Rex mandat, Contæus, quem suprà diximus ad Carolũ fuisse profectum, ut Connestablij consilia patefaceret: redierat iam ab illo, & erat cum Rege. Legatus in hunc modum uerba facit: Connestablium habere pro explorato, quàm grauiter sit accusatus, sed ex ipso rerum euentu facile Regem iudicare posse, falsò delata esse om

nia, quòd in ipsius detrimentum nihil hactenus admiserit. Et quò maior sit fides: docet quomodo persuaderi possit Carolo, ut discedentem Eduardum adoriatur & opprimat. Nos ad ea respondimus, uelle nos uti pace cum Anglis. Ludeus etiam sermone longius progressus, rogat, quo loco repositam habeat pecuniam Connestablius. Mirabar, hanc illi uocem excidisse, multò magis etiam, quòd ille, postquam hoc intellexit: hero suo non fuerit author, ut profugeret. Nam quid ageretur, facilè potuit ex eo cognoscere. Sed ita ferè fit, ut pauci admodum expedire se possint à periculis, & tempestiue illa uitare. Alij, quòd experiētiam nullam habeant, neq; similia exempla obseruarint: alij studio & amore liberorum, uxorum, familiæ & possessionum cauere sibi non possunt, & tametsi præmoneantur: tamen his uinculis impediti, in maximas sæpe calamitates incidunt. Vbi de postulatis illius à nobis Rex cognouit: scribam accersit, præter Bocagium & me aderant unà Contæus & Hauartus: & hic quidem ignarus, quid ageretur. Dat literas ad Connestablium in hanc sententiam: Se pactum esse cum Eduardo, & nunc uarijs occupari negocijs: ita quidem, ut eiusmodi capite, quale sit ipsius, uehementer opus habeat. Inde ad Hauartum & Contæum: Corpus, inquit, illius non requiro, & solo capite sim futurus contentus. Eas literas dat Rapinio, cui clementer admodum & amicè dictum esse uidebatur

istud

istud à Rege, nec quò pertineret, intelligebat. Post-
hæc, Eduardus binas Connestablij literas ad se scri-
ptas, mittit ad Regem, & quicquid unquam nunci-
auerat, patefacit. Quò magis uidere licet, quàm fue-
rit deploranda illius cõditio: qui tres potentissimos
Principes eodem tempore habebat infestissimos.
Eduardus à Rege accepta pecunia, magnis itineri-
bus Caletos proficiscitur. Nec enim à Carolo tan-
tum, uerum etiam à promiscua multitudine per
Galliam, sibi metuebat. Et si quis militum à reliquis
copijs aberrasset, aut paululum modo diremptus
esset ab alijs: uix erat, ut non interficeretur. Obsides
autem reliquit in Gallijs Hauartum & Ioannem
Seneium, quoad mare traiecisset. Suprà diximus,
illum non magnopere propendisse in hoc bellum:
Nam simulatq; Daruernum uenit, quod est trans
mare oppidum, cõtra portum Iccium, & antequam
illinc solueret: cœpit nobiscum aliquas rationes
inire. Vt autem ad nos traijceret, duo potissimum
erant in causa. Primum, populus pro sua perpetua
consuetudine bellũ expetebat, & Carolus etiam in-
stigabat. Deinde, cogitabat magnam eius pecuniæ
partem, quam in hoc bellum exegerat, sibi retinere.
Angliæ enim reges, præter certos & annuos census,
nullam suis imperant pecuniam, ut antea quoq; di-
ximus, nisi in bellum Gallicum aut Scoticum. Et ut
populo satisfaceret: alia quadam arte fuit usus &
calliditate. Londino secum & ex alijs urbibus ad
c ij duode-

duodecim ciues adduxerat, homines locupletes, obesos, et uitę molliori assuetos, qui et accepti erant multitudini, & profectiõem in Galliam ualde suaserant. Et quanquam satis habebantur commodè in tabernaculis: tamen quod ei uitæ generi non assuessent, statim eos tæduit. Putauerant enim fore, ut traiecto mari, intra paucissimos dies cum hoste dimicaretur. Interposita autem longiori mora, cum & bellum duceretur, & de pace mitterentur Legati: Eduardus fastidium illis etiam auxit, ut eò uehemẽtius pacem urgerẽt, ac se, cum rediĳsset domum, purgarent; si forte præproperum ipsius reditum populus indigne ferret. Nam ab Arturi temporibus, Angliæ rex, cum maioribus copĳs in Galliam nullus unquam uenit. Collegerat autem in hoc bellum grandem pecuniam, cuius multò maximam partem sibi seruauit, quum opinione citius dimitteretur exercitus. Atqui, non erat ea uirtute & industria, quali præditum esse oportet eum, qui uelit in Gallĳs magni aliquid bello perficere. Deinde, Rex communierat se sic satis, tametsi in tanto aduersariorum numero, non poterat undiq; sibi cauere. Sed & Eduardus, quia magnopere cupiebat matrimonium, de quo constitutum erat, perfici: plurima nobis concedebat. Post illius abitum, rex Veruinum proficiscitur, quod est ad Hannoniæ fines oppidulum. Auennĳ erant pro Carolo Cancellarius & Cõtæus cum alĳs nonnullis. Non ignorabat rex, quantis ali-

tis ali-

tis aliquando calamitatibus Angli affecissent Galliam (fuerat enim ipse spectator earum aliqua ex parte) quò magis etiam commotus fuit hoc illorum transitu, & ut minus sibi metuendum esset ab illis: cupiebat cum Carolo pacisci. Nunciabat ei Cancellarius, ut medium aliquem locum deligeret, quo cum ipsius legatis in colloquium uenirent. Eo accepto nuncio, ipse, tametsi nonnulli dehortarentur: ad constitutum locum accessit, adductis unà secum obsidibus Anglicanis, & ijs præsentibus excipit Caroli Legatos, qui instructi uenerant magna militum & sagittariorum manu. Postquam utrinque salutassent: nulla re alia perfecta, Rex ad prandium illos secum abducit. Ex Anglis qui aderant, quidam ad me conuersus, quòd impatienter ferebat factam esse pacem: Si multos, inquit, eiusmodi milites uidissemus in comitatu Caroli, quo tempore ad Eduardum nuper uenit, non eramus pacificaturi. Tum Archiepiscopus Narbonę, qui forte aderat: An uero tàm eratis, inquit, simplices, ac rerum imperiti, ut existimaretis, eum non habere multas eiusmodi copias? Habebat sanè complures, & reficiendi sui causa, tantum dimiserat illas: Sed uos ita magnum tenebat desiderium patriæ, ut sexcenta uasa uini, & pensio quædam annua, quam accipitis à rege, facile uobis abitionem persuaserint. Tum ille grauissime indignatus, hoc, ait, illud est, quod plærique nobis prędicebant, fore, ut nos ludificaretis.

An eam pecuniam, quæ nobis persoluitur à Rege, pensionem uocatis? tributum est, non pensio. Certè minimo negocio fieri possit, ut uestris ludibrijs prouocati, denuo in Galliam traijciamus. Ego sermonem hunc interrumpens, iocose dictum esse interpretabar. Ille uero minime contentus, ad Regem aliquid extulit, qui ob hoc ipsum uehementissime fuit exacerbatus in Archiepiscopum. Inter Caroli legatos & nostros, in quibus etiam erat Petrus Doriollus, Galliæ Cancellarius, magna fuit altercatio. Nostri, quid egissent, referunt ad Regem, ac inter alia dicebant, Burgundiones multum esse feroces in omni sermone: se uero nihil inuicem ad illos dissimulasse. Rex minime istud probabat, affirmans, hæc omnia, de quibus iam disceptaretur, anteà sæpenumero in controuersiam uenisse: non hoc agi isto tempore, ut de rebus omnibus integrè definiatur, sed ut induciæ solum fiant: nolle se quicquam asperius dici, adeoque seipsum uelle colloqui. Remotis igitur omnibus, præter Ammirallium & Bocagium & me, paciscitur nouem annorum inducias. Illi uero petebant, quandoquidem Carolus iactauerat, non se facturum inducias, nisi mensibus aliquot post Eduardi discessum ex Gallijs: ne statim diuulgarentur, ut ne uideretur illas apud Picceniium factas, habuisse ratas, in quibus omnino comprehendi non uellet. Eduardus, qui grauiter alioqui ferret illam Caroli pertinaciam: certior factus, Regem cum eo pacisci: legatum mittit Thomam

Mulgo-

Mulgomerum, orans, ne præter eas, quas ipsi constituissent, alias faceret inducias, & ut ne Sanctoquintinum illi reddat: Quòd si bellum etiam inferre uelit, pollicetur se cum exercitu, primo uere, aut sub initium æstatis, denuo traiecturum esse mare, & auxilia præbiturum, ijs conditionibus, primum, ut Rex, detrimentum, quod sit accepturus ob imminutum uectigal, sibi resarciat (nam ex lana colligitur portorium illud Caleti, ad quinquaginta aureorum millia quotannis) deinde, ut belli sumptuum dimidiam partem dependat: se reliquum esse daturum. Rex, gratam se habere uoluntatem eius confirmans: excusat, id sibi iam non esse integrum: de inducijs quidem se pactum esse cum illo, sed esse planè easdem cũ ijs, quas ipsi fecissent: et hoc solo differre, quòd ille separatim eius rei literas postularit. Eo dato responso, legatus & obsides duo, qui cum Rege fuerant hactenus, magnis amplificati muneribus, domum reuertuntur. Mirum in primis uidebatur Regi, tales ab Eduardo sibi fuisse oblatas conditiones, ac periculi plenum esse iudicabat, præbere illi nouam traijciendi occasionem, propterea quòd coniunctis copijs, inter Anglos & Gallos, facili momento sit oriturum dissidiũ, neq; difficilis futura sit Anglorum cum Burgundionibus recõciliatio, quò magis cupiebat cum Carolo pacisci. His confectis rebus, illa inchoata nuper aduersus Connestablium actio, renouatur: Interponitur utrinq; fides, &

confi-

conficiuntur literæ in eandem plane sententiam, ut Bouilli constitutum fuit. Ea re cognita, qui cum ipso erant honestiores homines: paulatim se subducebant. Ipse, quod sciebat Eduardum suas literas & mandata omnia patefecisse Regi: & quia non ignorabat, quorum impulsu & quamobrem essent factę induciæ: magnopere fuit commotus, & misso ad Carolum legato, petebat, ut sine periculo sibi liceret cum ipso colloqui. Diu multumq; deliberauerat antea, quónam se potissimum reciperet. Egerat aliquando cum suis famulis Lotharingis, eorumq; ductu cogitabat in Germaniam profugere, & quantum posset auri secum deferre, & castellum aliquod ijs locis cōparare, in quo se tueretur, donec ad Principum amicitiam tutum haberet receptum. Aliâs decreuit subsistere Hanij: quam arcem in hoc munierat, ut rebus parum secundis esset ei receptaculū. Sed quoniam eius familiares propè omnes, aut Regis erant aut Caroli imperio subiecti: non reperiebat homines idoneos, quibus se committeret: ac tantus erat in eo fortasse pauor, ut suis non auderet se patefacere totum. Nam alioqui crediderim plærosq; ei non fuisse defuturos. Et periculosius ei futurum erat, circumuallari ab altero solum: quàm ab utroq; simul. Nam permixti Burgundionibus Galli, non erant diuturna usuri pace. A multa deliberatione, cum ei de periculo cautum esset: constituit proficisci ad Carolum: & comitatus uiginti circiter equi-

ter equitibus, Montium petit, Hannonię oppidum, cuius præfectus erat ei summè amicus. Ibi per dies aliquot commoratus: à Carolo, qui bello uexabat Lotharingiam, nuncium expectat. Ea de re certior factus Rex, uidebat sibi prouidendum esse magnopere, ne qua ratione ille Carolo recōciliaretur. Profectus igitur Sanctoquintinum: cogit ad octingentos cataphractos, & ubi propius uenit, ex oppidanis obuiam ei nonnulli procedunt. Ilico iubet, ut ingressus in oppidum, remoueam quæ collocata ibi erant præsidia. Post hæc, ingreditur equitatus: hunc ipse deinde sequitur, honorificè admodum exceptus. Qui Connestablij rebus fauebant, in Hannoniam plerique sese recipiunt. Quid actum esset, è uestigio Rex ad Carolum enunciat, ut ei spem omnem recuperandi oppidi per Connestablium, adimeret. Eo accepto nuncio, Carolus Montij præfecto mandat, uti modis omnibus prouideat, ne Connestablius aliquò discedat. Ille imperata facit, quanquam certè nō tàm erat arcta custodia, quin ille pro suis facultatibus & potentia, potuisset aliquam inuenire fugæ uiam. Quid autem hoc loco dicas de fortuna, mundi gubernatrice? ut nonnulli putant. Obtinebat ille summam in Gallijs authoritatem: finitimus erat utrique Principi: arcem habebat munitissimam, & rebus omnibus instructam: præfecerat eum Rex quadringentis cataphractis: ualebat ingenio, & peritia rei bellicæ præstabat: magnum

d habebat

habebat rerum usum, & auri uim ingentem possidebat. Statuendum est igitur fortunam, qua nihil est mutabilius, ei fuisse planè aduersariam. Sed reuera nihil aliud est fortuna, quàm figmentum poëticum. Quin potius ita iudicandum est: iratum ei fuisse Deum, & grauiter offensum. Et si de consilijs arcanis fas esset ulli homini pronunciare: dicerem illum excitasse iram Dei aduersum se hac una re potissimum, quòd per omnem uitam mente & animo totus in hoc fuerat, ut perpetuum bellum aleret. Nam in eo positam esse putabat suæ dignitatis materiam, ac ueluti segetem. Neq; uero difficile ei erat istud perficere. Tota enim natura & moribus & ingenio Principes inter se dissidebant. Vix igitur credendum est, fortunam aliquam eò dementiæ adduxisse uirum longè prudentissimum, ut eos principes aduersum se concitaret, quorum fuerat per omnem uitam in rebus omnibus contraria & diuersa uoluntas: qui nullam rem unquam simul ex animo comprobarunt, nisi hanc in illius caput factam coniurationem. Mitto Eduardum, qui neptem eius habebat in matrimonio: qui suæ coniugis propinquos omneis, ac in primis Sanctopaulianam familiam ualde amabat. Sed ne hunc quidem amicum habere potuit. In eas itaq; tandem redactus fuit angustias, ut ex amicis nemo per noctem unam auderet eum hospitio recipere. Consimiles exitus multi sæpe sunt experti, & experientur alij post longam & diutur-

diuturnam prosperitatem. Dum sic detinetur Montij: Rex confestim urget Carolum, ut pactioni staret, eumq; uel ad se quamprimum mitteret, uel capitis afficeret supplicio. Ille facturum se respondit ex ijs alterum, simul Peronam deduci iubet. Iam autem nonnulla ceperat Lotharingiæ & ditionis Barrensis oppida, & Nanceium obsidebat, strenuè se defendentibus, qui intus erant. In Campania Rex magnum conficiebat equitatum. Ea res metum aliquem illi iniecit. Nam etsi pactæ erant induciæ: tamen hoc ei concessum non erat, ut Lotharingum, qui in hac rerum acerbitate ad Regem confugerat, profligaret. Interpellatus autem à Rege frequenter, ut pacta seruaret, quanquam promittebat: tamen ultra constitutum diem distulit. Cumq; metueret, ne sibi impedimentum aliquod obijceretur à Rege, quò minus Lotharingicum bellum conficeret: quod in primis cupiebat, ut è Lutzenburgo rectum haberet aditum in Burgundiam (occupata enim Lotharingia, continentes habebat prouincias, inde ex Batauis in Lugdunensem usq; agrum) His, inquam, de causis Cancellario & Imbercorto, qui Connestablio erant infestissimi, et summam administrationis obtinebant: mandat, ut Peronam profecti, ad certum diem, illis, quos eò Rex missurus esset, Connestablium traderent. Ipse Nanceium interea tormentis acriter quidem, sed frustra oppugnat. Nam is, de quo diximus Comes Cam-

pobachius, qui maximam habebat in castris authoritatem: promiserat Lotharingo, se moram esse illaturum obsidioni, & perfecturum, ut ea, quæ ad oppugnationem usui esse possint, desiderentur. Hoc erat ueluti præludium quoddam maioris calamitatis, quæ deinde secuta fuit. Carolus in spem uenerat, ut opinor capiendi oppidi ante eum diem, quo Connestablium ex pacto cogebatur tradere. Quòd si fortuna consilium eius comprobasset: fortasse non erat daturus. Rex etiam, ut est credibile, si maturius illum & ad præscriptum diem accepisset à Carolo: maiora Lotharingo daturus erat auxilia. Nam de coniuratione Campobachij, & communicatis inter ipsos consilijs, iam audiuerat: sed ei negocio non se immiscebat, tametsi cohercere poterat Lotharingum, si uoluisset, quoniam in propinquo magnas habebat copias. Quum autem ante eum diem frustrà moliretur expugnationem Carolus: ij, quibus mandatũ erat, Connestablium, quem ualde oderant, ad portam Peronæ, cupide tradunt in potestatem Amirallij, qui cõtinuo Luteciam illum adduxit. Tribus ferè post horis, ut à nonnullis accepi, uenit magna celeritate à Carolo nuncius, ut ne prius illum, quàm captum esset Nanceium, traderent. Luteciæ cœptum est ilico de illius causa cognosci. Quicquid ad instruendum iudicium poterat conferre: non modo Carolus, uerum etiam Eduardus subministrabant, & quas ab illo singulis temporibus

poribus acceperant literas & mandata, proferebant: Senatum etiam Rex urgebat, ut accelerarent: & delecti fuerunt ad eam rem homines idonei. Paucis igitur diebus cognita causa, capite damnatur, & publicantur eius bona. Grauissime quidem ille utrumque offenderat, neque crimen eius ullum purgare uelim: sed tamen inusitata fuit hæc & præpropera festinatio. Certe, Caroli splendore maxime fuit indignum, quòd eum, cui fidem dedisset, quem accersiuerat, comprehendit, ac deinde, non tàm metu, quàm cupiditate quadam impulsus, necandum exhibuit. Et sane, post hoc tàm pudendum facinus, res illius paulatim magis atque magis ad interitum spectabant. Nec enim maleficium ullum Deus inultum sinit, etiam si diuturniorem impunitatem aliquando concedat. Nam quoties in magnis principibus aliquam insignem rerum uidemus commutationem: certò statuere debemus, illam à Deo proficisci. Propter potentiam enim illorum & opes, quibus, tanquam propugnaculo quodam muniti sunt: nullus casus facile possit eos affligere. Sed est Deus, qui repentina quadam tempestate cōcitata illos inuoluit & exagitat, in primis autem eos, qui crudeliter grassati sunt. Per complures annos floruit Burgundica domus, ita quidem, ut in nostro orbe nulla fuerit honoratior. Nam aliæ quædam, & si potentiores erant: tamen & bellis & multis aliis diuexabantur acerbitatibus. Hæc autem perpetuum

tenuit & fœlicissimum fortunæ cursum, quatuor in ea principibus ordine regnantibus. Primus ex ijs Philippus, cognomento Fortis, Caroli quinti Galliarum Regis frater, in matrimonium duxit Flandriæ Comitis unicam filiam, eaq; ratione sibi adiunxit Flandriam, Artesiam, Burgundiam superiorem, Niuernensem & Rethelensem agrum. Huius filio Ioanni successit Philippus cognomento Bonus, qui Brabantiam, Lutzemburgum, Hannoniam, Limburgum, Hollandiam, Zelandiam & Namurcum, ijs, quas diximus prouincijs, adiecit. Ab eius morte delatus est principatus ad Carolum filium, qui nostri temporis omnium Principum fuit longe clarissimus & ditissimus. Habebat enim præter florentissimas prouincias, maximam copiam exquisitissimarum rerum. Pecuniæ quidem aliquanto plus apud quosdam alios uidi (Nam à multis annis Philippus pater nullum exegerat tributum) reperit tamen supra ter centena aureorum millia. Deinde beneficio patris laudatissimi Principis, pacatos habuit uicinos omnes. Verum ea pace non utebatur diu, seq; bellis implicuit. cuius tamen rei culpam omnem in eum transferre nolim, & ad alios ea quoq; pertinet. Ad hæc, populus ultrô ferè largiebatur ei extra ordinem, ad trecenta & quinquaginta aureorum millia quotannis, per annos decem, in eaq; contributione non erat comprehensa Burgundia. Et quo tempore Connestablium in

potestatem

potestatem Regis dedit, duplicatam collegit eam summam. Quicquid erat mobilium rerum Connestablij, æstimari poterat ad octoginta aureorum millia. Leuis igitur fuit & exigua causa, cur illud in Connestablium admitteret. Sed non tulit impune. Nam hostem Deus excitauit ei, minime potentem quidem illum, & planè iuuenem, nullaq́ in re exercitatum. Nec id modo: uerum etiam de suis ipse familiaribus, quorum usus erat bona & fideli opera: sinistre suspicari cœpit. An non hæc sunt illa præludia, qualibus olim uidemus usum fuisse Deum, quoties magnam aliquam conuersionem moliebatur? Illum, in quo erat dignitatis atq; potentiæ gradum & splendorem, suæ tribuebat ipsius uirtuti & industriæ, & quoad uixit, eam retinuit opinionem.

PHILIPPI COMINABI commentariorum Liber Septimus.

Riusquam exhiberet Connestablium: cœpit diffidere suo populo, & propemodũ eos despiciebat. Ex Italia enim circiter mille cataphractos euocauerat, ijsq; utebatur etiam in obsidione Nouesiana. Comitem uero Campobachium quadringentis equitibus

bus præfecerat. Is, quoniam Andegauensis familiæ partes, quæ bellum Neapoli gessit, sequebatur; proscriptus, & omnibus bonis exutus: in Galliã se receperat, & maximam partem cum Renato Siciliȩ Rege, uel in Prouincia Massiliensi fuerat, uel in Lotharingia, pòst etiam apud Nicolaum Calabriæ Ducem, â cuius morte, Carolus eum excepit, & magnum præterea numerum Italorum. Missus autem â Carolo in Italiam, ut equitatum cogeret: accepit ab eo quadraginta aureorum millia. Cumq; per Lugdunum iter faceret: incidit in Simonem Papiẽsem medicum. Familiariter cum eo locutus, Regi significabat, si uelit secum pacisci: daturum se Carolum in ipsius potestatem. In eandem sententiam loquebatur etiam cuidam Regis apud Pedemontanos legato. Reuersus deinde ex Italia cum equitatu, denuo pollicebatur Regi, simulatq; futurus esset ad exercitum: se uel interfecturum esse illum, uel capturum: simul quomodo id perficeret: demonstrat. Caroli consuetudo sic erat, ut paruulo equo uectus, & modico stipatus comitatu, totum exercitum obiret. In eo temporis puncto confirmabat, se posse, quod uellet, perficere. Ad hæc, si quando committeretur prælium: illo deserto, se transiturum ad Regem, modo ipse conditiones inuicem præstaret. Eam improbitatem atq; perfidiam Rex ęgre tulit, & ut singularem aliquam uirtutem ostenderet: omnia per Contæum Carolo renunciat. Ille autem,

autem, quia putabat hoc à Rege fieri captiose: fidem non habuit, & domesticum proditorem multò maiori beneuolentia, quàm prius, complectebatur. Quò magis apparet, Deum ipsi mentem omnem prorsus eripuisse. Occupata Lotharingia, & recuperato Sanctoquintino cum duobus Connestablij oppidis, & reliquis eius facultatibus acquisitis: iniecta fuit mentio colloquij, quò Rex & ipse uenturi erant. Constituit enim exercitum suum ex diutino labore defatigatum reficere, & cohortes aliquot presidio collocare, per aliquot oppida Comitis Romontij in finibus Bernatum & Friburgiorum, quibus bellum inferre cogitabat: primum, quod quo tempore Nouesium circumsedit: incursionibus uexassent Burgundiam: deinde, quòd ipsorum opera potissimum sibi esset adempta ditio Pfirtensis, ut suprà docuimus: postremò, quòd Comitem Romontium parte aliqua suæ ditionis illi dispoliassent. Colloquiū Rex ualde urgebat, & hortabatur eum, ut Heluetios sineret uti pace, neq; miseram & tenuem prædam ibi sectaretur, & exercitum potius recrearet. Heluetij, quum ad fines ipsorum uiderēt illū habere præsidia: legatos de pace mittunt, & pollicentur quicquid ademerant, restituere. Sed Romontius contrà magnopere sollicitabat, ut præsens opem sibi ferret. Eo probato consilio, statuit omnino bellum eis facere, & priusquam illud suscepit, cum Rege pacificitur, ne propter Lotharingicum

bellum ullus inter ipsos motus existeret. E Lotharingiæ finibus profectus, ubi cum exercitu in Burgundiã accessit: alij ueniunt ab Heluetijs ad ipsum legati, cum amplioribus mandatis, quorum hæc erat summa, paratos esse Heluetios, non solum restituere omnia, quæ occupassent: uerum etiam à quauis alia societate discedere, & ipsi militem aduersus Regem subministrare. Quum autem obstinate eis omnia negaret: ea spe deiecti, cum uicinis ad Rhenum ciuitatibus ineunt fœdus, in annos decem, ut suprà demonstrauimus, quo loco diximus, quemadmodum Caroli per Pfirtensem ditionem præfectus, capitis pœna mulctatus fuit: qui, quoniam insolenter & proteruè multa faciebat: defectionis causam dedit. Magno igitur studio prouidere debent principes, ut ijs, quas nuper occuparunt prouincijs, idoneos homines præponant. Nam is, de quo diximus, præfectus, cùm æquum esset, ut eius ditionis populum humanitate quadam singulari sibi adiungeret: crudeliter & auarè multa designabat, summo cum detrimento Caroli. Nam illa ciuitatum & Heluetiorum confœderatio, rege authore facta, maiores quàm plærique putant, Galliæ commoditates attulit, usque eò, ut existimem, inter alia multa, Regem hoc unum prudenter admodum excogitasse. Nam oppresso Carolo, qui se ipsi opponeret, nullus erat omnium Galliæ principum. Maximum igitur ea res ad Galliæ salutem attulit momentum: quando in-

do ingenti labore & sumptu fœdus illud concilia-
uit. Heluetij, cum ad pacem nullum uiderent adi-
tum sibi patere, statuunt illatum bellum defendere.
Carolus in eam Sabaudiæ partem cum exercitu
profectus, quam illi Romontio ademerant, & ca-
stellis aliquot recuperatis, obsidione cinxit Gran-
sonium. quod oppidum Heluetij Castelgionio, ui-
ro nobili ademptum, præsidio circiter octingento-
rum militum, lectissimorũ hominum muniuerant,
eò quòd ipsorum finibus adiaceret. Ex Italia magni
ueniebant ad ipsum comitatus, atque etiam è Sabau-
dia. Poterat è suis ditionibus maximam optimo-
rum militum manum colligere: sed præferebat eis
exteros. Nam Connestablij cædes, ac aliæ quædam
suspiciones erant in causa, quamobrem suis non
confideret. Tormentorum autem uim habebat
ingentem: & quò maiorem ad Legatos Italorum
& Germanorum haberet authoritatem: magnifice
instructus erat rebus omnibus, & quicquid omni-
no preciosum erat atque eximium in ipsius bonis: hoc
eò secum aduexerat. Per Insubriam putabat habe-
re se multos amicos, & de Mediolanensi Ducatu ua
ria secum in animo uersabat. Gransonio per dies ali-
quot acriter oppugnato tormentis: qui intus erant:
illius potestati sese permittunt. Eos omnes deinde
iubet interfici. Conuenerant tum Heluetij, non ita
magno numero, ut ex ipsis audiui. Nam opinione
pauciores copiæ intra fines ipsorum coguntur, &

tunc aliquantò minores, quàm hodie. Nam ab eo tempore, agriculturã & alias operas quotidianas, belli studijs cõmutare cœperunt. E socijs autem uix pauci tum aderant. In celeritate enim totum erat positum, & tempore exclusi, non expectatis sociorum auxilijs, cogebantur progredi, ut obsessis opem ferrent. In itinere, de deditione & indigna suorum nece cognoscunt. Carolus, contra plurimorum sententiam, constituit ad fauces montium, ubi tum illi consistebant adhuc, obuiam eis properare, minus prudenti sanè consilio. Nam erat in loco æquissimo et percommodo, circumuallatus et tormẽtis, & parte aliqua lacus, ita quidem, ut ab illis nihil ipsi magnopere metuendũ esset. Præmiserat autem ad centum sagittarios, qui ex aduerso eius montis, aditum & angustias uiæ seruarent; Ipse cum reliquis copijs sequebatur. Primũ agmen, & maxima ferè pars exercitus, cum adhuc essent in planicie: obuium habuerunt hostem, ac dum primi ordines student retrocedere: uulgus militum, qui sequebantur, quòd fugæ similis ea uideretur profectio: cum propius uentum fuit, fugæ se mandabant omnes. quò factum est, ut Heluetij impedimentis omnibus, & tormentis, & totius exercitus tabernaculis, & ijs, quæ Carolus charissima habebat, potirentur. Desiderati sunt à Carolo septem modo cataphracti: reliqui omnes, & in his ipse, fuga salutem sibi petebãt. Ioannes Galliarum Rex, quo tempore prælio uictus fuit ab

Anglis,

Anglis,& captus apud Pictones, ferebatur amisisse laudem omnem & gloriam rei militaris. Hoc ipsum multò rectius in Carolum aliquis dicat. Nam ille,dum strenuè præliatur, & fortiter sese defendit: captus fuit. Ante id tempus ita se gessit Carolus,ut è suis consilijs laudem & emolumentum ferret: Prima autem hæc est calamitas, in quam sua quadam obstinatione incidit. Dici enim non potest, quantum hac una re uulnus acceperit. Nam ex amicis quatuor Principes, qui rebus secundis ad eius amicitiam accesserant: ad motum fortunæ se quoque mouerunt. Comes Romontius, mercatori cuidam Heluetio,cum per ipsius ditionem iter faceret: ademerat currum onustũ pellibus ouium. Ea fuit belli causa. Quòd nisi Carolum Deus planè destituisset: non est credibile,illum pro re tàm exigua bellum suscepturum fuisse,præsertim,cum et Heluetij amplas proponerent conditiones, & propter ipsorum agri tenuitatem, nulla uel utilitas magna,uel gloria posset ex eo bello sperari. Nec enim tàm celebre tum erat ipsorum nomen,nec illæ facultates,quæ hodierno die. Qui primò fuerunt ad eum de pace missi legati & deprecatores,inter alia demonstrabant: tantam esse ipsorum inopiam, ut calcaria & equorum frena per ipsius exercitũ, pluris deberent æstimari; quàm omnis ea pecunia,quę ex ipsorum agris cogi posset. Hoc mihi recitauit, qui princeps fuerat eius legationis. Rex, qui multos habebat exploratores,

à me ferè magna ex parte dimissos, certior factus de aduerso prælio: magnopere fuit exhilaratus, & hoc unum grauiter modo ferebat, quòd non maior esset edita strages. Morabatur autem Lugduni, ut & in ea propinquitate crebriores acciperet nuncios, & ut Caroli cōsilijs occurreret. Magnopere enim metuebat, ne ui & armis ille sibi Heluetios adiūgeret. Sabaudiam enim Carolus habebat sibi fauentem: Mediolani Dux fœdere cōiunctus erat, & Renatus Siciliæ Rex, cogitabat eum instituere hæredem: Itaq; si fortuna comprobasset eius consilia: quicquid interiacet agri, inde ab oceano Germanico usq; ad mare mediterraneum: id omne tenuisset, & occupata Sabaudia cum Lotharingia & Massiliensi prouincia: nostri bellum ei facere, nisi maritimum, non potuissent. Verum ubi infœliciter dimicauit, ad Regem undiq; ueniunt legati, à sorore etiam ipsius, Sabaudiæ domina, & auunculo Siciliæ rege: Sed uix ægrè illos audiebat, & ad Carolum ire iussit. Ipse interea Germanos diligenter sollicitabat, & obsessis undiq; uijs, utebatur mendicis, & id genus hominibus internuncijs. Germani ferociter respondebant, nisi Carolo bellum inferat, se pacem cum eo facere, ac ipsum decreuisse oppugnare. Quocirca ualde sollicitus erat, ne tandem cogeretur hostem se profiteri, multò magis etiam, ne quos emiserat exploratores, interciperentur. Nunc uideamus, quæ fuerit prælium illud secuta rerum

conuersio,

conuersio, & quemadmodum prudenter omnia sua Rex instituerit. Hæc enim alijs conferent, qui per ætatem temere multa sæpe faciunt, & rerum exitus non preuident. in eo sane multum uituperandi, quòd illos, quorum consilia sequi debent: aspernantur. Statim, accepto detrimento, Carolus Contæum mittit ad Regem, cum mandatis admodum demissis, omnino preter morem suum & naturam: Orat, ut seruet inducias: Quòd ad collocutionem, ut constitutum erat, non uenerit: excusat, & breui, quemcunque locum Rex ad eam rem delegerit: se uenturum esse pollicetur. Rex humanissime excepto illo, facile patitur hoc abs se impetrari. Iudicabat enim nondum uenisse tempus, ut secus faceret: neque nesciebat, quantum esset populi studium & uoluntas erga Carolum. quò facilius putabat eum ex aliqua tempestate posse remergere & eluctari. Constituit ergo eius euentum belli expectare, neque partibus ullam prebere causam, inter se paciscendi. Habebatur quidem à Rege Contæus amicè: sed uitare tamen non potuit, quin carmina quædam audiret decantari passim, ad Heluetiorum laudem, & infamiam Caroli composita. Galeacius autem Mediolani Dux, quanquam foedere iunctus erat Carolo: ualde tamen fuit eius calamitate recreatus. Cum enim animaduertere, esse multos per Italiam, qui rebus Caroli fauerent: metu adductus, amicitiam illius & foedus ambiuerat. Accepto autem nuncio de

clade

clade illius: confestim legatum ad Regem mittit, ciuem Mediolanensem, hominem obscurum. Is per alium quendam me adit, & literas sui Principis reddit. Vt de postulatis illius cognoscerem, Rex iubet. Nam iratus erat illi, quod se relicto, transisset ad Carolum, præsertim cum essent affinitate coniuncti. Legatus ad hunc modum locutus est: Ad Galeacium esse delatum, Regem in collocutionem uenturum esse cũ Carolo. Id multis de causis (in quibus tamẽ nihil erat ferè solidi) grauiter eum ferre: Quòd si Rex iureiurando confirmet, nõ se pacificaturum esse: centum aureorum millia pollicetur. Rex ubi cognouit à me quid uellet: accersito illo, & præter me, nemine præsente: quæ tui sit aduentus, inquit, causa, Cominæus exposuit. Ad Galeacium autem hæc uelim referas: facile me carere posse ipsius muneribus, & triplò maiorem pecuniæ summam me colligere quotannis, quàm ipse faciat: de pace uel inducijs facturum me esse pro iudicio meo & arbitratu: ueruntamen, si meæ societatis repudiatæ, & initi fœderis cum Carolo ipsum pœniteat: non repugnare me, quò minus ad pristinũ statum reuertamur. Ille, gratijs actis, magnopere petit, ut fœdus ad eum modum, sicut anteà pactum fuerat, pronuncietur: habere se plenam eius rei procurandæ potestatem. Rex assentitur, & à prandio publicè recitantur induciæ. Cumq; legatus in Insubriam hoc statim significasset: Mediolani etiam fuerunt diuulgatæ.

gatæ. Primus hic est scopulus, in quem Carolus impegit, accepta clade, nempè iactura potentissimi amici, qui nuper ante tres hebdomadas, splendida missa legatione, fœdus cum ipso pactus fuerat. Renatus Siciliæ Rex, cogitabat eum instituere hæredem, ut suprà diximus, eoq; nomine Castelgionium miserat Carolus, ut Prouinciæ Massiliensis possessionem occuparet, & ad deuinciendum eius regionis proceres, dederat ei uiginti aureorum millia. Verum, ubi de pugna rumor increbuit: ægrè cum suis comitibus euasit, & adempta fuit ei pecunia. Sabaudiæ domina, quæ rebus Caroli summè fauebat, cum de clade audisset: Renatum hortabatur ad constantiam, & acceptum detrimentum extenuabat. Vtebatur autem Prouincialibus quibusdam internuncijs, quibus interceptis: quod inter Renatum & Carolum clàm agebatur negocium, plane fuit detectum. Rex igitur confestim equitatum mittit ad fines Prouinciæ, & Renatum amanter ad colloquium euocat: nisi ueniat, consilium sibi capturum esse dicebat. Venit ille tandem Lugdunum, & à Rege fuit exceptus honorificètissimè. Aderam, quum primò congrederentur. Ibi tum quidam ex Renati familiaribus, Ioannes Cossius Neapolitanus, uir honestus, & nobili genere natus, Prouinciæ præfectus, ad Regem: Mirum, inquit, uideri tibi nō debet, Renatum, auunculum tuum cogitasse aliquando, Carolum instituere hæredem: Nos ipsius ne-

cessarij, huius consilij fuimus authores. Tu enim, qui nepos es è sorore, minus amicè & liberaliter cum illo egisti; Barrēsem arcem et Andegauensem, quæ sunt ipsius, occupasti, nec ullam amoris aut beneuolentiæ significationem hactenus dedisti. Suasimus igitur illi, mentionem aliquam futuræ donationis inijceret, ut eius rei fama ad te perlata, leniorem te nobis & placatiorem redderet. Hanc orationem Rex prudenter & benignè excepit. Verum enim ille dixerat, & totius rei tractatio pendebat ab ipso. Paucis deinde pòst diebus, facta fuit compositio; & Renatus, Carolo deserto, Regi totum se dabat, amplis ab eo muneribus cohonestatus, nō ipse modo, sed & eius familiares. Alterum istud est naufragium, quod à prælio Carolus fecit. Sabaudiæ quoq; domina, quæ multis annis, auerso animo fuerat à Rege fratre; Montagnium mittit, uirum nobilem, qui me prius interpellato, quamobrem illa fuisset hactenus alienior à Rege, demonstrat. Exitus orationis eò spectabat, ut illa, quanquam non discederet aperte ab amicitia Caroli: uideretur tamen Regis beneuolentiam affectare. Legatus ab eo responsum tulit satis commodum & amicum, me internuncio. Dum hæc geruntur; interea multæ aliæ Germaniæ ciuitates, coniuratione facta, magnis animis bellum aduersus Carolum parant; ita quidem, ut qui plurimum ei noceret; is maxime crederetur officium fecisse. Fugiente Carolo, Heluetij ingen-

ingentem prædam fecerant, sicut suprà diximus: uerum, quantas consecuti essent opes, ignorabant. Tabernaculum quoddam illius, longe pulcherrimum & exquisitissimum, partitum fuit ab eis in multa frusta. Patinas argenteas nonnulli, cum stanneas esse putarēt, uilissimo precio uendebant. Adamantem ipsius, toto orbe celeberrimum, cui erant appensi aliquot uniones, quidam, ubi reperisset, in pyxidem reposuit, mox sub currum abiecit: paulò pòst reuersus, sustulit, & sacrifico cuidã uẽdidit aureo nummo. Is deinde, à sui oppidi magistratu, cui miserat, accepit aureos duos. Breuiter, quicquid eximium ille habuit, in eorum manus totum peruenit, eaq; primũ occasione, quę sit uis auri, cœperunt cognoscere. Nam ad bellum educti, Regis impulsu & opera, magnas deinde consecuti sunt diuitias. Et qui ueniebant ab ipsis ad Regem legati: splendidis affecti fuerunt donis. Causam illi aliquam offensionis habebãt in Regem, quòd non se profiteretur hostẽ Carolo: sed largitionibus permulsi, remittebant iram. Tunc quoq; primum cœpit Rex eis polliceri pensiones annuas, quas deinde persoluit. Et quũ altero prælio Carolum illi postea uicissent: pactus fuit eis dare quotannis, ad quadraginta aureorum millia. Eius pecuniæ dimidiam partem pendebat ciuitatibus: reliquum uero magistratibus priuatim, sic ut existimem, eos inde à primo prælio fuisse auctos à Rege decies centenis aureorum millibus. Caro-

lus prælio uictus, Lôsanæ, quod est oppidum ad lacum Lemanum, restitit ægrotus. Nam ex mœrore morbum contraxit, & ab eo tempore uidebatur multum pristini uigoris amisisse. Colligebat tamen undiq; militem, & paucis in diebus magnas habuit coactas copias. Quicquid autem est eius rei, non uidi quidem ipse: uerum audiui, quum Tarentinus princeps, frater Neapolitani regis, commemoraret oĩa regi. Is ante annum uenerat cũ insigni comitatu ad Carolum, spe filiam eius in matrimonium ducendi. Carolus autem ducebat tempus: & spe tunc alebat Sabaudiæ dominam, quasi ipsius filio daturus eam. Ille uero moram & tergiuersationem hanc grauiter ferens: misso nuncio petebat à Rege, ut sibi per Galliam, sine periculo, ad parentem, à quo reuocatus esset, transire liceat. Rex liberaliter respondit: neq; dubitabat, quin et ille iam de Carolo minus præclare sentiret. Sed antequam nuncius è Gallia reuerteretur: conuenerant Germanorum copiæ & auxilia, neq; procul à Carolo consederant. Tarentinus autem, qui superiori prælio interfuerat, secutus mandatum parentis, pridiè quàm altera pugna committeretur, discessit. Obsidebat tum Carolus Mora-
1476. tum, quod est Comitis Romontij oppidum, in Bernatũ finibus. Heluetij cũ ijs socijs, qui tum aderant, ad triginta circiter millia peditũ, & quatuor millia equitum, eò contendunt. Lotharingiæ Duci ualde commode accidit, quòd eius negocia curæ nobis

essent,

essent. Rex enim & pecuniae nonnihil suppeditabat, & magnum equitatum illi attribuit, qui in Germaniam ipsum deducerent. Amiserat autem & Lotharingiam omnem & Vaudemontensem ditionem, & magnam partem agri Barrensis, & quod reliquum erat in eo, Rex occupabat, sic, ut planè esset exutus omni possessione. Sed & promiscua multitudo, ipsius imperio subiecti, & familiares etiam eius, ultrò militabant Carolo. Quò minor spes erat, ex istis aliquando fluctibus & undis eluctandi. Deductus ad hunc modum, ope Regis, peruenit ad Heluetios, paulisper ante praelium, exiguo comitatu. Nostri enim equites, ubi ad fines eum deduxissent, domum redierunt. Ea profectio multum ei profuit. Nam si aliam fuisset ingressus rationem: paucos erat habiturus amicos. Quo tempore in Heluetiorum castra uenit, iam erant expeditae utrinque acies. Totum enim triduum illi consederant propè Caroli castra, loco munito: & commisso praelio, statim primo concursu, hostem in fugam coniecerunt, sic ut nemo defendendi causa resisteret. E superiori pugna septem cataphractos tantum desiderabat Carolus, eò quòd Heluetij nullum haberent equitatum. Nunc uero longe secus accidit. Nam ipsorum equites fugientem hostem acerrime persequebãtur. Tarentinus confirmabat regi, Carolum habuisse ad uiginti tria millia lectissimorum militum, prçter calones, & eos, qui alijs operibus erant destinati. Nu-

merauerat autem ille omnem exercitũ, quando pontem transijt, & instructissimum esse prædicabat. A prælio uenit ad Regem Contæus, neq; dissimulabat, Carolum ex eo cõflictu desiderare ad octo millia, præter uulgus hominum. Quod reliquum erat temporis, consumptum fuit persequendo hoste. Noctis autem interuẽtu, redibant omnes in castra. Carolus ex fuga in Burgundiam se recepit, ut alijs comparatis copijs, bellum renouaret. Valde autem consternatus fuit ea clade, neq; iam dubitabat de immutata uoluntate & studio amicorum, præsertim, quòd sciret, quid iam illi, statim à priori pugna, quæ ante treis hebdomadas commissa fuerat, cœpissent agere. Secutus igitur consilia quorundam, Sabaudiæ dominam, uel inuitam, iubet in Burgundiam adduci cum altero filio. Nam maiorem natu, familiares aliô traduxerant, & ij, quibus hoc ab illo fuit iniunctum, metu periculi cogebantur accelerare. Timebat autem, ne ad regem illa transiret: Ea causa fuit, ut eam accerseret. Nam quòd Sabaudicam domum propugnasset: ideo se dicebat in hanc incidisse calamitatem. Vbi uenisset illa: iubet in castellum Rouernum deduci, non procul à Diuione, quod est inferioris Burgundiæ potissimum oppidum. Custodias quidem illi ponebat: sed tamen omnibus patebat ad eam aditus, in primis autem Marchio Rethelensis & Castelgionius, quos Carolus cupiebat in matrimonium ducere illius filias, ad ipsam

uenti-

uentitabant. Natu maior filius Philibertus, Cambericum, Sabaudiæ primarium oppidum, abductus fuit. Quò cum & Geneuensis Episcopus uenisset, è Sabaudiæ Ducum familia natus, homo planè deditus ocio & uoluptatibus: Rex apud eum, & quendam equitem Rhodium, à quo totus ille pendebat, hoc perfecit, ut arcem Cambericẽsem, & Mommelianam traderent in potestatem Philiberti, eiusq; fratris. Ipse interea castellum quoddam aliud, in quo matris illorum, suæ sororis, erant ornamenta: seruabat in ipsorum usus. Illa, cum & occupari Carolum, nouo cogendo exercitu, & imminutam eius uideret apud suos authoritatem: cœpit inire consilia, quemadmodum ope Regis illinc eriperetur. Vetus illi cum Rege & diuturnum intercessit odium: alioqui nisi summa necessitate & angustijs coacta, non erat se in illius potestatem datura. Mittit igitur Riuerolum Pedemontanum, uirum nobilem. Hunc, ubi quid uellet, ex me cognouisset: Rex accersit, & collocutus respondit, tametsi dissideant: tamen in eo rerum statu non se defuturum sorori. Quòd si illa se ipsius fidei permittat: fore, ut eam eripiat, et ad se traducat: Eam rem se mandaturum esse Carolo Ambosio, Campaniæ præfecto, magna uirtute uiro. Certior facta de uoluntate Regis, assensit, sub ea conditione, ut Rex liberos & arces sibi restituat, ac sine periculo & fraude domum remittat, suamq; dignitatem tueatur. Id si faciat: pollicetur se de-

se desertis alijs, pacem cum eo facturam, & fœdus perpetuum. Acceptis conditionibus utrinque, Carolus Ambosius iter ingressus, & sine maleficio profectus: fœliciter negocium perficit, & illam una cum comitatu omni in proximam Galliæ partem, Regis imperio subiectam, adducit. Rex, quum per alterum nuncium illi de periculo caueret: Lugduno discesserat, ubi per sex menses commoratus fuit, ut Caroli conatus infringeret, seruatis tamen inducijs. Nam hoc ipso, dum sineret eum progredi, & clàm summittebat aduersarios: magis eum oppugnabat, quàm si bellum aperte fecisset. Alioquin ille, pro suo ingenio & natura: posthabitis rebus omnibus, in regem iturus erat totis uiribus, nec in eas, ut est credibile, calamitates incidisset. Lugduno Rex digressus, ad Ligerim contendit, & secundo flumine, ubi primũ nauigatur, Turonum proficiscitur: quo in loco de sorore accepit, ac lętus eam adduci iubet. Aduẽtanti obuiã mittit ex nobilitate quàm plurimos. Ipse quoque pro foribus & porta Plessij castelli, complexus illam: Gratissimus, inquit, est mihi tuus aduẽtus, Burgundię domina. Illa, quòd ex uultu statim iudicabat eum iocose loqui, et facetè: sum inquit, Gallicana, modis omnibus parata gratificari tibi, & morem gerere. Vbi prolixe collocuti essent: Rex mandat suis, ut ad amplissimam tractationem nihil reliquum facerent. Nouerant alter alterius ingenium: Rex cupiebat illam primo quoque tempore domum

domum redire: sed & ipsa nihil aliud spectabat. Mihi fuit igitur iniunctum â Rege, primum, ut pecuniam illi ad necessarios sumptus corrogarem: Deinde, ut fœderis & amicitiæ formulas notarem. Dehortabatur eam Rex ab ĳs, quorum anteà meminimus, matrimonĳs: uerum illa per filias se excusabat, quæ non possent à sententia dimoueri. Octauo pòst die, sancito per iusiurandum fœdere: discedit, & maximo cum equitatu, quem illi Rex attribuit, domum reducitur, omnibus, quę rex occupauerat, recuperatis. Carolus, ut suprà demonstrauimus, fugiens, in Burgundiam se receperat. Ibi per sex hebdomadas moratus: nouum parabat exercitum, sed lentè tamē & remisse. Obstinatione autem quadam magis, quàm alia quauis de causa, erat propemodum solitarius, ut postea sum dicturus. Nam ad Gransonium re infœliciter gesta, contristatus, in ęgritudinem incidit, quæ tanta fuit, ut aucta bile & calore naturali, cogeretur à uino abstinere, & uti pharmacis refrigerantibus. Ea uero tristitia sic deinde prorsus immutauit eius naturam: ut contraria essent adhibenda pharmaca, quibus pristinum calorem recuperaret. Barbam tunc alebat prolixā: sed cōsilio medici detonsa fuit omnis. Et, meo quidem iudicio, per eum morbum decessit ei mentis plurimum & ingenĳ. Atq; ad hunc modum uexantur omnes, qui morbis nullum inuenire possunt remedium: in primis autem Principes fastuosi & sub-

limes. Verum in eo rerum statu, primum est, ut ad Deum cōfugiamus, & peccatis ueniam precemur. Alterum est, ut ex amicis, cui plurimum tribuimus, nos patefaciamus totos, & animi uulnus, quo affligimur, denudemus. Nam ad reficiendum animi uires, nihil est efficatius. Huc etiam si labores, & corporis exercitia, & honestæ accedant occupationes: magnum ea res momentum adfert. Vt enim aliquo modo affectus illi consumantur, oportet. Carolus autē longe diuersam rationem ingressus, in hac animi perturbatione sese abdebat, nec ullius amici leuabatur oratione uel consilio. Nam quia durus erat, & suprà modum asper in suos: nemo quisquam audebat interpellare, & sinebant eum uiuere suo more, ueriti, ne si aliter fecissent: in malam partem acciperet. Interea dum in Burgundia cōmoratur, multi simul in eum conspirant: deserunt eum amici & socij, & apud suos, quod rebus aduersis fieri solet, in contemptum uenire cœpit, & per Lotharingiam aliquot iam oppida rursus amisit. Cumq; de illius aduersitate fama percrebuisset: Lotharingiæ Dux, coactis, quas potuit, copijs, quoniam in propinquo plæraq; omnia, præter Pontemontium tenebat: uenit ante Nanceium, in quo firmum erat prẹsidium militum, nō unius gentis aut linguæ: & in his trecenti Angli, quibus præerat Cohinus, tenui quidem familia, sed excellenti uirtute. Hi, tametsi non oppugnarentur admodum: impatienter ta-

ter tamen longiorem moram ferebant. Et certe uehementer Carolus errabat, quòd opem illis non ferret. Nam ut ea loca tueretur, magis erat ex ipsius usu: quàm ut Heluetios ulciſceretur, à quibus cladem, ſua quadam pertinacia & temeritate, acceperat. Sed quantumuis diligenter eum ſollicitarent obſeſſi, & auxilium implorarent: ipſe tamen nulla neceſſaria de cauſa diutius hæſit in Burgundia. Quòd ſi uoluiſſet initio: poterat ſine contentione illis ſubuenire, cum nullam adhuc haberet aduerſarius coactam manum. Et defenſa Lotharingia, per Lutzemburgum, inde à ſuis longinquioribus prouincijs, iter habebat in Burgundiam expeditum. Itaq; ſi fuiſſet ea ui mentis, qua ſolebat: aliter ei prouidendum erat. Interea dum obſeſſi expectant ſubſidium: Cohinus Anglorum dux tormento interficitur, maximo ſanè cum detrimēto Caroli. Nam unus aliquando uir magnū adfert ad ſalutem momētum. Neq; uero ſemper ad generis nobilitatem, ſed ad uirtutem potius & ingenij bonitatem reſpiciendū eſt. Quò magis prędicari debet Ludouicus rex, qui diligentiſſime cauebat, ne ſuorum ducum, & excellentium uirorum iacturam ullam faceret. Angli amiſſo duce, incipiunt de auxilijs deſperare: uerum nō ſatis agnoſcebant, & quàm eſſet exigua Lotharingi potentia, & quàm magnas facultates haberet Carolus inſtaurandi exercitus. Longo iam tempore nulla geſſerant externa bella, quæ cauſa

fuit, ut obsidionum non intelligeret rationem. Tandem in collocutionem ueniunt cum oppidi praefecto, quem Carolus cõstituerat: minantur nisi cum hoste componat, se pacturos esse. Ille tametsi egregius alioqui uir, parum erat animosus, & ad preces conuersus, multa, quae ad suam sententiam facerent, demonstrabat. Quòd si masculè fuisset locutus & audacter, utilius, ut opinor, rem gessisset. Verum credibile est, aliud fuisse Dei consilium. Impulsus igitur ab illis, deditionem facit, & biduo pòst Carolus cum mediocri exercitu eò uenit, & oppidũ obsidione denuo cingit. Quod si quorundam secutus consilia, praesidijs uicina loca muniisset: breui tempore Nanceium recuperasset, in quo parum erat annonae, & facilè, ne qua importaretur, prohibuisset, & intereà suas copias recreasset: uerum longe diuersam rationem suscepit. Dum ea durat obsidio: ex domesticis & familiaribus multi in eius perniciem moliebantur, & iam undiq; fiebant in eum graues conspirationes. Campobachius autem in primis uitam illius petebat. Hunc ipse post mortem Nicolai Calabriae Ducis, acceperat egenum & exulem, & statim initio dabat ei quadraginta aureorum millia, quò per Italiam colligeret equitatum, ut supra docuimus: & tunc quidem primum, in itinere, conuertit se ad clandestina consilia, nec unquàm ab eo conatu destitit. Et hoc ipso tempore, quum uideret impeditissimas esse rationes illius: cum Lotharingo,

ringo, & cum nonnullis ducibus, quos in Campania Rex habebat, consilia communicabat, ijsque promittebat se curaturum, ut ea quæ sint ad oppugnationem necessaria: deessent. Nostris etiam hominibus pollicebatur, se uel interfecturum esse illũ, uel capturum, eoque nomine petebat uiginti aureorum millia, & ditionem aliquam in Gallijs idoneam. Dum hæc geruntur: nobiles aliquot Lotharingi conabantur in oppidum ingredi, fœliciter quidem alij: sed ex ijs capti fuerunt nonnulli, è quorum numero fuit Prouincialis quidam, Cifronius, quo tanquam internuncio & interprete utebatur Campobachius ad Lotharingum, in ijs, quæ cum ipso communicaret. Eum ilico suspendi iubet Carolus, affirmans, quòd simul atque circumsessum est à Principe oppidum aliquod, & tormentis oppugnatum: si quis tum in illud ingredi, & obsessis opem ferre studeat, hoc ei esse capitale. Hanc dicebat esse militiæ legem. Verum ea non est apud nos usitata, quanquam alioqui nostra bella sunt grauiora Italicis & Hispanicis, quibus in regionibus ea lex locũ habet. Ille, cum se deploratum esse uidet: nunciat Carolo, se quædam ei dicturum esse, quæ ad ipsius pertineãt salutem. Eum sermonem nobiles aliquot deferunt: & tum forte aderat Campobachius, qui de Cifronij periculo certior factus, diligenter obseruabat omnia, metuens ne proderetur. Carolus respondit, eum seruandi sui causa colloquium obdu-

cere, simul, quid uellet, iubet sibi per alios nunciari. Hunc sermonem excipit Campobachius, & collaudat: solus enim cũ scriba quodam aderat. Cifronius ait, se nemini, præterquam ei soli dicturum esse. Carolus in sententia persistit. Inter eundum multos ille obtestatur, ut Principem permoueant: habere se quod ei dicat, graue quiddam, & tanti momenti, ut nihil suprà. Ex ijs qui nouerant, multos ad misericordiam flexit, & hi denuo interpellaturi Carolum, excludebantur à Campobachio, qui pro foribus cubiculi uersabatur, & aditu prohibebat omneis, affirmans, mandatum esse principis, ut è medio tolleretur: simul tribunum militum urgebat, ut acceleraret supplicium. Itaq; suspẽsus ille fuit, summo cum detrimento Caroli, qui si humanior fuisset, & dicentem placidè audijsset: hauddubiè se suasq; prouincias omnes seruasset, præsertim, cum per Galliam multæ postea difficultates & incommoda sint exorta. Sed est credibile, Deo longe aliter uisum fuisse, posteaquam ille contra fidei & iurisiurandi religionem, Connestablium in potestatem regis tradidit, & literis iudicium instruxit in illius caput atq; fortunas omnes. Nam etsi iustissimam habebat odij causam in illum: tamen, quòd data fide cepit, ac deinde uendidit, nulla prorsus ratione potest excusari. Vendidit enim, non tàm ut Sanctoquintinum recuperaret, & illius facultates acquireret, quàm, ut ne quod impedimentum à rege sibi inferretur, quò

minus

minus Nanceium occuparet. Nisi enim pactioni staret, minabatur ei Rex per legatos. Et sicut apud Nanceium iniquè iussit necari Cifronium, repudiato colloquio: sic etiam eodem ferè loco circumuentus fuit, & proditus ab eo, cui plurimum tribuebat. Hęc autem omnia scribo, nō quòd iudicium ullum mihi sumam (hoc enim soli Deo conuenit) uerum, ut demonstrem, quantopere Principes oporteat esse alienos ab eiusmodi facinoribus, quale uidemus à Carolo fuisse commissum, & ut ne prauis consilijs obtemperent. Nec enim rarò fit, ut ipsorum familiares ad huiusmodi res eos impellant, partim adulatione, partim metu ne offendant: sed eiusmodi consiliarijs nullum est genus hominum perniciosius. Diximus, quemadmodum Deus cōstituit Campobachium, ut ulcisceretur Connestablij necem, eo ipso loco, & eadem plane ratione, qua Carolus fuerat usus, imò crudelius etiam. Nam eum ille, à quo benignissime fuerat exceptus, & senex, & omnium rerum egenus, & exul, & à quo innumeris erat affectus beneficijs, prodidit. Et principio, quum ad eam rem animum adiecit, aperuit se Simoni Papiensi, medico, & reuersus ex Italia cum equitatu: constans in suscepta deliberatione, pollicebatur se traditurum esse Regi omnia, quæ Carolus per Lotharingiam cepisset: aut si Rex cum exercitu in illum iret: certo signo dato, cum suis copijs ad ipsum esse transiturum. Deinde, se uel capturum esse illum, uel

interfecturum primo quoque tempore, cum esset lu-
straturus exercitum, qua quidem in re non facile po
tuisset aberrare. Habebat enim hunc morem Caro-
lus, ut simul atque descendisset ex equo: commoratu-
rus alicubi in castris, ademptis grauioribus armis,
& leuiori equo uectus, cũ paruo comitatu circum-
iret omnes copias, & rebus necessarijs prouideret.
Eam nactus occasionem, facile poterat ille, quod
uolebat, perficere. Rex autem perfidiam hominis
detestatus, & quòd induciæ erant, & quòd ignora-
bat, quamobrem ille suam operam, in re tam impia
deferret; uoluit omnino liberaliter agere, & per Cõ
tæum prolixe omnia Carolo significabat, neque dubi
to, quin ille diligenter & ex fide recitarit. Carolus
autem aliorsum accipiens, dicebat, quòd si reuera
istud ageretur, Regem non sibi fuisse denunciatu-
rum. Et istud quidem multò antè, quàm Nanceium
ille ueniret, accidit, tantaque fuit ipsius obstinatio, ut
arbitrer eum nihil unquam eius rei dixisse Campo-
bachio. Nam ab eo tempore plus ei, quàm unquam
aliàs, tribuebat. Obsidebatur Nanceium tempore
hyberno cum paucis copijs, & male instructis, &
plærisque ægrotis. Ex primis ordinibus nonnulli con
spirauerant in eum, ut diximus: multi etiam indi-
gnabantur (quod rebus aduersis euenire solet) &
reprehendebant eius omnia consilia: sed in eius ca-
put & uitam, nemo præter Campobachium, molie-
batur. Lotharingus interea sollicitabat Heluetios
pro

pro auxilijs, ut prælio dimicaret. Ad eam rem prompta quidem erat illorum uoluntas: & solum restabat, ut pecunia conficeretur. Rex causam eius apud Heluetios magnopere per legatos commendabat, & simul quadraginta francorum millia suppeditabat. Campaniæ quoq; præfectus, habebat per ditionem Barrensem circiter octingentos cataphractos, & magnam manum sagittariorum. Itaq; Lotharingus ad eum modum adiutus à Rege, magnas conduxit Germanorum copias, tàm equitum quàm peditum: adiunxit etiam se illi magna Gallorum nobilium manus. Qui per Campaniam erat Regis exercitus, non se quidem commouebat; sed euentum belli expectabat. Tandem Lotharingus cum insigni Germanorum comitatu, uenit Sanctonicolaum, qui uicus à Nanceio duobus milliaribus abest. Erat id temporis in Gallia Lusitaniæ rex, in nonum mensem. Cum eo Ludouicus rex fœdus inierat aduersus Hispaniarum regem, eum, qui hodie rerum potitur. Et Lusitanus quidem, spe consequendi auxilia uenerat, quò bellum ex Cantabria uel Nauarra in Castiliam moueret. Tenebat enim loca quædam & arces in finibus, & arbitror fœliciter eum fuisse belligeraturum, si Rex, ita ut aliquoties constituerat, eum adiuuasset. Cùm uero mutata Regis uoluntate, per annum aut eò amplius frustra sperasset; domi quoq; res ipsius magnum accipiebant detrimentum. Nam quo tempore in Galli-

am discessit; plærique omnes Lusitaniæ proceres rebus ipsius fauebant. Verum ubi diutius abesset: languidiores facti, cum Alphonso & Isabela, qui nunc Hispanias obtinent: paciscebantur. Rex autem, quò minus opem ei ferret, in excusationem adduxit bellum Lotharingicum, seque uereri dicebat, ne si Carolus hostem fœliciter oppugnaret: tota belli moles in Galliam transferretur. Lusitanus igitur, uir bonus, quò facilius quod petebat consequeretur; legationem sibi ad Carolum consobrinum suscepit, compositionis tentandæ causa. Nam contra plurimorum sententiam in Gallias abiuerat, ideoque pudebat eum redire domum, nulla re perfecta. Ingressus iter grauissima hyeme, uenit ad Carolum ante Nanceium, & expositis, quæ acceperat à Rege mandatis, offendit in eo summam difficultatem. Commoratus ibi per biduum, parat abitionem. Carolus instabat, ut aliquandiu differret, & Pontemontij (quod à Nanceio quatuor milliaribus abest) subsisteret, eumque aditum seruaret. De Germanis enim, qui erant Sanctonicolai, iam intellexerat. Ille excusans, dicebat, nec armis ad eam rem, nec copijs, nec ulla re necessaria se instructum esse. Reuersus igitur Luteciam, quum diu restitisset ibi: cœpit male suspicari de Rege, quasi insidiose ageret, & aduersario suo, Castiliæ Regi se cogitaret prodere. Mutatis ergo uestibus, ne agnosceretur, tribus tantum comitatus, constituit proficisci Romam

mam, & ibi monasticum uitæ genus amplecti. In itinere comprehensus fuit à Robineto Normanno. Rex eo nuncio ualde fuit offensus, & nonnihil eum puduit. Iubet igitur naues aliquot armari in Normannia, quæ domum ipsum reducerent. Causa belli, quod gerebat cum Hispano, hæc erat. Habebat è sorore Henrici Castiliæ Regis, uxore, neptem. Eam Isabela soror Henrici excludebat à successione & principatu Castiliæ, & ex adulterio natam esse dicebat. Percrebuit enim fama, Henricum fuisse corpore malè affecto, sic ut liberos procreare non posset. Et quanquam sub specie matrimonij nata erat ei filia: Castiliam tamen obtinuit Isabela cum marito, Arragoniæ & Siciliæ Rege. Hanc puellam neptem suam, Lusitanus cupiebat in matrimonium dare filio Ludouici regis Carolo, qui nunc rerum potitur, eaq; de causa uenit ad Regem, & quum infecta re discederet: ualde indoluit, nec multò post, quàm domum redierat, è uita discessit. Diligenter itaq; prouidere debent Principes, quos mittant legatos. Nam si illi, quos in Galliam prius miserat, fœderis ineundi causa, fuissent homines prudentes ac circumspecti: diligentius explorassent de rebus nostris omnibus antè, quàm Principem ipsum, ut eam profectionem susciperet, hortarentur. Quum illud inter Regem & ipsos iniretur fœdus: aderam ipse mandato Regis, cum alijs nonnullis. Hanc narrationem licebat præterire: sed

uolui demonstrare, quòd antea non semel dixi: Nō debere Principes ipsos eiusmodi profectiones obire, neq; se alterius potestati subijcere. Vix iter diei processerat Lusitanus, quum Lotharingus & Germanorum exercitus discederent Sanctonicolao, ut manus cum Carolo consererent. Eo autem ipso die uenit eis obuiam Campobachius, ut institutum perficeret, & cum octingentis Cataphractis transijt ad eos, indignè ferens, quòd nihil atrocius in Carolum designasset. Qui Nancei obsidebantur, ad deditionem spectabant, sed certiores facti de Campobachij defectione: cœperunt sperare melius. Nam in fossam oppidi quidam se coniecit, ad eosq; penetrauit, & de Campobachio ac Germanorum auxilijs nunciabat. Aduentante hoste, Carolus, præter morem ferè, concilium indicit. Plurimorum hæc erat sententia, ut Pontemontium se reciperet cum exercitu, & quæ passim circa Nanceium tenebat oppida, præsidijs muniret: Germanos, importatis in oppidum cibarijs, domum esse redituros: fore, uti Lotharingus pecunia destitutus, longo tempore non possit tantas denuò copias colligere: alimoniam autem omnem intra paucos menses consumptam iri: & oppidanos in maiori tum difficultate & angustijs rerum omnium esse futuros, quàm prius: Interea tempus & ocium ei superesse, augendi exercitus. Vix enim quatuor habebat hominum millia in uniuersum, ex ijsq; mille tantum & ducenti erant

ad præ-

ad prælium instructi & idonei, ut ex fide dignis accepi. Non deerat ei pecunia, nam in arce Lutzemburgi habebat ad quadringenta & quinquaginta aureorũ millia, quò facilius potuisset copias conducere. Sed perturbauit eius mentem Deus, ac ueluti tenebris circumfudit. Nam incitatus à nonnullis penè furiosis, & omnium deterrimum secutus consilium: decreuit periclitari fortunam, & dimicare cum exiguis, quas habebat, & male instructis copijs: tametsi de uiribus ac numero hostium, & de Regis exercitu, qui non procul aberat, diligenter esset præmonitus. Vbi Campobachius ad Lotharingum transijsset cum suis cohortibus: Germani denunciant ei, ut è castris excederet, propterea quòd proditorem nullum uellent apud se ferre. Coactus igitur, recepit se Condium, quod est castellum in propinquo, sperans fore, ut Carolus profligatus & fugiẽs, in suas manus incideret. Decreuerat autem uel interficere illum, uel capere: postquàm id difficilius uisum est, neq; facultas perficiendi dabatur: constituit, commisso prælio, transire statim ab eo ad hostem, ut subita illa & inexpectata defectione, totum exercitum uehementius perterrefaceret. Hoc etiam pollicitus erat, si profugeret ille, non esse incolumem euasurũ, eò quòd è suis familiaribus esset dispositurus ad quatuordecim equites, homines maximè fidos, quorum alij, progredientibus ad pugnã Germanis, fugæ facerent initium: alij uero diligen-

ter & intente illum obseruarent, ac fugientem interficerent. Ex ijs, quibus hoc erat mandatum officij, treis equidem noui. His rebus procuratis, redit ad exercitum Caroli, quem deinde uenientibus Germanis deseruit. Atque hîc uidere licet, in quantas angustias & periculum se coniecerit Carolus, dum recte consulentibus non obtemperat. Posteaquam propè & in conspectu constitissent ambo exercitus: Burgundiones, qui duobus antè prælijs uicti, et pauci admodum erant, & male instructi, primo statim concursu fuerunt profligati. Quos fuga periculo non eripuit, ij uel capti fuerunt omnes, uel interem-
1477. pti. In his fuit etiam Carolus. Et quoniam ei prælio non interfui, quemadmodum sit interfectus, non facile dixerim, sed ab ijs tamen audiui, qui uiderunt eum ex equo deijci, & quòd capti essent: non poterant opem ferre. His quidem præsentibus, non fuit occisus: uerũ superueniente postea noua cohorte interemptus, & in magno cadauerũ numero, cum nõ agnosceretur, denudatus est. Torquem illius quẽdam, ualde præciosum, & eleganter fabrefactum, quem collo gestare solebat, & honorifice circumferre: uidi postea Mediolani, quo in loco duobus aureis uenditus fuit. Et hic quidem est exitus potentissimi Principis, quo maiorem ad uicinos Reges atque populos authoritatem nemo habuit. Qua potissimum re Deum in se uehementius concitarit: nõ facilè dixerim, nisi quòd omnem, qua fruebatur, foelicitas

licitatem, à suo pendere putabat ingenio & uirtute. Præditus erat sanè multis eximijs dotibus: operam dabat, ut homines excellenti uirtute familiares haberet: multis cupiebat benefacere: suorum negocia & controuersias cognoscebat ipse: & liberaliter eos audiebat. Quamdiu cum eo uixi, ingenio erat satis placido: postea uero crudelior euasit. quæ quidem res indubitatũ erat signum futuri occasus. In cultu corporis & uestium luxu, alijsq; rebus omnibus prope nimius erat: legatis & externis hominibus magnũ deferebat honorem: cupidissimus erat gloriæ: eaq; fuit præcipua causa, cur bella susciperet. Hoc enim spectabat in primis, ut sicut prisci quidam heroes, celebraretur. Animi magnitudine & robore & audacia nulli cedebat. Non facile dixerim, illine Deus, an ipsius populo magis fuerit iratus. Interfectus enim ipse fuit, ut diximus, temporis ferè puncto, sine ullo maiori cruciatu: Sed eius prouinciæ, ab eo tempore, perpetuis bellis diuexantur, à quibus, ob ciuiles inter ipsos factiones, non possunt expediri. Deinde, qui nunc eos propugnant ac tuentur, sunt homines externi, nempe Germani, qui paulò ante fuerant hostes. Breuiter, à morte Caroli nullam experti sunt firmam amicitiam: & si quis eorum intueatur actiones: uidentur non minus perturbata esse mente, quàm ipse Carolus. Repudiatis enim optimis quibusq; consilijs, in suam ipsi perniciem moliuntur: & qui nunc est re-

rum

rum status: uidentur uix ęgrè plagam hanc esse cu-
raturi. Sic igitur sentio, Deum, prout uult affligere
aliquam gentem: tribuere illis principem, & accom
modare. Burgūdicus populus, longe florētissimus
fuit sub tribus ordine principibus, optimis & pru-
dentissimis uiris, supra centum & uiginti annos.
Tandem uero Deus excitauit eis Carolum, qui con
tinuis bellis, laboribus atque sumptibus eos exercuit,
defatigauit, & exhausit, hyeme pręsertim. Ante No
uesium autem factum fuit initium calamitatum,
quæ deinde tribus aut quatuor aduersis prælijs du-
rarunt, donec interficeretur. Quo quidem tempore
sic erat debilitatum ipsius omne robur atque potētia,
ut omnes, in quibus aut aliqua facultas erat, aut uo-
luntas pręclara: uel mortui essent, uel capti, uel gra-
uiter afflicti. Vidi equidem, & cognitam habeo po
tissimam Europę partem: sed florentiorem nullā no
ui prouinciam, quàm erant hæ Caroli ditiones, quo
tempore in ijs uixi. Et nunc ecce, Deus tàm insig-
nem & potentem familiam, ac clarissimorum uiro-
rum domicilium, nostro orbe celeberrimum & ho-
noratissimum, per centum & eò plures annos, bre-
ui temporis puncto, planè subuertit. Quum reliqui
omnes circûm populi diuexarentur bellis, alijsque in-
cōmodis: hæc sola domus fœlicissima semper fuit,
ita quidem, ut externi multi Principes, ad eam, ue-
lut in opportunissimum portum, è fluctibus & tem
pestate sese reciperent. Ludouicus Rex adolescens,
cum

cum à parente suo dissideret: ad Philippum Caroli patrem sese contulit, honorifice admodum et aman ter ab eo, per sex annos habitus. Eduardi Angliæ Regis ambo fratres, Clarentius & Clocestrius, & è Lenclastrijs multi, rebus aduersis, opem & patroci nium ab hac domo petierunt. Breuiter, ingens fuit eius familię splēdor & gloria. & nunc ecce miserabi liter est afflicta, sic, ut uicinis omnibus exemplo esse possit. Est nimirū Deus, à quo salus regnorū omni- um, & incrementum, & occasus, & initia depēdent.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum. Liber Octauus.

Ex nuper in Gallijs instituerat cursores, qui per dispositos equos, incredibili ce- leritate iter conficerent. rem plane no- uam & inusitatam in Gallijs, ante id tempus. Per eos ilicò de fortuna Caroli cognosce- bat, & singulis penè momentis expectabat certiora de rebus omnibus. Ei, qui primus omnium aliquid memorabile attulisset, munus aliquod dabat, & pri us quàm aliquid adferretur: dicebat se liberaliter ei, qui primus nunciasset, daturum. Per Bocagium & me certior factus fuit de prælio, ad Moratum facto:

i   & utrunq;

rum status: uidentur uix ęgrè plagam hanc esse curaturi. Sic igitur sentio, Deum, prout uult affligere aliquam gentem: tribuere illis principem, & accommodare. Burgūdicus populus, longe florētissimus fuit sub tribus ordine principibus, optimis & prudentissimis uiris, supra centum & uiginti annos. Tandem uero Deus excitauit eis Carolum, qui continuis bellis, laboribus atq; sumptibus eos exercuit, defatigauit, & exhausit, hyeme pręsertim. Ante Nouesium autem factum fuit initium calamitatum, quæ deinde tribus aut quatuor aduersis prælijs durarunt, donec interficeretur. Quo quidem tempore sic erat debilitatum ipsius omne robur atq; potētia, ut omnes, in quibus aut aliqua facultas erat, aut uoluntas pręclara: uel mortui essent, uel capti, uel grauiter afflicti. Vidi equidem, & cognitam habeo potissimam Europę partem: sed florentiorem nullā noui prouinciam, quàm erant hæ Caroli ditiones, quo tempore in ijs uixi. Et nunc ecce, Deus tàm insignem & potentem familiam, ac clarissimorum uirorum domicilium, nostro orbe celeberrimum & honoratissimum, per centum & eò plures annos, breui temporis puncto, planè subuertit. Quum reliqui omnes circûm populi diuexarentur bellis, alijsq; incōmodis: hæc sola domus fœlicissima semper fuit, ita quidem, ut externi multi Principes, ad eam, uelut in opportunissimum portum, è fluctibus & tempestate sese reciperent. Ludouicus Rex adolescens,

cum

cum à parente suo dissideret: ad Philippum Caroli patrem sese contulit, honorifice admodum et aman ter ab eo, per sex annos habitus. Eduardi Angliæ Regis ambo fratres, Clarentius & Clocestrius, & è Lenclastrijs multi, rebus aduersis, opem & patroci nium ab hac domo petierunt. Breuiter, ingens fuit eius familię splēdor & gloria, & nunc ecce miserabi liter est afflicta, sic, ut uicinis omnibus exemplo esse possit. Est nimirū Deus, à quo salus regnorū omni-um, & incrementum, & occasus, & initia depēdent.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum, Liber Octauus.

REx nuper in Gallijs instituerat cursores, qui per dispositos equos, incredibili ce-leritate iter conficerent. rem plane no-uam & inusitatam in Gallijs, ante id tempus. Per eos ilicò de fortuna Caroli cognosce-bat, & singulis penè momentis expectabat certiora de rebus omnibus. Ei, qui primus omnium aliquid memorabile attulisset, munus aliquod dabat, & pri us quàm aliquid adferretur: dicebat se liberaliter ei, qui primus nunciasset, daturum. Per Bocagium & me certior factus fuit de prælio, ad Moratum facto:

& utrunque insigni dono cohonestabat. Ludæus, qui foris cubabat extra Plessium castellum: de cursoris aduentu primus cognouit, & quod honesto loco erat apud Regem, obtinuit à cursore literas, quibus de prælio Nanceno significabatur. Prima statim luce, Regi dat eas literas. De morte Caroli nemo confirmabat: in hoc autem omnes consentiebant, eum fugisse. Rex eo nuncio sic fuit exhilaratus, ut nihil suprà. Hoc unũ modo uerebatur, quòd si captus esset à Germanis, ne cum eis, data pecunia, pacisceretur; deinde, ne prorsus euasisset, metuebat. Proxima deliberatio fuit, an ditiones illius esset occupaturus, in eaque re minimam esse putabat difficultatem, plærisque omnibus, qui resisterent, per illa superiora prælia, interfectis. Qui cum Rege erant, omnes dabant significationem læticiæ: sed plærique uidebantur sibi uim ipsi facere, & utcunque dissimularent, maluissent certe Caroli res meliori esse loco. Cuius quidem rei causa fortasse fuit, quòd rex natura timidior erat, & idcirco uerebãtur, ne solutus omni metu, multa moueret domi atque turbaret. Ex ijs etiam qui aderant, nonnulli unà cũ Galliæ principibus & Carolo, ipsum oppugnauerant. Habita deliberatione, post peractum sacrum, in cubiculo prandet, multis ad mensam, pro sua cõsuetudine, adhibitis. Inter prandendum loquebatur de rebus nouis. Hîc ego cum alijs nonnullis obseruabam diligenter uultus eorum, qui prandebant: Sed ne unus

nus quidem hilariter sumebat cibum. Mœrore ne istud fecerint, an lætitia: non facile dixerim. Pudore certè nullo faciebant, nam consueuerant omnes cum eo prandere sæpius. A prandio secedens aliquandiu, nonnullis, Caroli possessiones quasdam, si mortuus esset, donabat. Amirallium autem & me, cum amplis & necessarijs mandatis dimisit, ut eos, qui se uellent in ipsius clientelam atque fidem dare, reciperemus: potestate nobis facta, ut quicunque inter eundum nobis occurrerent cursores: eorum resignaremus literas, quò de rebus omnibus certi aliquid cognosceremus. Ingressi iter asperrima hyeme, uix dimidij diei uiam processimus, cum occurrit tabellarius. Acceptis ab eo literis, intelligimus Carolum inter alios repertum fuisse mortuum, & agnitum à quodam adolescente cubiculario, & medico Lusitano, per quem Campaniæ præfectus certior factus, hoc ipsum Regi significabat. Progressi contendimus ad Abbeuillæ suburbia. Per nos primum, ijs locis resciuerunt de illius morte. Oppidani iam ceperãt pacisci cum Torcio, uiro nobili, quem à multis annis magnopere diligebant. Qui præsidio relicti fuerant ibi à Carolo: per internuncium à nobis præmissum, de compositione nobiscum agebant, & nostris pollicitationibus confisi, quadringentos cataphractos illinc remouerunt. Hanc opportunitatem conspicati ciues, Torcio patefaciunt urbem, non absque magno dispendio eorum, quos

antè diximus, quibus, mandato regis, & pecuniam, & annuam eramus polliciti pensionem. Sed earum rerum nihil acceperunt, propterea quòd per ipsos non erat facta deditio. Est autem Abbeuilla, ex ijs oppidis unum, quæ Ludouici pater Philippo principi dederat, ea lege, ut si nulli extarent masculi hæredes, ad imperium Gallicum redirent. Non debet igitur uideri mirum: si facilem nobis aditum præberent. Inde profecti Dorlanum, sollicitamus Atrebatum, Artesiæ primam urbem, ac uetus Comitum Flandriæ patrimonium, cuius quidem regionis imperium, ad fœminas non minus quàm ad mares defertur. Rauestenus & Cordæus, adiunctis aliquot primarijs ciuibus, collocutioni nobis diem constituunt, in uicina quadam Abbatia. Mihi cum nonnullis alijs iniunctum fuit, ut actioni interessem. Et quia parum erat spei, confici posse negocium: non ibat Amirallius ipse. Nostra postulata hæc erant, ut urbem nobis patefacerent: prouinciam illam omnem, morte Caroli, ad Regem pertinere: si recusent, periculum esse, ne cogantur: cæsum esse principem, & exercitum, tribus aduersis prœlijs deletum prope omnem. Illi contrà, per eius urbis atque senatus præsidem demonstrant, quemadmodum inde à Margaritha, quam Philippus, cognomēto Fortis, in matrimonio habuit, iure successiōis, Artesia omnis delata sit ad Caroli filiam hæredem. orant igitur, ne quas cum Carolo Rex fecisset inducias, uiolaret.

laret. Non fuerunt multa inter nos commutata uerba: nec inopinatô nobis responsum istud oblatum fuit, & præcipua causa collocutionis hęc erat, ut per eam occasionem quosdam ad nostras partes traduceremus. Nec infœliciter quidem iste conatus cecidit. Reuersus ad Amirallium: cognoui, Regem aduentare, qui paulò post nos ingressus fuit iter, & literas huc illuc, tàm suo, quàm alieno nomine scripserat, quibus euocabat certos homines, quorum opera sperabat se posse ditiones illas omneis in suam potestatem adducere. Magnam enim animo conceperat lætitiam, quòd aduersarios omnes uidebat è medio sublatos esse. Connestabliũ, & Ducẽ Nemorẽsem, & alios nõnullos capite mulctauerat: Frater, Aquitaniæ Dux, è uita decesserat: Andegauensis familia omnis erat extincta: cuius postremi fuerunt Principes, Renatus Siciliæ Rex, Ioannes & Nicolaus Calabriæ Duces, eorũq; propinquus, Cenomanorum & Prouincię Comes. Horum omnium facultates ad ipsum erant delatæ. Sed quò potentior erat Burgundica domus omnibus aliјs, & quò grauiora bella gessit, Anglorum ope, in Gallijs, per annos triginta duos; & quò maiores habebat ob propinquitatem occasiones diuexandi Galliam: eò grandior etiam fuit & uberior Regis lætitia, oppresso Carolo, sic, ut uicinos circùm populos nihil iam magnopere formidaret. Pacem enim nuper fecerat cum Anglis, & eam studebat confirma-

re. Sed dum in hac securitate uersatur: hoc solum ad integram fœlicitatem ei defuit, quòd non ex æquitate negocium gubernabat. Nam & si Deus multis & claris indicijs ostenderet, grauiter & acerbè se uelle Burgundicam domum affligere: non idcirco tamen est, ut aliquis dicat, Regem, ita ut oportet, in ea re progressum esse. In prouincias enim illas nihil habebat iuris: uerum amore & beneuolentia, per* connubium, aut iustum aliquem titulum, licebat eas adiungere Gallijs, & facillimè quidem, in ea consternatione, & propè omnium desperatione, rebus afflictissimis. Eam rationem si fuisset ingressus: firmam & diuturnam pacem in Galliam intulisset, & populum continuis bellis exinanitum, magnopere recreasset. Dum uiueret adhuc Carolus: non semel mihi Rex commemorabat, post mortem illius, si uita superaret ipse, filium suum in matrimonium se daturum esse illius filiæ: & si propter teneriorem filij ætatem illa recusaret: se procuraturum tamen, ut è Galliæ principibus alicui nuberet: quò & hac ratione pacatam haberet omnem eam regionem, & illa, quæ putabat ad se pertinere, absq; grauiori ullo motu recuperaret. Hæc erat eius adhuc sententia, die octauo prius, quàm de morte Caroli allatum esset: uerum ab ea discessit, & longe aliter constituit, quo tempore Amirallium & me in Picardiam mittebat. Et quum nos deinde sequeretur: deferebantur ad eum crebri & iucundi nuncij.

Nam

Nam arces duę Connestablij, Hanium & Bohenium in eius potestatē ilico uenerunt: Sanctoquintinum ultro deditionem fecit: de Perona nihil dubitabat: & de uoluntate Cordæi spem certam habebat. Tonsorem quēdam suum Oliuarium, miserat Gandauum, & alios aliô, magna cum spe, sed plærique non respondebant expectationi. Cum propius ad Peronam uenisset: ibam ei obuiam. Præfectus oppidum mox patefecit: Per eum diem restitit ibi, & à prandio incidit in mentionem eius, quod Amirallius & ego apud Atrebates egimus, neque satisfactum erat eius uoluntati, et iudicabat nihil nos propemodum effecisse. Incipit deinde commemorare, quemadmodum tonsorem suum Oliuarium misisset Gandauum, cuius opera & uirtute sit adepturus eam urbem: idē se sperare consequi posse multis alijs locis, per eos, quos dimisisset. Atque ut stimulum aliquem adderet: Ludæum summisit, & quosdam alios, qui coram ipso, mecum super ea re disceptarent. Quanquam uero meum non erat, eius opinionem impugnare: tamen respondi, me uereri, ne Oliuarius, & alij quos nominasset, in ijs urbibus nō perficerent, quod uellent. Id autem ideo dicebam, quòd uiderem, eum sententiam mutasse, de qua suprà diximus, & confisum secundiori fortuna, spem ingentem concepisse, omnia sine contentione occupandi. Cupiebat enim in primis Burgundicam domum delere totam, & eius imperij prouincias omnes in

nes in multos huc illuc partiri: simul eos nominabat, quibus Namurcum & Hannoniam, finitima Galliæ loca, daturus esset. Quantum ad maiores illas ditiones pertinet, Brabantiam & Hollandiam: constituit nonnullis Germaniæ principibus, ut eas acquirerent, auxiliari, quos à se putabat non alienos, quorum deinde opera uti posset ad perficiendum ea, quæ moliebatur. His de rebus omnibus mecum non semel loquebatur, eò quòd hortatus eram, ut alteram rationem, de qua suprà dixi, susciperet: & uoluit, ut causas, quamobrem id non faceret, quod suaseram, intelligerem: affirmans, hoc suum consiliũ esse longe utilissimum Galliæ, quę per eam familiam, propter ipsius potentiam, uehementer fuisset, multis nunc annis afflicta. Certe, si quis humana tantum intueatur & ciuilia: graues erant & magnæ, quas adferebat, rationes. Ad æquitatem autem mihi respicienti, longe diuersum uidetur, tametsi tanta erat in eo uis ingenij, ut magis prouidus & acutus nemo quisquam esset. Verum in rebus tàm arduis, Deus Principum et Regum uoluntates gubernat, ita ut consilia sequantur accõmodata ijs, quas cogitant deinde perficere, actionibus. Nam si beneficio Dei perstitisset in ea sententia, quam ipsemet ante mortem Caroli iudicabat idoneam esse: non fuissent ea consecuta bella, quæ tum temporis orta, ne hodie quidem consopita sunt. Sed actiones nostrę pacem nullam diuturnam merẽtur, qua frui-

turi

turi eramus alioquin, & huc, tanquam ad fontem, referri debent calamitates nostræ, non autem ad incogitantiam Regis, qui sane circumspectissimus omnium hominum erat. Hæc omnia paulò prolixius recito, ut demonstrem, super eiusmodi rebus diu multumq; & grauiter esse deliberandum, ut quod honestissimum est & æquissimum, amplectamur. Sed in primis interpellandus est Deus atq; rogandus, ut quod optimū est, nobis suggerat. Nam ab eo cuncta pendent, ut & scripturæ testimonijs, & ipso rerum usu doceri potest. Non hoc equidem ago, ut Regem incusem aut criminer, quasi minus recte fecerit: nam fortasse multi alij ipsius familiares in eadem cum illo erant sententia, quanquam hoc certo scio, neq; tum, nec usquam alibi super ea re disceptatū fuisse: Verum ita res habet, ut qui scribunt historias, non respiciant ad laudem eorum, de quibus loquuntur, & multi sæpe, quæ non exacte norunt, prætereant. Et quantum ad me pertinet: nihil sum dicturus alienum à uero, nihil quod uel ipse non uiderim, uel ab hominibus fide dignissimis acceperim, in eoq; nullam habebo ratiōem affectatæ laudationis. Certò enim cōstat, nullum esse principem tàm prudentem, qui non erret & labatur aliquando, imò sæpenumero, si longior ei uita contingat, ut ex illorum actionibus ac consilijs, si uerè perscriberentur omnia, facile iudicari posset. Omnes profecto omnium temporum senatores ac uiri præ-

ſtantes, qui uel fuerunt aliquando, uel hodie ſunt, errarunt, & ſæpe errare poſſunt atq; labi. Teſtatur hoc experientia quotidiana. Rex cum prope Peronam in quodam uico ſubſtitiſſet: profecturus in oppidum, mandabat mihi, ut ad Pictones & Britanniæ fines proficiſcerer: ſimul hoc priuatim et ſecretò dicebat, quòd ſi Oliuarius apud Gandauos nihil perficeret: ſi Cordęus etiam ad ſe non tranſiret: tum ſe incendijs uaſtaturum eſſe Atrebates, omnemq; uicinum agrum, & ad Turones rediturum. Antequam abirem, commendabam ei quoſdam, qui meo impulſu & hortatu, ad ipſum tranſierant. Iis annuam penſionem pollicitus eram: & cum ipſorum nomina accepiſſet à me notata, promiſſa præſtitit. Erat cum ipſo Ludæus, homo ſui priuati commodi ualde ſtudioſus, & Regi multis in rebus non iniucundus. Ille ſic erat natura, ut ſicut temere ipſe alios fallebat: ita quoq; leuiter perſuaſus, à multis ſępe ludificaretur. Educatus fuerat cum Rege, à prima ſtatim adoleſcentia, & artes, quibus ei placeret, optimè callebat. Is abituro mihi ad Pictones, mandato Regis, ut dixi: quid, inquit ſubridens, tu nunc diſcedis in hoc tempore, quo pulcherrimę ſeſe offerunt occaſiones amplificandi tuas facultates? Deferuntur ad Regem quotidie uaria negocia, in eiuſq; manu eſt, quibus bene uult, & quos complectitur, temporis ferè momento locupletare: Quantum ad me pertinet: ſpero me futurum eſſe Flandriæ prçfectum,

ctum, & totum me inaurabo. Magno cum risu pronunciabat ista: Verum ego, quòd metuebam, ne à Rege manassent; nihil minus auebam quàm ridere, & pro re pauca locutus, respondi, fore mihi longè gratissimum, si res bene succederent; sperare me, regem mei futurum esse non immemorem. Paulò ante, quidam ex Hannonia nobilis ad me uenerat, & de quibusdam alijs, quos, ut ad Regem transirent, literis sollicitaueram, certi aliquid attulit. Est mihi propinquus ille, & uiuit adhuc, itaq; nomen non proferam. Is inter alia paucis uerbis indicabat rationes, quibus firmissima quæq; loca Hanoniæ daret in regis potestatem. Abiturus hæc aperio Regi: Locutus cum eo, dicebat mihi, nec hunc nec alios, de quibus dixeram, esse idoneos, nec ullus erat, in quo non aliquid desideraret: ipsorumq; pollicitationes iudicabat esse uanas, & ea quæ deferrent omnia, putabat se facile posse & breui, citra ipsorum operam occupare. Ludęus tamen ipsius mandato, cum eo nobili collocutus, initio statim rogabat, ecquid muneris habiturus esset ab ijs ciuitatibus, ut ipsorum causam regi commendaret? Erant sanè diuersæ admodum utriusq; rationes. Alter ex Hannonia uenerat, ut amplificaretur: hic uero non modo nihil promittebat: uerum etiam, quasi beneficium ultrò præstaret, uolebat remunerari. Aspernabatur tum eos rex, uerum incidit postea tempus, quo magnò redemisset ipsorum operam; & opinor

diuinitus hoc etiam accidisse, ut ne ex animi uoto omnia ei cederent, aut ne ditiones illas, quæ pertinent ad imperium Germanicum, occuparet. Quod ei duabus de causis licitum non erat, primum, quòd ius nullũ haberet, deinde, propter antiquũ fœdus, pactum inter Cæsares atq; Galliarũ reges: quod ipsum rex uidebatur non ignorare. Cum enim Cameracum, & Quercetum in Hannonia, & quędã alia teneret; ex ijs aliqua reddidit, & Cameracũ, eò quòd esset Imperij ciuitas, pristino iuri ac libertati restituit. Et quanquam id temporis aberam: missus ad Pictones, ut suprà dixi, tamen ab ijs qui interfuerunt, omnia plenè cognoui. deinde, quod utriusq; regiõis morem atq; naturam ex æquo noueram: non erat mihi difficile, quid ageretur, & quis esset futurus euentus, intelligere. Oliuarius, tonsor Regis, Gandauum profectus erat, ut diximus, cum literis & mandatis ad Caroli filiam, ut priuatim ei loqueretur, eamq; ad partes regis traduceret. In eo autem summam sciebat esse difficultatem, nec etiam istud potissimũ agebat: uerum eò spectabat, ut Gandaui, quam urbem nouit ad seditiones propensam esse, magnum aliquem motũ excitaret, præsertim, cum in ordinem essent redacti superioribus annis, & exuti priuilegijs: à Philippo quidem Principe, belli tempore, quod cum eo gesserunt: à Carolo autem, quum debellatis Leodiensibus, redijsset ad eos uictor. Hæc non ignorabat Oliuarius, atq; ideo in maiorem

iorem

iorem spem uenit, & secretô multos interpellabat, pollicitus, effecturũ se, ut à Rege priuilegia omnia recuperarent. Publice uero nihil agebat, & hoc solum tentabat, si quid apud puellam posset anteà cõficere. Post aliquot uero dies, iubetur legationis causam exponere. Venit igitur ad concilium, splendidius aliquanto uestitus, quàm pro ipsius cõditione. Erant cum puella dux Cliuensis, & Leodiensis Episcopus, & alij proceres, magno numero. Redditis puellę literis, iussus est exponere mandata. Refert sibi iniunctum esse, ut soli puellę loqueretur. Illi contrà, & inusitatum hoc esse dicebant, & indecorum, eò quòd & adolescẽtula esset, & innupta. Cum persisteret in sententia: illi incipiunt minari, & uelle cogere. Opinor, quo tempore literas in concilio reddidit, nondum præcogitasse illum, quid diceret. Ad hunc modum igitur discessit, non absq; ludibrio. Plærięq; enim ridebant eum, & propter generis obscuritatem (nam originem habebat ex quodam uico, non procul à Gandauo) & ineptum sermonem. Certior autem factus, imminere sibi periculum, & fore, ut in flumen abijceretur: profugit Tornacum. Quæ ciuitas, tametsi tum utebatur libertate: ualde tamen erat studiosa Regis, ad cuius imperium ita pertinet, ut quotannis ei sex francorum millia persoluat, alioqui libertate sua fruitur, & omnis generis homines admittit. Ciues etiam & ecclesiastici ordinis uiri, possessiones ac facultates suas habent per

Hannoniam & Flandriã, uicinas regiones: Ideoq; per ea bella, quæ Philippus Burgundiæ Dux gessit cum Carolo septimo, Galliarum rege, soliti erant ei dependere quotannis, ad decem francorum millia, eamq; pecuniæ summam, uidi quum etiam Carolo persoluerent. Sed in hoc tempore, quum Oliuarius eò uenisset: immunitatem obtinebant. Atqui, non tàm Oliuarius, quòd munus iniunctum suscepisset: quàm alij, quòd iniunxissent, reprehendendi erant. Et quanquam is fuit eius legationis exitus: tamen uirtutem aliquam declarauit postea. Videbat Tornacum esse finitimam urbem utriq; populo: rebus gerendis & diuexandæ Flandriæ opportunam, modo pręsidio aliquo teneretur equitum, quos in propinquo Rex continebat. Vt autem oppidani præsidium aliquod ultro reciperent: sciebat frustrà sperari, propterea quòd neutrius erant factionis. Nũciat igitur Oliuarius pręfecto Sanctoquintini, ut suas cohortes equitũ, & alias è uicinis locis, Tornacum adducat. Ii quum ad horam præscriptam eò uenissent: offendunt Oliuarium, & cum eo circiter quadraginta uiros, qui partim fauore, partim imperio & ui obiectum sepimentum amoliti: equitatum omnem intra portas admittunt. Eam rem non multitudo quidem ciuiũ: sed urbis præfecti grauiter tulerunt, è quibus octenos Luteciam misit: Post equites, alij quoq; sunt ingressi, qui uillas & ędificia multa uastabant incendijs, maiori ferè cum detrimento ciuium, quàm hostium. His iniurijs incitati

Flandri,

Flandri, Geldriæ ducem, è carcere, in quem à Carolo coniectus fuerat, eripiunt, & copijs præficiunt. Vbi Tornacum uenissent: primo statim concursu in fugam coniecti fuerunt, multis interfectis, & ipso quoque Principe occiso, dum postremis laborantibus opem ferre conatur. Alius quispiam, maiori ingenio præditus, quàm Oliuarius, nō erat fortasse rem tantā perfecturus. Apparet certè, Deum, in ista quidem actione, perturbasse mentem Regis. Nam si maiori deliberatione fuisset usus, & illam cupiditatem atque uindictæ studium, quando Burgundicam domum uoluit delere totam, deposuisset: dubium non est, quin hodierno die, prouinciæ illæ omnes penderent ab imperio Gallico. Recuperata Perona, legati ad ipsum eò ueniunt, à filia Caroli, omnes pariter, in quibus aliquid consilij aut dignitatis erat, idque non admodum prudenti sane consilio, quòd tàm frequentes simul uenirent: Sed ita erant afflicti & consternati calamitatibus, ac morte sui Principis, ut quid potissimum agerent, aut inciperent, ignorarent. In ijs legatis erat eius ditionis Cancellarius, Gulielmus Hugonetus, summæ uir authoritatis apud Carolum, & Imbercortus, quo nō alium ex nobilitate noui, uel prudentiorem, uel maximis rebus tractandis magis idoneum. Antequam publice Rex audiret, sollicitabat eos priuatim. Omnes demisse & reuerenter admodum, pro se quisque, separatim responderunt, ut solent, qui metuunt.

unt. Sed illi, quorum facultates atq; possessiones longius aberant à Gallia: nolebant ullo pacto adstringi, nisi de matrimonio Delphini & puellæ, cuius erant legati, Rex pacisceretur. Cancellarius etiam & Imbercortus, quia cupiebant retinere authoritatem, & quòd facultates habebãt in finibus Galliæ: hic in Picardia, ille autem in Burgundia: dabant se Regi, & ab eius postulatis erant non alieni, suamq; operam ei pollicebantur: & si matrimonium perficeretur: quin ad ipsum plane transirent, non recusabant. Ea ratio quanquam optima erat: displicuit tamen Regi, qui & ægrè ferebat, quod nõ è uestigio ad se transissent: ueruntamen, quia cogitabat eorum uti quacunq; opera: dissimulabat. Cordęum, Atrebati præfectum, iampridem habebat suis rebus fauentem. Eius consilium secutus, petebat à legatis, ut quò facilior esset ad compositionem uia: traderent sibi alteram Atrebati partem. Est enim urbs bipartita, muro, & fossa, & portis diremptà. Post multam disceptationem, assentiuntur legati, in primis autem Cancellarius & Imbercortus, ac datis literis, Cordæum à fide & religione custodiendæ urbis eximunt, & ut eam in potestatem Regis tradat, iubent. Libenter ille & cupide imperata facit. Rex intromissus, ilico mandat extrui propugnacula & uallum, aduersus alteram urbis partem. Cordæus cum suis cohortibus & signis militaribus oppido excedit, & liberum erat unicuiq; sequi quascunq;

cunctis uellet partes. Ipse, quoniam arbitrabatur se non amplius iam obstrictum esse puellæ, propter acceptas ab eius legatis literas: constituit se totum regi dare. Nam originem ducebat ex Bellouacis, & quoniã morte Caroli urbes illæ omnes ad Somiam flumẽ, redibant ad imperium Gallicum: putabat se, qui nomen & ortum ex ijs locis haberet, ad Regem honeste posse transire. Hac igitur ratione factus est regius, absq; crimine quidem, ut arbitror, nisi fortè nouo iureiurando sese puellæ deuinxerat. Alij aliter sunt hoc illius factum interpretati: quantum ad me pertinet, nihil affirmo. Hoc solum habeo compertum, fuisse eum à Carolo perductum ad summam dignitatem & maximas opes. Nam & totius Picardiæ, & multorum oppidorum erat præfectus: & à morte Caroli, eandem apud Regem obtinuit administrationem. Rebus Atrebati confectis, Hesdinum Rex ilico circumsedit, & erat cum eo Cordæus, qui ante treis modo dies, eius arcis & oppidi præfecturam gesserat, & suorum militum præsidio tenebatur adhuc locus. Qui intus erant, præ se ferebant initio non uelle mutare imperium, eò quòd religione et fide essent deuincti puellę. Sed cũ per dies aliquot impetum sustinuissent: in collocutionem cum Cordęo, sub cuius imperio nuper fuerant, ueniunt, ac deditionem paulò pòst faciunt. Nam consultô gerebantur omnia. Boloniam deindè rex proficiscitur, et simili plane ratione occupat,

tametsi periculi plenum erat hoc institutum, si modo præsidium ullum in oppido fuisset. Dum ibi per quinque circiter dies in oppugnatione commoratur: Atrebates incipiunt agnoscere & uidere periculum: nam undique cincti erant hostibus. Vicinas igitur urbes, Douacum & Insulas, de auxilijs interpellant. Douaci erant aliquot equitum cohortes, & cum his Vergęus, nobili genere natus. Hi omnes euaserãt ex pręlio Nanceno. Cõstituunt igitur Atrebatum proficisci, coactis circiter trecẽtis equitibus, & sexcentis peditibus. Douacenses oppidani, ferociores id temporis, cogebant eos inuitos, meridiano tempore discedere, stultò plane consilio. Nam omnis illa regio est planissima, & longè lateque patet prospectus, & est interuallum quinque milliarium. Quòd si de nocte fuissent profecti: perfecissẽt quod cogitabant. Qui Atrebati erant in præsidio, Ludęus & alij nonnulli, certiores facti de illorum aduentu, statuunt obuiam eis properare, & omnia potius periclitari, quàm ut sinant eos in urbem ingredi. Videbant enim, se non posse alioqui alteram oppidi partem, quam custodiendam acceperant à Rege, tueri. Et licet periculosum esset ipsorum inceptum: strenuè tamen et magna cum uirtute hostem adoriuntur, & profligant, plærisque omnibus aut interfectis, aut captis, in quibus fuit etiam Vergæus. Postridie, rex illuc accessit, magnopere exhilaratus eo nuncio. Captiuos omneis in suam potestatem recipit, &

pit, et ex peditum numero multos interfici iubet, ut alijs, qui circùm erant, terrorem atque metum inferret. Vergæum autem in carcere diu detinuit, qui tametsi arctissimè custodiretur & uinctus erat: adduci tamen non potuit, ut ei fidem daret, cumque per annum & eò amplius in uinculis fuisset, uix tandem expugnatus precibus matris, morem gessit, & prudenter quidem. Rex & amissas facultates ei restituit omneis, & quas ad se pertinere dicebat, concessit, & auxit annuis prouẽtibus, ad decem francorum millia, & munera multa publica donabat. Qui in eo prælio fuga euaserant: in oppidum peruenerunt. Rex igitur tormẽtis, quorum uim maximam habebat, eos oppugnat, & quia milite carebant atque præsidijs: magnus eis timor incessit. A Cordęo plerique oppidani erant non alieni: deinde, fieri non poterat, ut cum unam oppidi partem Rex teneret: altera sese tueretur diutius. Faciunt igitur deditionem certis legibus, quæ parum tamen religiose fuerunt seruatæ, Ludæi præsertim culpa. Plurimi enim ciues & alij honesti homines, in ipsius conspectu, supplicio fuerunt affecti, & Ludæus ipse mihi confirmauit, se tum fuisse auctum uiginti aureorum millibus. Oppidani præterea mutuo regi dabant ad sexaginta aureorum millia. sed opinor eam pecuniæ summam eis fuisse redditam, ut Cameracensibus, qui quadraginta millia prius dederant. Interea dum Atrebatum obsidetur: filia Ca-

roli erat Gandaui in potestate ciuium, magno certe suo cum detrimento, & Regis maximo commodo. Sic enim comparatum est, ut quod uni prodest: alteri ferè noceat. Nam Gandauēses, nunciata Caroli morte, insolentiores facti, quòd extra periculum se positos esse credebant: seditiose & proteruè multa designabant, senatoribus præcipuis, numero uiginti sex, interfectis. Eius rei causam hanc adferebant, quòd pridiè capitis pœna mulctassent quendam plebeium, ac licet eam pœnam ille meritus esset: dicebant tamen eius rei potestatem ad ipsos minime pertinere, extincto Carolo, per quem fuissent in eum ordinē asciti. Ex necessarijs quoq; Caroli multos afficiebant supplicio, quorum nōnulli, me præsente, Carolum aliquando placauerant, ne quod cōstituerat, eius urbis bonam partem uastaret. Ab his supplicijs ad puellam transeunt, & cogunt, ut priuilegia, quæ & pater & auus Philippus ademerant, confirmaret. Ea priuilegia perpetuam ipsis materiam litis & contentionis præbent aduersus Principem suū. Natura enim student suorum Principum uires infirmare, quos, dum paruuli sunt, amant, grandiores autem auersantur. Mortuo Carolo, si motus omneis uitassent, & Reip. salutem spectassent: præsidio militum haud dubiè munijssent Atrebatum, & fortasse Peronam. Sed ad turbas tantum & rebellionem, animum habebant intentum: Veruntamen cum obsideretur Atrebatum, uene-

runt

runt ad Regem legati; Nam ex omni populo delecti fuerunt nonnulli, qui de summa Reipub. tractarent. Gandauenses tamen, qui puellam haberent in potestate, pro suo arbitratu omnia gerebant. Ii legati, inter alia commemorabant, ea quæ de compositione proposuissent: à puella esse profecta, quæ in rebus omnibus decreuisset obtemperare consilio & authoritati delectorum populi: Petebant igitur, ut à bello tàm Burgundico quàm Atrebatensi abstineret: ut ad certum diem indiceretur concilium, & de pacificatione agerent, atque ut interea belli administratio omnis cōsisteret. Rex, quoniam & se peruenisse putabat, quò uolebat, & milites omnes atque duces non ignorabat uel occisos esse, uel grauiter afflictos: & quia multi puellam deseruerant, in primis autem Cordæus, quod summi erat momenti: (Nā huius opera paucis diebus plus profecit, quàm alioqui longo tempore potuisset ui armorum) His inquam de causis, legatorum postulata leuiter æstimabat. Deinde, si Gandauenses principatum et administrationem obtinerent: non dubitabat, quin reliquos omnes perturbaturi essent, quò minus rectè & fœliciter bellum gererent. Nam homines uirtute aliqua præditos, & qui apud principem, honestum obtinuissent locum, non modo non adhibebant illi suis consilijs: uerumetiam acerbè persequebantur, Burgundiones autem in primis, eò quòd in honore fuissent apud Carolum atque Philip-

pum, oderāt infestissime. Ad hęc, sciebat quo essent ingenio, & quemadmodum cuperent singulis temporibus principum suorum potentiam debilitari, modo ne detrimentum aliquod aut incommodum ipsi acciperent. Constituit igitur alere seditionem, & ipsos, ut tumultuose omnia facerent, impellere. Nam erant imperiti rerum plærique omnes, nec ullum habebant usum, præsertim in negocijs tàm arduis, quum ipso interim nihil esset acutum magis & prouidum. Dixerant legati, ut suprà docuimus, puellam uelle morem gerere consilijs, & stare uoluntati delectorum. Eum sermonem rex, ueluti fundamentum aliquod sibi sumpsit actionis, affirmans, non rectè ipsos, quæ uel puellæ mens esset, uel eorum, à quibus illa penderet, accepisse: Certò sibi constare, illam ex arbitrio paucissimorum quorundam esse facturam omnia, qui pacis minime sint cupidi, & fore, ut hanc ipsorum orationem, illa non habeat ratam. His auditis, legati, ut homines parum exercitati, subito respondent: constare ipsis eorum, quæ dixissent, rationem, et si res ita postulet, exhibituros quæ accepissent à suis, mandata. Huic obijcitur, proferri posse literas, quæ confirment, puellam omnia sua commisisse quatuor duntaxat hominibus, quorum sequi uelit authoritatem. Quum illi in sententia persisterent: rex monstrari literas iubet, quas Cancellarius & Imbercortus attulerant, quo tempore apud ipsum Peronæ fuerunt. Eæ literę scriptæ erant,

erant,partim à puella,partim ab eius nouerca, Eduardi Angliæ Regis sorore,partim à Rauesteno: sed exierant nomine & mandato puellæ, & quò maior esset earum uis atque fides: triplici erant scriptura notatæ. Earum hæc erat sententia,primum: ut ijs,quæ Cancellarius & Imbercortus dicturi essent, rex fidē haberet:deinde,hanc suam esse mentem,ut negociorum administrationem omnem, uellet esse penes nouercam suam,& Rauestenum,et Cancellarium, & Imbercortum. ideoque petebat à Rege, ut per eos quatuor tantum, ageret secum de rebus omnibus. His literis inspectis, ualde fuerunt illi commoti,& uehementer offensi, eamque indignationem nostri etiam idoneis uocibus augebant. Tandem fit eis potestas literarum, ac nihil præterea cum ipsis actū fuit. Neque uero ipsi multum de eo solliciti erant,& ad res nouas tantum spectabant, nec qui futurus esset exitus,pręuidebant. Vrbis Atrebati iacturam et amissionem debebant potius deplorare:sed quantum accepissent uulnus, ob imperitiam & rerum nouandarum studium non sentiebant. Gandauum igitur redeunt, ubi cum puella tunc erat Dux Cliuensis, eius propinquus,ętate grauis,qui & in ea familia fuerat educatus, & pensionem annuam habebat,sex aureorum millia, & frequenter ibi uersabatur,honoris & officij causa. Per id uero temporis ibi hærebat,spe matrimonij. Cupiebat enim in primis puellam nubere filio suo: & si mores illius placuissent,

euiſſent, facile, ut opinor, impetraſſet: uerum erat domeſticè notus, ac fieri poteſt, ut ea quoq; res impedimentum aliquod attulerit. Præter hunc aderat etiam Leodienſis Epiſcopus, è familia Borboniorum, & alij complures. Indicto igitur concilio, cui puella præſidebat, legati quid egiſſent, exponunt: & illud in primis, quod ad ipſorum inſtitutũ pertinebat, quemadmodum inter ipſos & Regem, magna fuiſſet & acris, de uoluntate puellæ diſceptatio: & quid tandem accepiſſent ab eo reſponſi. Eo ſermone offenſa puella, quum exiſtimaret literas non fuiſſe exhibitas: conſtanter negat. Ibi ſtatim ex ipſis quidam è ſinu profert eas literas, & palàm in conſpectu omnium dat puellæ. Quo ſane facto, quàm eſſet illiberali ingenio, clare docebat, nempe qui modeſtiſsimam uirginem ad eum modum pudefaceret. Nam etiãſi quid illa peccarat: ad ipſum tamen caſtigandi partes nõ pertinebant. Quantus autem fuerit puellæ pudor, facile quiuis intelligat. Diuerſum enim apud omneis dixerat, & ij, quorum facta fuit in literis mentio, Raueſtenus & nouerca, et Cãcellarius, & Imbercortus, aderant. Cliuenſi & alijs nonnullis iniecta fuerat aliqua ſpes matrimonij: Hi ſinguli magnopere fuerunt offenſi, & tunc primũ graues ortæ ſunt inter eos diſſenſiones. Cliuenſis putauerat Imbercortum ſuis rebus fauere: cognitis autem his literis, ac re deſperata: quòd ſe ludificatum eſſe uidebat, odium in illum concepit. Sed & Leodi-

Leodiensis Episcopus, propter superiora bella minus amabat eum. Connestablij uero filius, Sanctopauli Comes, & ipsum & Cancellarium, eò quòd parentem suum Peronæ tradidissent in potestatem regis: oderat infestissime: deinde, Gandauẽses erant inimico in ipsos animo, nulla de causa, nisi quòd apud Carolum in summo fuissent honore. Nocte igitur illa, quæ concilium hoc est insecuta, capti sunt ambo, & licet præmoniti fuissent: periculum tamen uitare non poterant, quod alijs multis sæpe accidit. Vt autem caperentur: opinor aduersariorum impulsu aliqua ex parte factum fuisse. Gandauenses, obseruata aliqua iuris formula, præter morem suum, è senatu nonnullos deligunt, qui de causa cognoscant. Et primum quidẽ interrogantur, cur Atrebatũ regi per Cordęum tradidissent: Ei quæstioni non multum inhærebant. Nam neq; mouebat eos debilitata potentia puellæ, neq; detrimenti magnitudinem intelligebant. Postposita igitur ea quęstione, duo potissimum obijciebant: primum: quòd in quadam controuersia & lite, sententia secundum ipsos & Rempub. lata, pecuniam accepissent. Ad hoc illi prudenter respondebant, se iudicasse in ea lite secundum ipsos, quòd æquitate & iure uincerent: non se prostituisse iudicium, nec ullum affectasse munus: oblatum uero non recusasse. Alterum crimen erat, eiq; potissimum insistebant: Ipsos & præsente Carolo, & per eius absentiam multa fecisse,

cisse aduersum ciuitatis priuilegia: quod apud eos sanctissimo iure sit capitale. Hæc sanè criminatio nulla nitebatur ratione. Nam neque ciues erant illi, nec ipsorum subiecti imperio, et si qua uel Carolus, uel eius pater ademerant eis priuilegia, pactionibus illud factum erat, post diuturna bella. Sed quantumuis illi se purgarent: tamen, duabus postremis de caussis, damnati sunt capitis. Hac tam crudeli sententia perterriti, quod unicum supererat remedium: prouocant ad Regem & senatum Parisiensem, ut ea interposita mora, per amicos & necessarios eriperentur periculo. Dum captiui detinerentur: subiecti fuerunt quæstioni & tormentis, ac intra sextum diem de capite ipsorum fuit pronunciatum, & nulla ratiõe habita prouocationis, tres tantum horæ fuerunt eis concessę, intra quas de suis rebus ac salute cogitarent, postea deducuntur ad supplicium. Filia Caroli certior facta, senatum adit, & propemodum supplex deprecatur mortem. Quum nihil proficeret: uenit in forum, ubi multitudo erat omnis in armis, & ut miserabilior esset: cultu corporis admodum neglecto, summum testabatur dolorem. Lachrymans igitur, passis crinibus, magnopere sollicitabat populum, ut illos sibi donaret. E ciuibus multi eò inclinabant, alij cõtrà, sic ut ad contentionem res atque præsentem pugnam spectaret. Eorum autem, qui supplicium uolebant, maior erat numerus. Ii sublato clamore, carnifici mandabant,

bant,

bant, ut acceleraret. Desperata igitur salute, tristis & afflicta, propter iacturam summorum uirorum, domum redit. His rebus perfectis, Gandauenses Rauestenum & nouercam, eò quòd in ijs erant notati literis, quarum suprà meminimus: à puella submouent, & authoritatem omnem in illam sibi sumunt. quò miserior erat eius conditio, tum propter amissas urbes, tum quòd in ipsorum esset potestate. Videre autem licet in ipsorum actionibus insignem stoliditatem cum malitia coniunctam. Nam qui magistratum apud ipsos gerunt, & authoritatem habent: plerunque sunt opifices, ac homines plebei, earum rerum omnium, quæ pertinent ad Reipublicæ gubernationem, imperiti. Malitia duabus in rebus potissimum consistit, primum: quòd suos Principes cupiunt esse quàm maxime infirmos & tenues: alterum, quòd simul atque facinus aliquod admiserunt, ac se inferiores uident: artem optimè tenent, deprecandi culpam, ueniamque petendi, in eoque nec sumptui parcunt ullli, nec labori. & quibus uti debeant intercessoribus, omnium hominum optime norunt. Interea dum Rex in Picardiæ finibus fœliciter rem gerit: alter ipsius exercitus, in Burgundiam quoque bellum infert. Delectibus agendis præerat Auraicæ Princeps, qui tametsi è superiori Burgundia genus duceret, tamen ab amicitia Caroli iam secundò discessit, & quoniam in utraque Burgundia plurimum ualebat & facultati-

bus amplissimis, & gratia & clientelis; peropportu ne Rex illius utebatur opera. Summæ autem belli præfectus erat Cranius, qui præmisso Auraicæ Principe, per ipsius industriam & gratiam, non modo Diuionem, ijs locis firmissimam urbem: sed alia quoque inferioris Burgundiæ omnia, & superioris nõnulla oppida deditione cepit: uerum Auxona, & alia quædam castella strenue sese tuebãtur. Auraico magnæ fuerunt propositæ cõditiones, & amplissimi honores designati. Mouerat ei litem auunculus de possessionibus aliquot & bonis, eaque controuersia fuit ad Carolum introducta, qui conuocato cõcilio nobilium & doctorum hominum, aduersus ipsum pronunciauit. Ea re commotus, transijt ad Regem, qui inter alia promittebat ei restitutionem eorum, quæ sibi per iudicium erepta esse dicebat. Sed Cranius, Regis legatus, eorum bonorum nactus possessionem, tametsi crebro interpellaretur, etiam à Rege, tamen recusabat ea reddere, neque fore putabat, ut Auraicus omnem illam prouinciam ad defectionem & rebellionem aliquando permoueret. Gandauenses, cum ad eum modum, ut diximus, essent tumultuati, & puellam in potestate haberẽt: nouum constituunt magistratum, ueteres loco submouent & proscribunt, in primis autẽ Burgundicæ domus necessarios, nulla prorsus meritorum habita ratione. Illos autem omnes, qui ex Burgundia genus ducerent, acerbissimè persequebantur, &

tur: Et cùm rex totus in hoc esset, ut è familia Caroli plærosq; ad se quacunq; ratione traduceret: illi suis moribus & ingratitudine, et asperitate hoc ipsum præcipuè agebant, ut libenter isti ad Regem transirent. Sed Geldriæ Ducem in primis, qui mandato Caroli diu captiuus fuerat, eximunt è carcere, & ijs copijs, quas unà cum socijs aduersum Tornacenses educebant, preficiunt, & Tornaci suburbia uastant incendijs, imperitè sanè & imprudenter. Quòd si Atrebatum mature firmassent præsidio: rectè cum sibi, tum toti prouinciæ consuluissent. Nam eo genere belli, quod gerebant, nullum inferre poterant Regi detrimentum, qui pecuniam nullam ijs locis, aut uectigal, aut tributum imperabat. Geldrus igitur, ubi Tornacum uenit: ignem in suburbia conjecit. Erant urbis præsidio relicti circiter quadringenti cataphracti, qui discedentem hostem persecuti, in fugam uerterunt. Sed Geldrus, magno uir animo, & singulari uirtute, conuerso equo inuectus, ut uiam suis expediret, interficitur cum multis. Filia Caroli dicitur, eo accepto nuncio ualde fuisse exhilarata. Nam fama percrebuit, Gandauensium hoc esse propositum & uoluntatem, ut ei, nisi occubuisset, in matrimonium illam daret. Qui lecturi sunt ista, mirabuntur, non dubium est, quòd à morte Caroli, ad hunc usq; locum, Anglorum mentionem nullam feci, & alienum eis uidebitur, quòd illi Regem ita sint passi occupare Boloniam, Atrebatum,

Hesdinum, & alia loca munita, prorsus ad ipsorum fines, nec id modo, uerumetiam obsidione cingere Sanctomarum. Causa nimirum est in promptu. Rex ingenij ui, multis partibus Eduardo præstabat: quanquam certe præclarus & hic erat Princeps, octo prælijs uictor, quibus ipse pedes interfuit omnibus. Verum ea diuersis temporibus facta fuerunt, neq; magnã aliquam ipsius industriam requirebant. Semel enim parta uictoria, utebatur deinde pace, donec nouum exoriretur bellum: & Angliæ consuetudo fert, ut intra paucissimos dies, commisso prælio, de summa belli decernatur. Galliç autem rationes longe erant diuersæ. Nam præter administrationem bellicam, oportebat Regem multis locis intentum habere animum, & quid uicini Principes molirentur, summo studio cognoscere, & obseruare. Sed in primis danda ei fuit opera, ut Angliæ Regi satisfaceret, & crebrç mittendæ legationes, & donis ac pollicitationibus tentanda res, ut ne nostris ille negocijs & occupationibus sese immisceret. Anglis enim omnibus est quædam animi incitatio & alacritas naturaliter innata, bellum in Galliam inferendi. Primum, quòd illam ad se iure pertinere dicunt: deinde, propter amplissimam prçdam. Maiores enim ipsorum multas obtinuerunt insignes per Galliam uictorias, & continuata possessione per trecentos ac quinquaginta annos: bonam & Aquitaniæ & Normanniæ partem tenuerunt.

Et quan-

Et quanquam à Carolo septimo, Ludouici patre, profligati sunt; tamen redierunt domum, onusti spolijs opimis, et nostris exuuijs amplificati, concepta spe certissima, redeundi aliquando. Sed profecto uix ægrè tales erant nostris temporibus habituri occasiones. Ludouicus enim Rex nunquam erat periclitaturus fortunam, nec eò descensurus, ut prælio cum ipsis dimicaret, quod alicubi factum fuit, infœliciter, & magno cum Galliæ detrimento: Verum multò prudentius omnibus prouidisset rebus, ut uidere licet ex eo, quod suprà commemorauimus de pacificato Eduardo. Et quoniam hanc illorum cupiditatem ac ardorem gerendi belli non ignorabat; hoc sibi modis omnibus laborandum esse uidebat, ut ipsos in amicitia contineret, eos præsertim, qui uidebantur ad pacem magis inclinare, & oblata munera non esse recusaturi. Pensionem igitur illam, quinquaginta aureorum millia, quotannis Londini, ad diem, & liberaliter persoluit Eduardo, & in ipsius familiares distribui iussit ad sedecim aureorum millia, & legatos illius, etiam si minus iucunda nunciassent, omni humanitatis genere, & donis placatos dimittebat. Et quanquam aliqui sentiebant hoc ab eo fieri, temporis extrahendi, & perficiendi belli causa, quod ijs locis gerebat; tamen quæstus et emolumenti magnitudine deliniti, dissimulabant. Præter annuas pensiones dabat etiam intimis consiliarijs luculentissima dona, & is,

de quo

de quo sæpe diximus, Hauartus, accepit ab eo intra biennium, præter pensionem, ad uiginti quatuor aureorum millia. Et hi quidem omnes, accepta pecunia, regijs quæstoribus dabant chirographa, quę in ærario ponebantur. Vnus tantum Hastingius, Eduardo familiarissimus, ægrè potuit adduci, ut pensionem à nobis acciperet, ac uix tandem ei persuasum à me fuit. Nam quo tempore cum Carolo uersabar: perfeci, ut ad eius amicitiam adductus, mille aureos pateretur sibi ab eo dari quotannis. Id ubi Rex à me cognouit: mandat, ut eum ad se traducerem, oblata etiam maiori conditione. Regem uero sic oderat, ut etiam à morte Caroli, rebus filiæ magnopere faueret, ac Eduardum, ut illi contra regem adesset, hortaretur. Cœpi igitur eum sollicitare literis, & Rex pensionem ei designabat, duo aureorum millia quotannis, cum à Carolo mille tantum accepisset. Eam pecuniæ summam deferebat Petrus Claretus, uir nobilis & industrius, cui mandatum à rege fuit, ut tradita pecunia, chirographum postularet, quò demonstrari aliquando posset atq; uideri, quemadmodum & summus Anglię Regis cubicularius, et Cancellarius, & Ammirallius, & magister equitum, & alij multi proceres, pensionem à Galliarum Rege accepissent. Claretus diu multumq; & familiariter cum eo Londini locutus, posteaquam mandata exposuit: obtulit ei, quam acceperat pecuniam: simul chirographum sibi dari

petit.

petit. Quod cũ ille recusasset facere: alter orat, ut salutẽ breuibus aliquot uerbis regi significaret, se pecuniam accepisse, ne Rex, qui suspicionibus indulgeat, putet à se fraudem aliquam esse commissam. Tum ille: Quod petis, inquit, ęquũ est quidem: sed tuus Princeps donum hoc ultrò mihi misit, nõ rogatus à me. Si uis ut capiam, opus est, ut in uestem ipse mihi imponas: testimonium autem à me nullum aut literas es habiturus. Vt enim illud de me iactetur, & chirographum meũ inter ratiões quęstorum ærarij conspiciatur, minime committam. Claretus, cum aliud non posset, relicta illi pecunia, domum reuersus, quid egisset, exponit. Rex ægrè tulit, quòd literas ab eo nullas obtinuisset: ipsum uero, qui recusasset dare, magni faciebat, eaq; fuit causa, cur ei deinde pensionem absq; chirographo persolueret. Ad hunc modum tractabat Anglos: ueruntamen filia Caroli, fidem Eduardi & auxilium implorabat, eo usq;, ut ille misso ad Regem legato, peteret uel pacem uel inducias cum ea fieri. Conuocato enim concilio, illi qui præmium aut pensionem nullam habebant ex Gallijs, hortabantur eum, ne puellam desereret, sed auxilijs omnibus iuuaret. Eadem fuit multitudinis & populi sententia, qui & ludificari se à nobis, & matrimonij spem nullam subesse dicebant: In collocutione prope Piccenium ita conuenisse, ut Ludouicus Eduardi filiam ad se reciperet intra annum, ac deinde suo filio, cum tem

pus postularet, in matrimonium daret: iampridem uenisse diem, nec ullam dari significationem seruandi promissi. Verum, quantumuis acriter illi bellum suaderent: Eduardus tamen incitari non potuit. Nam & obesior erat, & ocium atque delicias amabat, & laborem militarem uix ægrè sustinuisset, & annua pensio mitigabat eum, & quos in Galliam mittebat legatos, ij tàm humaniter excipiebãtur à rege, omnis generis beneuolentia, ut ab eo alieni esse nõ possent, & cum eiusmodi mandatis ferè dimittebantur, ut suspicio nulla suboriretur, tempus à rege captari & extrahi. Nam hoc semper addebatur, fore, ut Rex intra paucos dies in Angliam mittat legatos, homines idoneos, qui controuersias omneis componant. Et cùm ad hunc modum eos dimisisset: tribus circiter hebdomadis pòst, aut amplius eò, mittebat rursus ad illum, ac semper diuersos à superioribus, ut si quid illi promisissent, quod seruatum non esset: hi facilem haberent excusandi rationem, ut qui aliorum pollicitationes non possent neque deberent præstare. Atque interea tamen hi sermonem omnem ita temperabant, ut Eduardus pateretur sibi persuaderi, neque rem nouam tentaret ullam. Matrimonium enim, de quo pactum erat, adeo uehementer cupiebat: ut hac potissimum de causa, non audiret eos, qui bellum ab ipso prætermitti dicebant, magno cum Angliæ detrimento. Et quò contemptius nonnulli per Angliam de nuptijs illis loque-

loquebantur: eò magis ipse metuebat, ne is rumor in Galliam delatus, impedimentum aliquod inferret. Quantum uero ad Ludouicum Regem pertinet: nunquam erat assensurus, eò quod Eduardi filia Delphinum ætate antecedebat. His artibus aliquot consumptis mensibus: iam administrandi belli præterierant occasiones. Nisi igitur spes illa matrimonij continuisset Eduardum: dubio procul non erat passurus Regem ita progredi. Et si statim initio puellam propugnasset: Rex, qui sua noluisset in periculum deuocari, non sic erat Burgundicam domũ debilitaturus. Hæc autem eò commemoro, ut quantæ sint rerum humanarum uicissitudines, demonstrem: & ut illi, qui Reipub. gubernationi præsunt, habeant quod intueantur. Nam etiam ut ingenio maxime præstent: eiusmodi tamen rerum notitia, non est ipsis futura inutilis. Quòd si filia Caroli uoluisset nubere fratri uxoris Eduardi: magna fuissent ei subministrata auxilia. Sed impar erat matrimonium, quòd ipsa omnium esset sui temporis locupletissima puella: ille uero tenuior, & opibus & generis nobilitate. Varijs autem de rebus inter se Ludouicus Rex & Eduardus agitabant, & si copias uellet coniungere Eduardus, ac partem aliquam ditionum Caroli occupare: non recusabat Rex, quò minus Flandriam libere teneret. Ad hæc, promittebat se periculo suo traditurum ipsi esse quatuor potissimas Brabantiæ ciuitates, ac stipendia præbiturum ei,

rum ei, per menses quatuor, in decem hominum millia, quò belli sumptum eò facilius toleret: submi nistraturum etiam tormenta & currus, & quicquid usui esse possit, & intereà dum ipse Flandriam op= pugnet, se diuersa parte bellum ipsis facturum esse. Eduardus ad ea respondit, Flandriæ & Brabantiæ urbes, ob magnitudinem & firmitatem, habere dif= ficilem oppugnationem: & ut captæ sint, ægrè ta= men posse defendi: & bellum istud, Anglis, prop= ter mercaturam esse prorsus inutile & intolerabile. Verum, si ex ijs oppidis, quæ iam in Picardia Rex cepisset, nonnulla sibi tradat: missurum se copias auxilio. His actionibus extrahebatur tempus, atq; interea uiribus puellæ multum decedebat indies. Nam ex ijs belli ducibus, quià morte Caroli super= stites erant, complures ad Regem transibant, in pri= mis autem Cordæus, & cum eo multi alij, partim necessitate coacti, quòd facultates haberent in ijs ip= sis locis, quæ Rex iam occupauerat: partim spe & cupiditate augescendi. Liberaliter enim Rex tra= ctabat eos, & iam paulatim magis atq; magis accen debantur in urbibus factiones, Gandaui præsertim. Dum hæc geruntur: multus erat omnium sermo de puella: aut reperiendum ei maritum esse, cuius uirtute & industria, quod reliquum habebat, tue= retur: aut nubendum filio Regis, quò totum serua= ret. Et hæc quidem ratio multis uidebatur longe commodissima, etiam ipsi puellæ, ante mortem Im= bercorti

bercorti & Cancellarij. Nonnulli uero, quòd filius Regis adolescentulus admodum erat, uix nouem annorum, dehortabantur: alij de Anglia, de Cliuensi alij loquebantur, alij Maximilianum Cæsaris Friderici filium proferebant. Puella, quòd Regem, patefactis literis, authorem esse iudicabat necis Imbercorti & Cancellarij: oderat eum acerbius, præsertim, cum & ipsa fuisset palàm eo nomine pudefacta, & intimis suis ac necessarijs hominibus esset exuta per Gandauenses, quorum tanta fuit intemperantia, ut ijs, quæ cum puella erant, fœminis, integrum non esset, ullas accipere literas, aut etiam loqui puellæ: nisi primum indicassent. Leodiensium Episcopus, de quo non semel diximus, magnopere cupiebat matrimonium Gallicum perfici, & si filius Regis fuisset ætate maior: erat fortassis utriq; parti futurum non incommodum. Ille uero deposita spe, factus alienior, domũ redijt. Suberat haud dubie maxima difficultas in ea re, & opinor illos, qui procurationem eius cogitabant suscipere: parum fuisse laudis tandem habituros. Id cum plæriq; deprehenderent, abstinebant ab omni actione: ueruntamen coacto concilio deliberatum fuit: Et cum cæteris intererat nobilis matrona, quæ facile primum dignitatis locum apud puellam obtinebat, Halluinam uocant. Ea, cum disceptaretur: nobis, inquit, opus est aliquo uiro, non autem puero. Iã ea est ętate puella, ut liberos gignere possit, quod

nobis, & toti prouinciæ maxime necessarium est. Ea uicit in concilio sententia, tametsi nonnullis uidebatur esse locuta liberius. Alij uero commodè interpretati, dicebant eam de matrimonio solum dixisse. Hoc unum igitur restabat, ut idoneus inueniretur maritus. Opinor equidem, si modo Rex uoluisset, eam libenter fuisse nupturam Duci Angolismensi. Gallicam enim affinitatem ualde cupiebat. Sed aliter Deo uisum fuit, cuius rei quæ sit causa: ne hodie quidem nobis constat, nisi quòd ex rebus anteactis uidemus, per Austriacum illud connubium maxima grauissimaque fuisse introducta bella, quibus & Brabantia & Flandria non fuissent diuexatæ, si quidem Angolismensis eam in matrimonio habuisset. Dum ita deliberatur: Cliuensis magnopere pro filio sollicitabat, uerum illius mores nec puella, nec ipsius necessarij probabant, ut suprà quoque demonstrauimus. Cœptum est igitur cogitari de Maximiliano, nunc Romanorum rege. Nam huius patri, cum Carolo, eius rei mentio quædam aliquando intercesserat, & ipse literas habebat ad se missas à puella, iussu patris, et adamantem, quibus literis illa promittebat, se nuptijs illis, ut à parente suo constitutum erat, assentiri. Fridericus ergo Cæsar, Maximiliani pater, legatos ad eam mittit. Ii cùm Bruxellam uenissent: iubentur expectare, donec nuncietur. Istud à Cliuensi profectum erat, qui aduentum illorum grauiter ferebat, eoque spectabat, ut

aliquam

aliquam eis præberet occasionem offensionis, quò discederent. Verum illi, tum ab alijs, tum à puellæ nouerca in primis, admonebantur, ut eius, quod nunciatum esset, nulla ratione habita, pergerent, & Gandauum proficiscerentur: simul quomodo esset instituenda, cùm eò uenissent, actio, docentur, et firmo iubentur esse animo, quòd ipsorum rebus, non puella tantũ, sed & ex ipsius familiaribus multi fauerent. Hoc consilium illi secuti, ueniunt Gandauum, inuitissimo Cliuensi. Dictus est igitur dies, quo de ipsorum postulatis cognosceretur. puella etiam, quomodo se gerere debeat, edocetur, ac primum quidem, ut illos, ubi mandata exposuissent, humaniter exciperet, deinde, ut diceret, se deliberatione habita, quid sui propositi sit & uoluntatis, declaraturam. Intra hos ueluti cancellos includebant eius orationem, nec ut longius egrederetur, permittebant, ipsa non dissentiente. Vbi legati in concilium uenerunt: redditis literis, exponunt, quẽadmodum inter Fridericum Cęsarem & Carolũ de matrimonio conuenerit, ipsa puella nõ repugnante, quæ & literas & adamantem ad Maximilianum eius rei gratia misisset. Rogant igitur nomine Cæsaris, ut & patris illa uoluntati, & suę promissioni satisfaciat. Literas etiam & adamantem proferunt, ut hac uia certum aliquid ab ea uelut extorquerẽt. Illa, nõ interposita deliberatione, statim respondit, & scriptas à se literas, & missum adamantem, iussu patris,

& pla-

& placere sibi, quod tum promisisset. Eum sermonem magnis gratiarum actionibus exceperunt legati: Cliuensis autem indignissime illum ferebat, iratus etiam puellæ, quòd aliter, quàm constitutum antea fuerat, esset locuta. Verum ipsa respondit, sibi non esse integrum, aliter facere, aut uiolare promissa. Ille igitur omni abiecta spe, cum plærosque omnes puellæ sententiam uideret approbare: statuit paucis pòst diebus redire domum. Interea Maximilianus Coloniam petit, quo in loco legati aliquot puellæ ad ipsum uenerunt, & pecuniam, nisi fallor, subministrabant. patrem enim habebat longe parcissimum. Vbi cum octingentis circiter equitibus Gandauum uenisset: rem obtinuit, & quia tenuior erat: non magnam habebat authoritatem, & potentiæ ac splendori Regis conferri non poterat, eiusque familiares & comitatus omnis, & lingua & moribus & institutis, plurimum à Burgundionibus differebant: Vixerant enim hi apud Principes longe florentissimos, in summa lautitia & elegãtia: Germani uero sunt asperioris naturæ, nec eam obtinent, quam nostrates, ciuilitatem. Quò magis opinor, singulari beneficio Dei factum esse, quòd Imperium Galliæ nõ defertur ad fœminas, ut ne summa regni sit penes aliquem externum Principem. Vix enim ulla est natio, quæ diu ferat peregrinum imperium. Galli certe non tulissent, & ubicunque populus est aliqua mediocri potentia, uidemus eum

ferè

ferè ab indigenis gubernari. Ante annos quadraginta, maximas in Gallijs possessiones tenuerunt Angli: Hodierno autem die, præter Caletum, & duo quædam castella, quorum tuitio ipsis magnô constat, nihil habent, & temporis ferè puncto amiserunt omnia. Galli possederunt aliquando, & nostris etiam temporibus, per complures annos, Siciliam & Neapolim. His autem omnibus ita nunc sunt exuti: ut præter maiorum suorum sepulchra, nihil ibi reliquum habeant. Nam etiam ut Princeps aliquis externus benè rem gerat, & commode gubernet: tamen quia moribus & ingenio differt: nec eam erga populum repręsentare potest beneuolentiam, ac si esset indigena: faciles oriuntur dissensionum occasiones. Itaq; fit, ut ille, quò principatum ad se delatum, suasq; fortunas tueatur: aliunde militem & copias adducat, eorumq; se præsidio muniat, qui beneficijs deinde singulariter ab eo, & honoribus aucti, magnam multitudinis inuidiam & odium in se cōcitant. Quocirca, qui externæ alicuius gentis imperium suscipit, nisi magna quadam & eximia sit prędítus dexteritate: multis haud dubie, & longe grauissimis implicabitur difficultatibus.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Nonus.

Erfecto eo matrimonio : res ipsorum nihilo melius habebant. Maximilianus enim,& per ętatem,& quòd externus erat, nec ad res magnas institutus esset, exiguum habebat usum, eiusq; familiares non erant ij, qui magni aliquid perficerent. Itaq; in summis erant difficultatibus prouinciæ illæ omnes, hoc nomine in primis infœlices, quòd externum Principem, cuius ope defenderentur, cogebantur accersere. Dum hæ nuptiæ fiunt: amissa fuit Artesia, & ad Regem magnæ quotidie fiebant accessiones. Nati sunt Maximiliano liberi, Philippus, Margaritha, & Franciscus, qui Britanniæ Ducis nomen repræsentabat. Quarto demum anno decessit illius uxor è uita, dum ex equo delapsa, grauiter fuit affecta, & simul febri iactaretur. Incommode sane illud accidit populo. Nam erat egregia uirtute mulier, & sui coniugis amantissima, & populo ualde accepta, sic ut in maiori esset, quàm maritus, honore & obseruantia. Tenebat Rex in Hannonia Quercetum & alia quędã, sed de possessione decessit. quod mirum plęrisq; uidebatur, cũ nec pacificare uellet, neq; reliquum aliquid eius familiæ uideretur esse facturus.

rus. Sed quanquam internecionem eius domus moliebatur: duabus tamen de causis oppida illa restituit. Primum: dicebat ita ferè comparatum esse, ut Reges habere firma & munita loca malint intra suos fines, quàm foris. Deinde, inter Cæsares & Gallorum Reges iureiurando sancitum est, ut pacem colant, et alter alterum in suo iure non impediat aut interpellet. Hæc etiam érat causa, quamobrem Cameracum, in quam urbem bona fide receptus antea fuerat, suis legibus uti sineret. In Burgundia uero bellum gerebat minus fœliciter, propterea quòd Germani mercede conducti, fauebant Auraicæ Principi, qui iam ab ipso defecerat. Pro Maximiliano uix quisquam arma tunc sumpsit. Vicini enim Burgundionibus Heluetij, eorumque socij minus bene uolebant Austriacæ familiæ. In Sigismundo autem ipsius patruo, magnum erat præsidium, si modo uellet, propter propinquitatem loci & Pfirtensem ditionem, quam Carolo prius uenditam, centum aureorum millibus, recuperauerat, non reddita pecunia. Sed parum erat in eo mentis & ingenij, ac prorsus fuit ex eorum Principum numero, qui in suos familiares omnia reijciunt, ipsi plane desides, & ad imperium inutiles. Et qui tales sunt, uix est, ut amicos in necessitate subleuent. Hic etiam impulsus à suis, deserto nepote, Regis sequebatur partes in eo bello, nec id modo, uerum etiam cogitabat facultates omnes adimere suis necessa-

rijs, & dare externis, cum liberos nullos haberet. Sed permotus ab alijs, & ad sanitatem reuersus, in Maximilianum nepotem contulit omnia, sibiq; tantum seruauit pensionem annuam, circiter trientem bonorum, deposita omni administratione, cuius ipsum deinde sæpenumerò pœnituit, ut accepi, & est credibile. Sed is ferè est exitus eorum, qui uoluptatibus & ocio dediti, nihil ex uirtute faciunt: Qui cùm authoritatem summam, beneficio Dei teneant: maximè sane sunt uituperandi, quòd officio suo desint. Iis, qui furore & amentia quadam uexantur, exprobrari nihil potest: qui autem ingenio non sunt destituti, & commoda utuntur ualetudine, ij minime deplorari debent, quando per ignauiam & ocium in calamitatem aliquam incidunt. Qui uero ita se comparant, ut maximam temporis partem serijs occupationibus: reliquum autē liberalibus & honestis oblectationibus impendant: magnam illi sanè laudem merentur, & ò fœlicem populum, cui talem contingit habere Principem. Ducebatur in Burgundia bellū, propter auxilia Germanorum, ut diximus, quæ tamen erant exigua, neq; Regis potentiæ conferri poterant. Deerat autem eis pecunia, & à nobis plærinq; sollicitabantur ad defectionem. Cranius Regis legatus, Dolam, superioris Burgundiæ primarium oppidum, ad Dubim flumen, parua manu circumsedit, cùm hostem despiceret: uerum infœliciter accidit. Nam subita eruptione

ptione ab illis facta, partem aliquam tormentorum amisit, & è suis nonnullos desiderauit. Eo accepto nuncio, rex cogitare statim cœpit de nouo per Burgundiam constituendo præfecto, tum propter hanc cladem, tum ob illius rapacitatem, & expilationes immoderatas. Verum antequam loco submoueretur ille: paruulo quodã prælio fœliciter rem gessit, in quo Castelgionius, summæ uir nobilitatis & potentię ijs locis, captus fuit. Cranius erat pinguior, & re satis lauta, ideoq; non illibenter domum reuertebatur. Rex autem neq; de facultatibus quicquam ei detraxit, & sex cataphractos cum duodecim sagittarijs ei attribuit, qui domum deducerent. Et summisit Carolum Ambosium, consilij magni & uirtutis uirum. Is animum statim adiecit, ut Germanos, qui Burgundiam à Rege defendebant, ad se traduceret, non tàm, ut ipsorum auxilijs bellum faceret, quàm ut dato illis stipendio, facilius, quod adhuc restabat, caperet. Missis igitur ad Heluetios legatis, magnas proposuit & luculentas conditiones. Primum, dabat quatuor illorum ciuitatibus, Bernæ, Luceriæ, Tiguro & Friburgo, & qui sunt his coniuncti, pagis, ad uiginti francorum millia quotannis. Ipsis uero magistratibus, & alijs, quorum priuatim utebatur opera, tantundem. Deinde petijt in ciuium numerum apud ipsos asscribi, & primum inter socios uoluit obtinere locum, eaq; de re petebat consiciliteras. Aegrè quidem illi principio istud ad-

mittebant, eò quòd Sabaudiæ Dux antiquitùs primas partes inter confœderatos haberet: sed tandem assentiebantur, simul promittebant Regi continenter subministrare, ad sex hominum millia, quibus menstruum ille daret stipendium, treis aureos. Et hic quidem illorum numerus alebatur à Rege, quamdiu uixit. Tenuior aliquis Princeps, non habuisset eius rei perficiendę facultatē. Regi uero longe utilissimum fuit hoc institutū, ipsis autem Heluetijs opinor aliquando nociturum esse. Cùm enim ante id tempus exiguum haberent usum pecunię, pręsertim auri: nunc ita sunt illecti eius cupiditate, ut à factionibus & dissidio ciuili, minimū absint. Alioquin enim, quia locis continentur natura munitis & asperis, & quoniam ad arma sunt assuefacti, facile & ipsi uim alijs inferant, & illatam defendant. Eo perfecto fœdere, cùm Germanorum auxilia Burgundionibus essent detracta: omne robur illorum fuit attenuatum, & ut paucis dicam, plurimis tentatis rebus, Ambosius arcem quandam munitam, non procul à Dola, uocant Rupemfortem, ubi circumsedisset, deditione cepit. Inde profectus, Dolam, à qua reiectus fuerat Cranius, ui expugnat. Ex ijs autem Germanis, qui iam ad regem transierant, nonnulli dicuntur in oppidum ingredi uoluisse, ut à Rege illud defenderent: sed quoniam unà cum ipsis maxima nostrorum sagittariorum manus irrupit, non intellecta fraude, pariter ingressi, ad direptio-

reptio-

reptionem omnes properabant. Incensum deinde fuit oppidum, & paucis interpositis diebus, Auxonam circumuallat. In eo multi erant non alieni à nobis, & nostri pro nonnullis ciuibus munera publica petebant à Rege, antequam illos obsiderent, ac facile impetrarunt. Ipse quidem ei bello non interfui: sed quid ageretur, ex ijs, quæ ad Regem deferebantur, intellexi, & è literis ad eum scriptis, quæ sæpius erant mihi legendæ, ut ad eas, ipsius mandato responderem. Tenebatur oppidum nō magno præsidio, & paucis diebus, uoluntate ducum, qui cum Ambosio iam antè pacti fuerant, in deditionem uenit. Itaq; præter aliquot castella, rupibus affixa, nihil restabat expugnandum. Est ijs locis Vesontio, quæ quidem ciuitas, etsi ad imperium Germanicum pertinet: tamen quia cingitur undiq; Burgundia: studet ferè gratificari eius regionis Principi. Hanc igitur ingressus est Ambosius, absq; maleficio, & ab oppidanis amanter exceptus: illinc discessit. Ad hunc modum Burgundiam omnem ille cepit, magna sane industria. Nam instigabat eum rex crebris literis atq; nuncijs, ut ad extremam diligentiam nihil reliquum faceret. Verebatur enim, ne remissius ageret, neue pateretur aliquam sibi difficultatem obijci, primum, ut eò esset illustrior ipsius & magis necessaria opera, deinde, ne reuocaretur aliô. Locuples enim est atq; copiosa Burgundia, & Cranius, cui summissus ipse fuit, multum ibi suas

facultates

facultates amplificauerat. Vtebatur aliquandiu pace ea regio, sed tamē Belna et Virodunum, quod est oppidum ad Araris & Dubis confluentem, rebellionem faciebant. Ambosius autem ea non multò pòst, singulari quadam dexteritate recuperauit, dum aduersarij suis rebus parum prouiderent. Atque ita uidere licet, homo homini quid pręstet. Sed profecto sic est, ut quamcunque partem Deus uult amplificari & florere: ibi quoque prudentes homines ac industrios excitet. Illa quę diximus oppida, rebellionem quidem fecerunt, sed ij, quorum præsidijs oportebat ea teneri: non fuerunt statim ingressi, & spacium dabant nostris, contrahēdi copias. Et quo die nostri Virodunum petebant: illi quoque se receperunt eò, circiter sexcenti, quibus inter alios præerat Simon Quintius, ut Belnam inde profecti tuerētur. Quòd si nulla interposita mora fuissent progressi: recuperassent illam dubioprocul, & à nobis facile defendissent: Verum inopia consilij, per noctem ibi commorati, & circumsessi à nobis, ui capti fuerunt, atque ita Belnam et quicquid erat reliquum, absque contentione recepimus. His rebus omnibus tunc interfui. Ad Regem fuit à nonnullis perscriptum id temporis, aliquid me fecisse in gratiam quorundam ciuium Diuionensium. Ad eam criminationem cùm & aliæ quædam paruulæ suspiciones accederent: è uestigio missus ab eo fui Florentiam, propter excitatas ibi seditiones & motus, inter

Pacensem

Pacensem & Medicensem familias. Nam illi, cùm niterentur amicitia Romani Pontificis, & Ferrandi Regis Neapolitani: coniurarunt in caput Laurentij Medices, ac omnis ipsius clientelæ: & quum ab ipso, quem petebant, aberrassent: fratrem eius Iulianum, & Fuginetum quendam, uirum nobilem, eius familiæ clientem, qui se Iuliano obiecit, ut eum protegeret, in primaria eius urbis æde sacra, interficiunt. Laurentius autem graui uulnere affectus, in uestiarium templi se recepit, cuius portas ipsius pater aliquando curauerat ex ære totas extrui. Commissum fuit hoc facinus, dum peragitur ex more sacrum: & inter ipsos coniuratores de signo conuenerat, quo dato, cædem facerent. Sed longè aliter quàm instituerant, accidit. Nam ex ipsis nonnulli, cùm recte putarent omnia procedere: curiam petebant, ut in ea Senatores, quorum magistratus est solum trimestris, trucidarent. Postquam eò uenerunt, ac in superiorem locum ascendissent: fores quidam post illos occlusit, & ubi coràm constitissent, ac se parum esse comitatos uiderunt: uehementer fuerunt attoniti, nec quod dicerent, habebant. Senatores autem ac ipsorum famuli, cùm è sublimi conspicerent motum per urbem, & Iacobum Pacensem audirent cum socijs ante uestibulum tumultuantem, euocato populo nequicquam ad libertatem: confestim illos, qui cædis faciendæ causa eò peruenerant, corripiunt, & ex fenestris cu-

riæ suspendunt. In his fuit Archiepiscopus Pisanus. Deinde, cùm pacatam urbem, suas ac Medicensium partes sequi uiderent: datis ilico literis, & dimissis nuncijs, mandant per ditionem totam, ut omnes, qui fugientium aliquam speciem præberent, comprehensi adducerentur. Iacobus igitur Pacensis, & cum eo quidam à Sixto Pontifice Romano missus, belli dux, ex fuga retracti sunt: & ille quidem suspensus, hic autem capite fuit mulctatus. Alij deinde multi per urbem capti, in primo illo impetu & iracundia necati fuerunt, & in his Franciscus Pacensis. Non multò post hunc motũ eò ueni, missus à Rege, & postquam è Burgundia discessi, biduum duntaxat apud Sabaudiæ dominam, nec multò amplius apud Mediolani Ducem restiti, ut Florentinis, quorũ erant socij ac confœderati, auxilia impetrarem. Illi, tum in gratiã regis, tum ut officio non deessent, liberaliter responderunt, missis initio trecentis cataphractis, ac deinde etiã maioribus copijs. Põtifex, ubi de rebus omnibus accepit, Florentinis interdixit sacris, & simul exercitum misit, tàm suum, quàm Neapolitani Regis, longe maximum, cui præerant egregij duces, qui castellum quoddam, Senę propinquum, & alia multa loca facile ceperunt. Florentinorum res in magno sane tum erant discrimine, propter insolentiam belli, & diuturnitatem ocij, quæ causa fuit etiam, ut periculi, in quo uersabantur, magnitudinem non intelligerent.

gerent. Laurentius Medices, ad quem delata fuit belli summa, & ij, quorum ipse regebatur consilijs, per ætatem, rebus necessarijs prouidere non poterant, et exiguas habebāt copias. Exercitui uero Pontificis præfectus erat Vrbini Dux, uir magna & excellenti uirtute. Aderant etiam Regis Neapolitani ambo filij. Et quoniam à rebus omnibus erant paratissimi: multa passim oppida & castella, quæ circumuallassent, capiebant. sed non tàm facilè, neque tàm breui tempore, quàm nostri milites faciunt, propterea quòd expugnandi loca, & tuendi scientiam illi non tàm exactè norunt: instruendi autem & continendi exercitus, & ea omnia, quæ usui esse possunt, procurandi rationem, melius quàm nos tenent. Subleuabat nonnihil Florentinos fauor & amicitia Regis, sed non quantum ipse cupiebam, qui præter domesticos famulos nullam prorsus habui coactam manum. Per anni spacium apud eos commorabar, humanissime tractatus, ita quidem, ut ad illorum erga me beneuolentiam quotidie aliquid accederet. Reuocatus autem à Rege, cum per Insubriam iter facerem: Mediolani ducem, Ioannem Galeacium, quòd Genuam teneret, fide & iureiurando regi obstrinxi. Quum in Galliam redijssem: excepit me Rex peramanter, & multò familiarius, quàm unquam ante id tempus mecum agebat. Videbatur autem mihi senium aliquod contraxisse, & uti non admodum commoda ualetudi-

ne, sed non statim prodidit sese morbus, & magna prouidētia bellum Picardicum administrabat. Maximilianus Romanorum rex, adiutus à Flandris per id tempus, Terouennam, Morinorum oppidum longe munitissimum, obsidione cingebat. Cordæus igitur Picardiæ præfectus, & regis legatus, omnes copias, quæ passim erant in illis finibus, & octo sagittariorum millia collegerat, ut obsessis opem ferret. Eius de aduentu certior factus Maximilianus, obsidione soluta, cum exercitu ad illum contendit. Habebat ex Flandria circiter uiginti millia, & manum aliquam Germanorum, & ad trecentos Anglos, quibus præerat Thomas Abriganus, qui Carolo militauerat aliquando. Noster autem equitatus, qui numero superabat, equestres illorum copias, quibus Rauestenus erat præpositus, disiecit, et fugientes Aream usq; consectatus est. Interea peditibus sese Maximilianus coniungit. Ex nostris cataphractis, qui erant circiter mille, & eò plures, Cordæus ipse & Torcius persequebantur hostem. Quod tametsi fortiter ab eis & cum uirtute fiebat: tamen erat contra disciplinam militarem, & ducis officium: Nonnulli ex primo & ultimo agmine, dum simulant uelle se tueri castella & oppida uicina: discedebant è prælio, complures alij aperte sese fugæ mandabant. Pedestres Maximiliani copiæ, etsi nonnihil uacillabant: constiterunt tamen. Nam cum ipsis erant circiter ducenti nobiles, egregia uir-

gia uirtute, pedites omnes, qui in officio multitudi-nem continebant. In his fuit & Comes Romontius, è familia Sabaudiæ Ducum, & Comes Nassouius, & alij complures, qui adhuc uiuunt. Eorum singulari uirtute & authoritate, peditatus restitit, quod alioqui mirum uideri possit, præsertim fugiente & disiecto equitatu. Cumq; sagittarij nostri in calones ac impedimenta fecissent impetum: aliquot hostium cohortes, quosdam ex ijs interficiunt. Maximilianus, etsi plures eo prælio quàm nos desiderabat: stationem tamen suam in campo, ueluti superior, tutabatur. Et si Terouennam denuo circumuallasset: sine contentione, ut opinor, fuisset ea potitus, atq; etiam Atrebato. Sed non audebat periclitari fortunam, & habuit aliquam metus causam, & in eiusmodi rebus, non semper, quod uolumus, aut quod necessarium est, prouideri à nobis potest. Ei prælio non interfui quidem ipse: uerum à fidedignis accepi, & ut series narrationis cohęreat: aliquid omnino mihi dicendum de eo fuit. Eram cum Rege, quando nuncius hic ad eum deferebatur. Grauiter admodū tulit, nec enim assueuerat uinci, aut aliquam iacturā facere: ac perpetua quadā utebatur fœlicitate, quam singulari uirtute & industria sibi cōparabat ipse. Nec enim tentabat temere fortunam, & à prælijs magnopere cauebat. Hæc autem pugna plane contra ipsius uoluntatem commissa fuit. Ac quoties bellum gerebat: para-

tissimus erat à rebus omnibus,& ingentem compa-rabat exercitum. In primis autē dabat operam,ut re-pētè et ex inopinato aliquid hosti eriperet,ea præser-tim loca,quæ uidebat parū esse munita:& posteaq̃ illa cepit:ita firmabat præsidijs militum,atq; tormen-tis, ut recuperari non possent. In locis autem muni-tioribus, & quæ fraudi uel iniuriæ minus erant ex-posita,si quis præfectus pecunia redimi sese patere-tur: ei dabat liberalissime,nec ullo quantumuis ma-gno precio deterrebatur. Initio cùm de facto præ-lio audisset: magnopere fuit commotus,ac uereba-tur maiorē subesse cladem,quam si accepisset: quic-quid iam in ea regione ceperat: id omne uidebat deperditum esse. Verum,ubi rem omnem,sicut e-rat gesta,planè cognouit, patienter tulit,& cogita-bat deinceps prouidere,ne quid tale,nisi cum ipsius uoluntate & iussu fieret. Ab eoq; tēpore cœpit ani-mum adijcere ad pacem,modo illam facere posset conditionibus,plane ex suo usu. Populum eius di-tiōis sciebat studere nouis rebus: ideoq; cogitabat, queamadmodum eo adiutus præsidio, Maximilia-num coherceret,eiq; facultatem adimeret renouan-di belli. Totus igitur mente & animo in hoc erat,ut optimis legibus Gallia constitueretur,& litium fo-rensium tolleretur prolixitas. Et initio quidem,Se-natui,qui ipsorum lingua Parlamentum uocatur, securim aliquam iniecit,non quidem ut eorum uel authoritatem uel numerum imminueret: sed ua-

rijs mo-

rijs modis decreuerat illorum fidem & administrationem explorare. Volebat etiam eiusdem generis pondo & mensuram obtinere per omnem Galliam, & consuetudines omnes ad eandem normam conscriptas, in uolumen aliquod redigi, patrio sermone, ad euitandum fraudes & expilationes Aduocatorum, quae maiores profecto sunt in Gallijs, quàm in quauis alia regione, quae mihi quidem nota sit, atque hoc ipsum tota ferè nobilitas liquidò testari potest. Quòd si longior ei uita contigisset, nec incommoda fuisset usus ualetudine: magno quodam beneficio Galliam affecisset, quam sanè plus, quàm è suis maioribus ullus alius, afflixerat. Vt autem saniorem aliquam Reip. formam instituerct, eisque mederetur incommodis, quae partim ipse, partim ipsius maiores, partim temporis longinquitas inuexerat: authoritate quidem & admonitione alicuius minime potuisset impelli, sed relinquendum erat totum ipsius arbitrio & cõsilio. Volebat enim ipse unus & princeps & author esse huius mutationis, & facturus erat hauddubiè aliquid praeclari, si firmiorem ei ualetudinem Deus fuisset largitus. Itaque dum suppetit facultas & ocium, & quamdiu mentis atque corporis sanitatem concedit Deus: benefaciendum est. Pacem, de qua diximus, Rex instituit facere per Gandauenses, his omnino conditionibus, ut ipsius filius, nunc Galliae Rex, in matrimonium duceret Maximiliani filiam, utque Bolonienfem,

niensem, Matisonensem, Altissiodorēsem, & Carolotēsem comitatus in sua potestate retineret. Ipse uicissim Atrebatum agrum oēm ꝑmittebat restituere, seruata sibi tamen urbis ea parte, quam muniuerat. Vtriusq; uero Burgundiæ, & eorū quæ sunt ad Somiā flumen, nulla fuit ab eo facta mentio. Gandauenses, qui animo essent ab his omnibus non alieno: durius agebant cū Maximiliano, & eius uxore, aliarūq; ciuitatum legatis. Ac dum his de rebus agitur, induciæ erant, & pacem omnino Rex uolebat fieri, presertim ijs locis, uerum ex arbitratu suo, ut suprà quoq; diximus. Cœpit autem per id tempus minus commodè ualere, & iam ad senectutem uergebat, cumq; esset in officinis ferrarijs prope Cinonium, agri Turonensis oppidum, repentè fuit
1480. morbo correptus, et afflictus, ita quidem, ut loquendi facultatem amitteret. Sublatus à mensa, propius ad ignem admouetur, clausis undiq; fenestris, ad quas cùm accedere uellet, cohibitus fuit à familiaribus. Per Martiū istud accidit, & destitutus erat omni plane cognitiōe, quo quidē in temporis puncto, illustris fuit opera tua, doctissime præsul, qui per anum iniecto illi pharmaco, iubebas aperiri fenestras, & aërem admitti. Quo facto, statim ille & sermonem aliqua ex parte, & intelligendi uim recuperauit, & conscenso equo, redibat ad ferrarias, à quibus non procul in morbum inciderat. Dum ibi moratur: nutibus & signis, quid uellet, indicabat, &
inter

inter alia iussit Officialem Turonensem, ut peccatis ueniam impetraret, ac me, qui aberam in prædio quodam meo, decem ab eo loco milliaribus, accersiri. Postquam ueni, ad mensam eum reperi, cum duobus medicis. Eorum, quæ dicebantur, uix paucula quædam intelligebat: dolorem uero non sentiebat ullũ, & mihi significabat, ut in ipsius cõclaui cubarem. uocem uero nullã articulatam formabat. Eram cum eo totos quadraginta dies in hac ipsius ualetudine. Biduo pòst, cœpit loqui melius, & cognoscere, seq; putabat à me omnium optimè intelligi, ideoq; uolebat me continenter adesse, & me præsente sua delicta religiose cõmemorabat ei, quem diximus Turono euocatum fuisse. Nam opus erat ipsi interprete. Sed paucis antè diebus, cùm ex more Galliæ regum curasset ægrotos, qui struma uexabãtur: expiauerat pro sua cõsuetudine peccata, ideoq; nihil ei magnopere dicendum restabat. Vbi se commodius ualere sensit: cœpit inquirere, à quibus fuisset in morbo ui retentus, ut suprà docuimus. Quũ essent nominati, statim eiecit omneis, quosdam etiam loco mouit & honoribus, alios uero discedere iussit, & uetuit, ne quando redirent. Hanc ipsius asperitatem plærici; reprehendebant, eò quòd optima fide rem egerant. Et uerè quidem isti: sed Principum uariæ sunt cogitationes, nec quiuis eas intelligit. Ille uero in primis metuebat, ne, quam hactenus obtinuit authoritatem longè maximam,

eam per hunc morbum amitteret, neuè populum deinceps haberet minus obſequentem. Ipſius pa- ter, quo tempore cœpit ægrotare, ſuſpicionem con- ceperat, uenenum ſibi paratum eſſe, quo tolleretur è medio. Et ita quidem uehementer hoc in animum impreſſit, ut prorſus abſtineret à cibo: ſed de medi- corum conſilio, per uim ingeſta illi fuit alimonia, neq; multo pòſt è uita ceſſit. Hanc autem uiolenti- am Ludouicus magnopere ſemper uituperauerat: & nunc in ægritudine conſtitutus, ac ſuo motus pe- riculo, magis etiam deteſtabatur, grauiſsimeq; tu- lit, ſe fuiſſe ui detentum à ſuis, nec id obſcure præ ſe ferebat. Hoc enim unum uerebatur, ne ipſius neceſ- ſarij et familiares, authoritatem ſibi ſumerent & ad- miniſtrationem rerũ, quaſi ipſe propter mentis ali- enationem non eſſet ad imperium idoneus. Poſtea diligenter perquirit, quid interea, dum ipſe quieuit, priuatim & publice actum eſſet. Summam rerum obtinebat Epiſcopus Albienſis, eiuſq; frater Bur- gundiæ præfectus, & Ludæus. Nam hi, cum inci- iperet ægrotare, aderant, & eiſdem in ædibus cum illo morabantur. Literas omneis, & quicquid per ipſius morbum erat allatum, uoluit cognoſcere & uidere, in eoq; me utebatur interprete, & quum re- citarem: ſimulabat ſe intelligere, & ubi in manus accepiſſet, uidebatur eas ipſe perlegere, tametſi ni- hil ferè intelligeret, & uerbulis aliquot pronunci- atis, quid reſponderi uellet, ſignis indicabat. Sed

dum

dum eius morbi finem expectamus: consistebat omnis rerum administratio. Nam erat nobis aperte cum eo agendum, & omnis uitanda offensionis causa. Post dies quindecim, quibus ita fuit afflictatus, loquendi quidem facultatem & intelligendi recuperauit: sed erat uehementer infirmus, ita quidem, ut commodioris ualetudinis spem exiguam præberet, & alioqui sic ferebat eius consuetudo, ut maximam partem medicis nõ obtemperaret. Cùm haberet aliquantò melius: ilico iussit Cardinalem Baluensem è carcere liberari, quem per annos quatuordecim detinuerat captiuum, ac sæpe frustrà, cũ ab alijs, tum à Pontifice Romano interpellatus: nunc ultrò nõ solum exemit è uinculis, uerũ etiam eius culpę ueniam à pontifice depręcabatur. De cõsilio autem Cordæi, Picardiæ præfecti, maximam & intolerabilem pecuniæ summam toti Galliæ nuper imperauerat, uti perpetuum aleret exercitum, ad decem millia peditum, & supra duo millia fossorum, qui ad omneis casus parati essent ac instructi. His addebat mille quingẽtos cataphractos, qui cum usus posceret, relictis equis, pedites sese coniungerent illis. Carros etiam maximo numero parari iussit, quibus includerentur omnes copiæ, & tabernaculorum uim ingentem. Hanc rationem acceperat à Carolo, & constabat omnis hic apparatus, quindecim francorũ millibus quotannis. Rebus omnibus paratis, in Normanniam profectus,

apud Pontarcium, quod est supra Rothomagum, quatuor milliaribus oppidum, ad Sequanam, in ualle quadam spectabat omnem exercitum. Aderant autem Heluetiorum sex millia, quem numerum illi promiserant subministrare, quo tempore cum Carolo Ambosio, Burgundiæ præfecto, pacti fuerunt, ut suprà demonstrauimus. Eo delectu habito, reuersus in Turonos, recidit in morbum, ac per horas duas mortui hominis præbebat speciem, decumbens in storea, quodam in deambulacro. Quo primum tempore cœpit ægrotare, prope Cinonium oppidum: qui cum ipso erant, quòd pro mortuo haberent, missis huc illuc literis, cogitabant irritum facere illius edictum, quo pecuniam illam, ut diximus, mandauerat. Sed quum iam denuo affligeretur: Bocagius & ego, & ex ijs qui aderant, alij multi, uotum pro ipso fecimus, diuo Claudio. Mox recuperauit uocem, & statim cœpit huc illuc per ædes, licet multum infirmus, deambulare. Non multò pòst etiam foras prodijt, & Argentonium in ædes meas diuertit, quo in loco per mensem unum grauiter decubuit, atque ibi constituit Sanctoclaudium, qui est uicus in monte Iura, proficisci, ut se religione uoti solueret. Cùm Turono discederet: misit me certis de causis in Sabaudiam, & aliquanto pòst iussit, ut in Boijs ad se uenirem. Posteaquam eò ueni: mirabar illius maciem & deformitatem; multo magis etiam, quòd equitandi laborem ferret. Erat

ret. Erat quidem corpore uehementer afflicto & debili, sed animi præsentia & uirtus eum nonnihil subleuabat. Dum esset apud Boios: accepit de morte uxoris Maximiliani. Eum nuncium ilico mihi recitabat ipse, lætus admodum, simul hoc addebat, liberos illius, Philippum & Margaritham, à Gandauensibus educari, quos Burgundicæ familiæ sciebat esse multum infestos. Et quoniam Maximilianus adolescens erat, & patrem habebat minus liberalem, et undique premebatur bello, & quia quòd in his regionibus erat hospes, pauci admodum ipsius rebus fauebant: idcirco putabat Rex, oblatam sibi tunc esse rei bene gerendæ occasionem. Cœpit igitur mox per Cordæum sollicitare Gandauenses, & agere de matrimonio sui filij & Maximiliani filiæ, Margarithæ, quæ nunc est Galliæ regina. Cordæus aditum ad reliquos habebat, per unum & alterum eius ciuitatis scribam, homines plebeios, quorum magna erat authoritas. Rex Turonum reuersus, abdebat se totum, & conspiciebatur à paucis, & de omnibus male suspicari cœpit, & magnopere metuebat, ne sibi uel adimeretur imperium, uel imminueretur potestas. Itaque suos familiares omnes à se remouit: de fortunis autem illorum nihil detraxit, & ijs qui tum ipsius actiones intuebantur, uidebatur esse parum sanæ mentis: uerum isti fallebantur, neque satis nouerant eius ingenium. Nam ad suspiciones quantum pertinet: obnoxij sunt ei morbo ple-

niq; omnes reges, maximè uero prudentiores, & illi qui multos habent aduersarios, & qui complures offenderunt. Ipse uero nō ignorabat, plærosq; Galliæ Principes inimico esse in se animo, & ex reliquis ordinibus sciebat multos esse exacerbatos. Nam priorum regum nemo Galliam sic afflixerat ut ipse: quanquam sanè cupiebat eam recreare tandem ex istis erumnis, ut suprà diximus, uerum debebat incœpisse maturius, nec tantam interposuisse moram. Eius pater Carolus, qui singulari uirtute suorum, eiectis Anglis obtinuit Normanniam et Aquitaniæ partem, primus omnium pro suo arbitratu pecuniam imperauit, sine consensu populi. Et tunc quidem aliqua suberat causa, cur id faceret. primum, ut prouincias recuperatas præsidijs muniret: deinde, ut cohortes militares, quæ passim diripiebant agros, dissiparet. Vt autem uoluntate Principum sibi liceret exigere pecuniam per ipsorum ditiones: promittebat eis pensiones annuas. Magnum ille profecto uulnus inflixit Galliæ, quod non facile curabitur, suæq; & successorum saluti male consuluit. Cohortes etiam equitum, ut est Italicæ consuetudinis, instituit, quibus perpetua dantur stipendia. Postremo uitæ anno, collegit in uniuersum ad decies & octies centena francorum millia, & alebat circiter mille & septingentos cataphractos, & eos quidem ad custodiam & tuitionem Galliæ: non autem ad detrimentum illius in officio

conti-

continebat. Ludouicus autē longè maiorem summam exegit, nempe ad quadragies & septies centena francorum millia, & equitatum alebat, tertia ferè parte maiorem illo, quem diximus, ac peditatum præterea longe maximum. Non debet igitur uideri mirum, si cùm tales haberet metuendi causas: uaria secum cogitabat, tametsi ex beneficiarijs & clientibus pleriq; non erant eum, ut opinor, in ullo rerum statu deserturi. Cùm igitur omnibus prope diffideret: in Plessium castellum, urbi Turono propinquum, ubi tum erat, neminem ferè admittebat, præter famulos domesticos, & sagittarios numero quadringentos, è quibus multi simul ad eius loci custodiam excubabant. Gener ipsius, nunc Borbonię Dux, nonnunquam eò ueniebat: ex reliquis autem Principibus nemo ferè. Vestibulum castelli totum, cancellis admodum densis circumsepsit, & qua parte patebat introitus, uerua præfixit muro, præacuta multis cuspidibus, & pro fossa ædificabat quatuor ædiculas ferreas, ijsq; sagittarios quadraginta imposuit, qui non minus interdiu quàm noctu ibi excubarent. Iis mandauerat, ut in omnes, qui de nocte, uel etiam mane, priusquam aperiretur porta, propius accessissent, eiacularentur. De suis enim familiaribus hanc opinionem habebat, facile ipsos, data occasione, ut authoritatem & administrationem sibi arrogarent, excitari posse. Nec temere quidem ita suspicabatur. Nonnulli enim cogitabant

inua-

inuadere in castellum, & in ocio illo, dum nihil priuatim aut publicè fieret, sumere procurationem negociorum: sed ea deliberatio nō uenit in actum, & ut aliquid illi fuissent moliti: frustra tamen id futurum erat, in magna illa regis prouidentia. Praeter ea, quae diximus, crebro mutabat etiam cubicularios & famulos domesticos, affirmans naturam hominis delectari rebus nouis. Vnum & alterum, exiguae conditionis, & parum laudatos homines, admodum habebat sibi familiares, qui nihil omnium rerum ad eum deferebant, nisi forte quid ad summam imperij pertineret. Hoc enim modo spectabat, ut pacem aliquam uel inducias constitueret. Medico dabat menstruum stipendium, decem aureorum millia, sic ut intra quintum mensem ille acciperet ab eo ad quinquaginta quatuor millia. Maximas facultates & opes donabat Ecclesijs: uerum illae donatiōes, quoniam erant immodicę, uim nullam obtinuerunt. Inter alios uitae sanctimonia claros, audiuerat de quodam heremita, Roberto. Hunc ex Calabrię finibus ad se accersiuit, & in eius gratiam, qui nunc rerum potitur, Carolus octauus, templum prope Plessium aedificauit. Is duodecim annorum adolescens, speluncam subijt, & in ea cōmoratus fuit ad quadragesimum tertium aetatis annum, quo tempore primum Rex eum euocauit, per quendam è nobilitate, cui comitem se adiunxit princeps Tarentinus, Neapolitani Regis filius. Nisi enim

nim Pontificis Romani & sui principis mandatum atque consensus interueniret: non erat profecturus. Posteaquam ad illud uitæ genus accesserat, abstinuit ab omni ferè cibo, quo plærumque uescimur omnes. Erat illiteratus, nec eruditionis ullam partem unquam attigerat, & tamen prudenter admodum ac sancte, suprà quàm credi possit, de rebus omnibus loquebatur. Quum Neapoli iter faceret, maximo fuit à Rege & ipsius liberis affectus honore, ac de plærisque rebus ita differebat, quasi per omnem uitam in Principum familijs fuisset educatus. Quum Neapoli Romam uenisset: inuisebant eum Cardinales omnes: ac ter cum Pontifice, per interualla priuatim diu multumque loquebatur, assidens in sella propius illum, splendidè exornata. Cuiuscunque rei mentio incidisset: ad eam ita respondebat, ut omnes pariter obstupescerent. Eius autem colloquio sic afficiebatur Pontifex, ut ei permitteret instituere nouum ordinem eorum, qui dicuntur Hæremitæ diui Francisci. In Galliam ubi uenisset: rex non minus quàm Pontificem ipsum Romanum, honorabat, procumbens illi ad pedes, & uehementer obsecrans, ut uitã sibi proferret. Ille uero, ita ut hominem prudentem decet, ad ea respondit. Audiui non semel, quum Carolo Regi, qui nunc præest, in corona multorum principum loqueretur: sed profecto uidebatur esse diuino numine afflatus, alioqui non erat dicturus tàm multa, planè supra

fidem humanam. Et quia adhuc uiuit, eoq; fieri potest, ut aut melior, aut etiam deterior euadat: idcirco nihil amplius addã. Ex nostris plæriq; ridebant eius aduentum: sed ij prudentissimi regis consilium, & causam, cur euocasset, non intelligebant. Suprà diximus, quemadmodum rex inclusus Plessio castello, præter sagittarios, nullum ferè comitatum haberet. Augescebant in eo quotidie suspiciones, ideoq; magnopere prouidebat, ne quis omnium, de quibus parum bene sentiret, aut in urbem admitteretur, aut etiam propius ad eam regionem accederet. De rebus omnibus nihil quicquam ad eum deferebatur, nisi quid proprie ad ipsum, & ad regni summam pertineret. Corpore sic erat attenuato & exhausto, ut uix hominem repræsentaret: atq; ut eam maciem & deformitatem tegeret, splendide uestiebatur, ex ijsq; uestibus ultrò sæpe dabat suis familiaribus. Quoq; maiorem obtineret authoritatem, grauissima cõstituit supplicia, & in eos qui deliquissent, seuere admodum animaduertebat. Hoc adeò mihi referebat ipse. Deinde creabat nouos præfectos, remouebat ueteres, & nihil fere domi, aut etiam foris relinquebat intactum, & alioqui sic erat natura, ut huiusmodi occupationibus delectaretur. Atq; ut crederetur esse firma ualetudine: magnam sui famam per omnem fere Europam excitabat. Conspiciebatur enim à paucissimis, ut dixi, eoq; fiebat, ut externi, quum de illius quotidianis

actio-

actionibus audirent, uix crederent ęgrotare. Legatos autē intereà multos huc illuc dimittebat. Quas Anglię regi & illius consiliarijs debebat pensiones: eas liberaliter persoluit, & alebat eos perpetua spe matrimonij, de quo iam sæpe diximus. Hispanias quoq; modis omnibus in amicitia & fide continere studebat. In Britannia uel Hispanijs, grandi pecunia comparabat sibi canes: In Sicilia mulam aliquam egregiam: Neapoli speciosos equos: In Africa genus quoddam paruulorum leonum, magnitudine uulpis: E Dania iussit adduci duo quædam genera ferarum. ex ijs unum est magnitudine bubali, corpore cerui, breuibus & spissis cornibus: aliud damas refert corpore & pilo, nisi quod ampliora habet cornua. Pro singulis pendebat quatuor aureorū millia, & quingentos. Verum ut erat operosus & sollicitus in ijs omnibus conquirendis: ita etiam leuiter æstimabat ea, quum essent adducta, & plærumq; ijs, qui adduxissent, non loquebatur. His rebus efficiebat, ut non à suis tantum, uerum etiam ab externis ualde metueretur. Sed nunc ad matrimonium Delphini & Maximiliani filiæ, nobis redeundum est. Maximo cum dolore ferebat istud Eduardus, Angliæ rex, postea quàm se ludificatum esse uidit. Nam & ipse & coniunx maximopere cupiebant suam filiam nubere Delphino, sicut antea constitutum fuit: adeoq; magnā eius rei spem conceperant, ut ijs, qui dubitare uidebantur,

bantur, fidem non haberent. Nam re ad commune consilium introducta, quo tempore Picardiam rex oppugnabat, plærique omnes dicebant fore, ut eo bello confecto, Caletum & loca propinqua tentaret. Idem confirmabant Maximiliani & Britanniæ Ducis legati. Verum Eduardus, ut id crederet, adduci non potuit: quod ab eo factum fuisse puto, non tàm inscientia rerum, quàm ut ne pensionis annuæ iacturam faceret, atque ut ne delitias, ocium & uoluptates, quibus totum se dederat, intermittere cogeretur. Per Flandriam ergo cogitur concilium, eius matrimonij causa, & aderat Maximilianus ipse, quem Gandauenses parum habebant reuerenter, dum & nonnullos proscriberent, & ipsius filio nouam attribuerent familiam. Quibus rebus confectis, quid sui esset propositi, declarabāt, & ipsum, ut matrimonium illud, quod suis fortunis necessarium esse dicebant, approbaret, cogebant. Nam & adolescens erat, & qui consilio uel re potuissent eum iuuare, proximo Tornacensi bello, interierant prope omnes, & alioqui destitutus erat hominibus idoneis, & quoniam è uita cesserat eius uxor: non tàm libere, quàm consueuerat, loquebatur. De uoluntate Gandauensium, et quid esset actum, regem ilico certiorē facit Cordeus. Itaque constituitur dies, ad quem puella deduceretur Hesdinum. Paucis ante diebus, Aream, oppidum Artesiæ, quidam è familia Croiorum, eius loci præfectus, accepta pecunia tra-

nia tradiderat Cordæo, & quoniam est ad Flandriæ fines, ea quoque res matrimonium ipsum magis accelerabat. Nam etsi Gandauenses cuperent sui Principis debilitatam esse potentiam: tamen ut regem haberent finitimum, minime sibi ferendum esse putabant. Legatos igitur Flandri in Galliam mittunt communi consensu: uerum negocij summa dependebat à Gandauensibus, quòd & uiribus reliquos præcederent, & sui Principis liberos haberent in potestate, & quòd rebus nouis alioqui præ cæteris ualde student. His quoque Maximilianus adiunxerat aliquot è suis, homines adolescentes, ac tantis rebus explicandis parum idoneos. Rex tum grauissime afficiebatur morbo, & uix ægre sui conspectum prebebat, & ut pacis cōditiones iureiurando sanciret, difficillime potuit adduci, idque eò faciebat, ut ne conspiceretur à legatis. Veruntamen iurauit tandem, & erant ei conditiones omnes multum utiles. Nam sæpius antè, matrimonium hoc expetiuit, eoque nomine poposcerat solum uel Artesiam, uel Burgundiam superiorem. Gandauenses autem non solum utranque ditionem illi dabant: uerumetiam Matisconensem & Carolotensem, & Altissiodorensem agrum concedebant ei, libenter quoque daturi, si fuisset eis integrum, Hannoniam & Namurcum, & quàm late per Burgundicum imperium Gallica lingua patet, ut eò humiliorem & infirmiorem principem suum redigerent. Rex pro

sua prudentia satis intelligebat, Flandriam, nisi coniuncta sit Artesiæ, quæ Galliæ finitima est, non se posse tueri. Nam ex Artesia cogi potest mediocris manus optimorum militum, quibus Flandri tumultuantes côherceantur. Quò fit, ut Flandriæ Comes, Artesia denudatus, minimum possit, & à Gandauensium arbitrio totus pendeat. Vbi domum reuertissent legati: puella statim deducta fuit Hesdinum, ubi Cordæus illam excepit. Erat in eius comitatu, præter alios, uxor Rauesteni, filia illegitima Philippi Burgundiæ Ducis. Aduenientem in Galliam, exceperunt deinde Borbonius cum uxore, & alij multi Principes, mandato Regis, & Ambosam, ubi filius Regis erat, adduxerunt. Maximilianus libenter eam, si potuisset, erepturus erat ijs, qui deducebant, antequam è Flandria discederet. Verum Gandauenses omni ratione prouiderant, & iam illius minuebatur indies authoritas, & ad Gandauensium partes multi quotidie transibant. Erat autem cum Philippo Maximiliani filio, quem illi educabant, Rauestenus, frater Ducis Cliuensis, tanquam ipsius moderator atq; rector. Connubium hoc acerbissimè, & summæ ignominiæ loco tulit Eduardus, Angliæ Rex, ueritus, ne pensionem ex Gallia deinceps nullam acciperet, multo magis etiam, ne iam despiceretur à suis, qui recte monentibus, & euentum rei præsignificantibus fidem non habuisset. In primis autem metuebat, ne per hanc

occasio-

occasionem, populus rebellionem faceret, præsertim in ea propinquitate regis, quem magna moliri uidebat. Cùm igitur eius rei cogitatione uehementius perturbaretur: incidit in morbum, neque multò pòst è uita decessit. Inscienter nimirum faciunt Principes ac inconsulte, quando suam priuatam sententiam multorum iudicijs anteferunt. Dici enim non potest, quantum sæpe malorum ex eo proueniat. Rex aliquantò pòst certior factus de illius morte, nullam dabat lętitiæ significationem, et paucis pòst diebus accepit literas ab Eduardi fratre Richardo, Duce Clocestrio, qui necatis sui fratris duobus filijs, principatum occupauerat, & Regis ambiebat amicitiam, pensionis, ut opinor, consequendæ causa. Rex autem propter immanem ipsius & execrandam crudelitatem, neque legatos audire, nec ad eius literas uoluit respondere. Nam mortuo Eduardo, fidem & iusiurandum ille suo nepoti, maiori natu dederat: quod in eo fieri consueuit, quem ut magistratum et principem agnoscimus; neque multò pòst, atrocissimo parricidio, ambos è medio sustulit: nec id modo, uerum etiam sorores illorum, suas neptes, frequenti conuocato senatu, pronunciauit illegitimas. Sed non diu tulit impune. Nam Deus illi confestim excitauit aduersarium, qui in summa rerum omnium necessitate positus, imperium Anglicanum nullo iure sibi poterat arrogare: sed statura corporis & forma erat eleganti, & multa perpessus fuerat, maximam partem captiuus in Britannia minori.

nori. Is adiutus à Rege Ludouico modica pecunia, & coactis per Normanniam circiter tribus hominum millibus, traiecit in Vualliam, quo in loco socer ipsius cum uiginti sex millibus hominum sese illi adiunxit, & cùm intermissis aliquot diebus Richardum haberet obuium: interfecto illo, regni possessionem adeptus est. Hoc eô pertinet, ut ostendam, Deum esse scelerum ultorem, nec crudelitatem ullam impunitam dimittere. Confecto matrimonio Flandrico: Rex omnem illam ditionem habebat pacatam. Britanni etiam pace utebantur, sed tamen, quia copias equestres propius ad ipsorum fines Rex continebat: in magno erant metu. Pacem quoque colebat Hispania cum eo. Ditionem Ruscinonensem, quę pertinet ad Pyrenæos montes, ac mare mediterraneũ, acceperat à Ioanne Arragoniæ rege, patre regis Castilię, qui nunc rerum potitur, et acceperat certis cõditionibus, quę modum impletæ sunt. Hispanus igitur, ob eã propinquitatem, cogebatur & metuere, & sumptus facere. Italiæ proceres ac ciuitates, erant ab eius amicitia nõ alieni. De Heluetijs pro suo ferè iudicio statuebat. Scotus & Lusitanus ab eo toti pendebãt. Gallia omnis ad nutum & uoluntatem eius omnia faciebat. Quicquid iussisset, è uestigio conficiendũ erat, nulla uel mora uel excusatione interposita. Quę putabantur ad ipsius ualetudinem aliquo modo pertinere: mittebantur ad eum, ex omnibus mundi plagis. Pontifex Ro-

fex Romanus, Sixtus, ubi cognouit, eum religiosa quadam propensione desiderare linteum illud, cui panem azymum sacrifici superimponunt, quo diuus Petrus, dum sacrum faceret, utebatur: misit ei cum aliis multis diuorum reliquiis. Illa, quæ in Rhemorũ urbe seruatur pyxis, cum oleo sacrato, quum ante id tempus non fuisset è loco submota: in ipsius tunc cubiculum delata fuit. Cõstituerat enim uelle inungi, ad eundem plane modum, quo fuit unctus, cùm inauguraretur regno. Plærique putabant eum uelle toto corpore inungi: sed uix est credendum, propter exiguitatem olei, quod in ea pyxide conseruatur. Qui nunc est Turcarum Cæsar, per legatum mittebat ei descriptas reliquias, quæ adhuc superessent Constantinopoli: Eas omnes, ac ingentem præterea uim auri pollicebatur ei, quò fratrem suum, qui tum per Gallias erat in potestate Rhodiensium equitum, & nunc à Romano Pontifice captiuus detinetur: diligenter seruaret. Vbi legatus in Prouinciam Massiliensem uenit: Rex ilico mandabat, ne longius progrederetur, neque uoluit audire. Quæ singula satis demonstrant, in quanto esset honore per omnem Europam: Quicquid enim omnino pertinebat ad ipsius incolumitatem: id omne magno studio fuit impensum. Contulerat certe in ipsum Deus maximas dotes, prudentiam, liberalitatem & fortitudinem. Et quemadmodum reliquos Principes, coæuos suos, uirtute præcedebat:

s ita quoque

ita quoque illos propè omneis, & aduersarios in primis, uitæ curriculo superauit. Nã & Carolus eiusque filia, et Eduardus Anglię rex, & Galeacius Mediolani Dux, & Ioannes Arragoniæ rex, paucis annis ante ipsum, è uita migrarunt. Ac in his omnibus erat, quod & laudares, & reprehenderes (hoc enim humanum est) In Ludouico autem Rege plurima certe erant, & uera Principis ornamenta, quod sine adulatione omni dictum esse uelim. Nam eos, de quibus loquor, omnes prope familiariter noui, neque leuem aliquam auditionem, ut rem certam pono. Dum hæc geruntur, uoluit cum Delphino filio colloqui. Eum à multo iam tempore non uiderat, & ab hominum frequentia remouerat: partim ob teneram & imbecillam ipsius pueri ualetudinem: partim quòd metuebat, ne Principes illo abuterentur, ad moliendum res nouas, & imperij commutationem. Quum enim ipse esset undecim annorum adolescentulus: procerum aliquot impulsu, bellum aduersus parentem suscepit. Eo igitur domestico exemplo mouebatur, et filium, simulatque fuit adductus, commendabat nonnullis familiaribus, eique magnopere mandabat, ne quid omnino mutaret in administratione regni. Et quò magis persuaderet: adferebat in medium, quemadmodum ipse à morte patris, rerum potitus, complures excellenti uirtute uiros mulctasset: qua quidem ex re periculum sibi creatum esse dicebat, exorto Principum bello,

& com-

& communi aduersum se coniuratione facta. Paulò post hoc colloquium, & confecto matrimonio, recidit in morbum, ad eundem plane modum, ut antea, & iam sic erat adflictus, ut manum ægre posset ori admouere, & sine lachrymis uix poterat à quoquam aspici. Continuo igitur iubet accersiri generum suum, nunc Borboniæ Ducem. Ei mandat, ut Ambosam, ad filium suum, Regem, proficiscatur, simul ostendit, quos homines ad eum admitti, quos arceri uelit & excludi, & multa dabat egregia præcepta, quæ ad filij institutionem pertinebant: quorum si uel partem aliquam ille seruasset, magno id factum fuisset & publico Galliæ, & priuato ipsius emolumento. Post Borbonium mittit Cancellarium, & quicquid ad eius clientelam pertinet, cum sigillis, partem etiam aliquam suorum satellitum, & è ducibus nonnullos, item aucupes ac uenatores, & quicquid est eiusmodi rerum. Hos omneis abeuntes rogat, ut filio bonam & fidelem operam præstent, ac singulis ferè mandabat aliquid, quod ad filiũ deferrent. Vbi loquendi facultatem deinde semel recuperauit, obtinuit eam ad extremum usq; spiritũ, & intelligendi uim habebat insignem. Crebris enim euacuationibus purgabat cerebrũ. Non lamentabatur autem, ut plæriq; solent ægroti, sed prudenter multis de rebus disserens, sexto demum die per hunc morbum decessit è uita.

PHILIPPI COMINAEI commentariorum Liber Decimus.

Omponam ergo illius acerbitates ac dolores, quos pertulit ante mortem, cum ijs malis & incommodis, quibus alios affecit. Magnitudine quidē inter se differunt, ac longe aliud etiā fuit ipsius munus: uerum, quò prosperiori fuit usus fortuna, & quò maior extitit eius per omnē Europam authoritas: eò quoq; uehementius fuit adflictus, dū præter consuetudinem suam & naturam aliquid perferre coactus est. In eo, quem diximus, heremita, summam perpetuo spem habebat, ac subinde missis nuncijs interpellabat eum, ut uitam sibi produceret. Nam etsi res suas, quasi iam moriturus, constituerat: tamen redintegrato animo, sperabat se posse euadere. Quod si accidisset: facile dissipaturus erat concilium illorum, quos Ambosam ad filium pręmiserat. Et quia spem adeo magnam in heremita defixerat: uisum fuit Theologis, & alijs nonnullis, aperte illi dicendum esse, nihil humani præsidij restare, & ut de salute sua cogitet: Ei quoq; sermoni debere interesse medicum ipsius, Iacobum Cocterium, cui menstruum dabat stipendium, decem aureorum millia. Ipse duos Galliæ Principes, Ducem Nemorensem & Connesta-

Connestablium, capite mulctauerat, & quòd alterum necasset; iam cùm esset moriturus, ipsum pœnituit. Et quemadmodum illis per homines delectos, denunciatum fuit supplicium, paucis uerbis, & breue temporis spacium, quo de salute sua statuerent, concessum: ad eundem plane modum isti, nulla uerborum usi circuitione, cùm ei præsignificarent mortem: Vt officio nostro satisfaciamus, aiebant, res ipsa postulat. Spem nullam deinceps collocare debes, uel in heremita, uel in quouis alio. Nam actum est de te prorsus. Itaque de uitæ exitu cogitare uelis. Nihil enim superest remedij. Ea pronunciata sententia, cùm pro se quisque breuiter aliquid ad rem dixisset: Ille, spero, inquit adfuturum mihi Deum, ac fortasse non sum tàm imbecillus, quàm existimatis. Quàm acerbũ ei fuisse credibile est, eam audire uocem? Nam mortem nullus unquam uehementius exhorruit: nemo etiam maiori studio & ratione de remedijs unquam cogitauit, quàm ipse. Familiaribus suis per omnem uitam, & mihi quoque sæpenumero mandauerat, si quando ipsum in ea necessitate positum esse cõspiceremus, ut, nulla prorsus facta mentione mortis, ad peccatorum expiationem solummodo adhortaremur, ac uidebatur esse tunc tẽporis molliori animo, quàm ut adeo duram sententiam audiret. Pertulit tamen omnia magno & constanti animo, ad extremum usque spiritum. Filio, quem tunc regem uocabat,

multa uarijs de rebus nunciabat, & ubi sacramenta nostræ religionis ex more percepisset: multum habuit sermonem de ijs, quæ ad filium, & regni administrationem pertinebant. Hoc autem in primis flagitabat, ne Cordæus ante sextum mensem à filio discederet, neuè filius aliquid aduersum Caletos, aut quosuis alios moliretur. In concilio quidem decretum fuisse dicebat, ut Caletum tentaretur, & alia quædam loca: sed periculosum id esse iudicabat, quòd Angli, per hanc occasionem, denuo possent in Galliam excitari. Mandabat igitur, ut per annos quinque, uel eò plures, pacem filius coleret cum uicinis omnibus, quam tamen ipse, dum uiueret, ferre non potuit. Et sane, tametsi magna sit & copiosa Gallia: tamen propter superiorũ annorum calamitates, pacem aliquam diuturnã ualde desiderabat. Illud etiam magnopere cauebat, ne Britanniæ dux Franciscus bello lacesseretur, neuè præberetur ei ulla belli suspicio. Dixi, quemadmodum moriendi necessitas ei nonnihil inscienter & asperè denunciata fuit. Verum mensibus aliquot antè quàm moreretur: omnes planè habuit suspectos, in primis autem homines aliqua excellenti uirtute. Filio, quòd eum quoque metueret, magnas posuit custodias: nec erat ulli integrum colloqui cum eo, nisi ipsius concessu & mandato. Sed & filiæ tandem cœpit diffidere, & genero suo, & indicari sibi uoluit eos, qui castellum ingrederentur. Instituerat anteà senatum in eo

in eo castello, cui Borbonius gener præerat. Ne hunc quidem tulit, & in ijs suspicionibus, totum aboleuit. Borbonius & Comes Dunensis, legatos Flandriæ, qui nuptijs Delphini interfuerant Ambosæ, honoris causa, quod fieri solet, deduxerant. Vbi Plessium reuertissent magno cum comitatu: è stipatorum & satellitum suorum præfectis quendam accersit, & explorare iubet, an essent armati sub ueste, sed ut dissimulanter faceret, mandat, interea dum familiariter cum ijs loquitur. Multos ipse, per omnem uitam, perpetuo metu & sollicitudine excruciauerat: & nunc ecce uidemus eum ad consimilem plane modum affligi. Cui enim se committat, qui liberis etiam suis, & genero fidem non habet? Hæc autem non ad ipsum modo pertinent: uerumetiam ad eos omnes principes, qui metui uolunt. Qua quidē in re quanta sit seruitus, quum ad senectutem peruenerunt, tunc demū aperte sentiunt, quia coguntur inuicē plurimos formidare. Quàm fuit autem illi acerbum & durum, in eiusmodi metu uersari? Medico suo menstruum dabat stipendium, ut supra quoq; diximus, decē aureorum millia: nec id modo, uerumetiā Episcopatum Ambianēsem, eius nepoti, & munera publica multa largiebatur eius propinquis & amicis. Et tamen medicus tàm erat uerbis in eū asper & durus, ut nihil suprà: ualde igitur eum Rex metuebat, & ad suos familiares, de illius asperitate nimia, sępe querebatur, neq;

neqꝫ tamen audebat eum à ſe dimittere. Nam ille
pro ſua conſuetudine ſeuerius aliquando interpel-
lans: Non dubito, quin me quoqꝫ ſis electurus, ait,
ſicuti reliquos omneis: uerum ſanctiſsimo iureiu-
rando tibi confirmo, poſt meum abs te diſceſſum,
non te uicturum eſſe ſupra octauum diem. Ea uoce
magnopere perterrefactus, adulabatur illi modis
omnibus, & ampliſſima donabat munera. Sed qui
tantam plurimis annis ad omneis Principes atqꝫ po
pulos habuit authoritatem: ei non potuit non eſſe
ea ſeruitus longè acerbiſſima. Iis, qui deliquiſſent,
graues admodum pœnas conſtituit, ut ſuprà dixi-
mus: ideoqꝫ carceres parauit horrendos, & ualde te-
tros, nempe caueas aliquot, partim ferreas, partim
ligneas, ferreis laminis coopertas, latitudine octo
pedum, & altitudine paulò maiori, quàm eſt ſtatu-
ra hominis. Excogitauerat hanc rationem Cardi-
nalis Baluenſis, & in eam, quæ primum perfecta fu
it, incluſus eſt ipſe, perqꝫ totos quatuordecim an-
nos detentus. Poſt hunc alij multi ſunt eas execra-
ti, & ego quoqꝫ captiuus in ijs, per menſes octo fui,
mandato regis, qui nunc præeſt. Compedes etiam
ferreas longè grauiſſimas à Germanis fieri curauit,
quibus illigarentur crura. Pedes uinciebantur an-
nulo ferreo, ab eo pendebat immanis quædam ca-
thena, & ad eius exitum maximi ponderis globus.
Vidi non paucos, magna uirtute uiros, ijs uinculis
conſtrictos, qui poſtea liberati, ſummos ab eo conſe
cuti

cuti sunt honores, ac fortunas amplissimas. Et sicut per ipsius imperium carceres illi funesti fuerunt inuenti: ad eundem planè modum ipse quoq; ante mortem, consimilibus omnino uinculis sese induit, inq; maiori uersabatur metu, quàm illi, quos aliquando captiuos detinuerat. Quod eò pertinet, ut ostendam, neminem esse omnium hominum, qui non aliquo dolore & incommodo afficiatur. Postremo, densis ac ferreis cancellis totum castellum cinxit. Hi cum essent proxime murũ, ad uestibulum pertinebant, ut suprà quoq; diximus. In fossa perpetuo excubabant deni sagittarij, quibus mandauerat, ut in omneis, qui alieno diei tempore appropinquassent, tela cõijcerent. Sciebat quidem, hanc munitionem non posse maiori alicui ui resistere: uerum eò spectabat potius, & omni ratione prouidebat, ne Principes, coniuratione facta, partim ui & imperio, partim gratia castellum occuparent, & sumpta authoritate, in ordinem ipsum cogerent, ut hominem parum sanę mentis, & administratione indignum. Ante octauam horam non aperiebatur porta castelli, & tunc solum admittebantur eius domestici famuli, & præfecti, ac centuriones: qui & ad uestibulum & ad portam disponebant custodias, quemadmodum in locis, quę sunt ad hostium fines, fieri consueuit. Ingrediendum autem erat omnibus, non quidem per patentem portam, sed per paruulum ostium, & præter paucos aliquot fami-

liares, quorum erat opera necessaria, nemo quisquam, nisi uoluntate ipsius, introibat. Quid? an aliquis arctiori custodia coherceri possit: quàm ille se ipsum cohibuit? Eæ, quibus alios complures aliquando constrinxerat, caueę, erant altę pedes octo: & ipse tantus Princeps habebat perexiguum, in quo deambularet, uestibulum. An non maximas credibile est eius fuisse acerbitates? qui se ad eum modum inclusit ipse? qui propinquos & necessarios omnes ita metuebat, ut suam salutem non auderet eorum fidei permittere? Quantò autem maior erat ille carcer, quo se induit, quàm sunt plærique alij: tantò quoque præstantior erat ipse & amplior, quàm alij captiui. Sunt fortasse, qui putent, fuisse aliquando principes, magis quam ipse fuit, suspiciosos. Ego quidem puto, nostris quidem temporibus, neminem suspicionibus indulsisse magis, quàm illum; & uix est, ut aliquis tàm prudens, & qui populum habeat tàm obsequentem, quàm ipse habuit, in eam partem sic incumbat. Et ut aliqui sint hodie tales, aut extiterint aliquando: ij fortasse malè sibi conscij, propter anteactam crudelitatem, magnas habuerunt metuendi causas. Ipse uero neminem, nisi à quo primum esset læsus, offendit. Et hæc omnia recito, non solum, ut in quanto uixerit pauore ac metu, demonstrem: uerum etiam ut ostendam, primum: fuisse in his afflictionibus consimilem illius tolerantiam, qualis fuit eorum, quos ipse aliquando

quando diuexauerat: deinde, ut qui post eum uenturi sunt, maiori clementia & humanitate miserum populum tractent, neque tàm seuera supplicia statuant, quàm ipse fecit. Quanquam alioqui nescio, an meliorem uiderim Principem. Nam etsi magnopere suos premebat: tamē in alio non erat idem laturus. Ab ijs tandem acerbitatibus eripuit ipsum Deus, absque ullo maiori corporis cruciatu, qui quidem deprehenderetur. Loquebatur autem continenter, ad extremum usque spiritum, deque sepultura constituit, & à quibus deduci uellet funus, præcepit: ac subinde dicebat sperare, non se moriturum ante diem sabbati, idque beneficio diuæ Virginis, quam religiose admodū per omnem uitam coluit, & ita quidem accidit. Cùm enim die lunæ postremo correptus esset morbo: sequenti postea die sabbati è uita decessit, secundo calendas Septembris. 1483. Parum certè spei & præsidij uulgus hominum in rebus humanis reliquum sibi esse uidet: posteà quàm tantus Princeps, defunctus plurimis grauissimisque laboribus & curis, coactus est tandem omnia relinquere, neque momentum aliquod temporis uitæ curriculo potuit adijcere, quantumuis etiam cuperet. Familiariter eum & domesticè noui: sed nullum habuit ferè tēpus, à labore & sollicitudine uacuum. Venationibus autē & aucupijs multū delectabatur. Interea dum uixi cū eo, non sectabatur alienos amores. Nam quo primum tempore ad ip-

sum accessi: mortuus est ei filius, grauissimo ipsius cum dolore, atque tum me præsente uotum Deo faciebat, nullius fœminæ notitiam se habiturum esse, præterquam uxoris. Et quanquam hoc ad eius officium alioqui pertinebat: tamen ea uirtus & constantia multum in ipso laudanda fuit, præsertim, cùm & obsequentes haberet plærasque omneis, & ipsius uxor non esset ea forma, quæ magnopere aliquem afficeret, tametsi alioquin egregia & honesta fœmina. In uenationibus autem non minus molestiæ, quàm uoluptatis percipiebat, ex ingenti labore, dum incitatis equis consectabatur ceruos. Expergefactus enim prima luce, prodibat in campũ. & longius aliquando, quouis etiam cœlo: & nonnunquam domum redibat multum defatigatus, & maximam partem iratus alicui suorum comitum, ut in eo genere exercitationis fieri consueuit. Huic studio uacabat plærumque, donec noua re aliqua oblata reuocaretur. Nam per æstatem ferè intercedebat aliquid inter ipsum & Carolum dissidij: hyeme uero paciscebantur indutias. Erat ei de Ruscinonensi ditione controuersia, cum Ioanne Arragoniæ Rege, patre regis Hispaniarum, eius, qui nunc principatum obtinet. Qui licet exiguis esset facultatibus, & Barcinonenses, cuius ciuitatis est longe amplissima authoritas illius oræ maritimæ, haberet aduersarios: tamen, quoniam Ruscinonensi populo erat acceptus, diu multumque restitit. Premebatur

ergo

ergo Ludouicus perpetuis curis, ut ante diximus, & in ocio, quod fieri solet, erat maxime negociosus. Varijs enim occupationibus distinebatur, nec sua tantum curabat: uerumetiam alienis sese immiscebat. Exorto bello, cupiebat pacem aut inducias: facta uero pace, uix continere se poterat, quin aliquid denuo moliretur. De minutissimis etiam rebus, & quæ facile alioqui poterant negligi, prorsus uoluit cognoscere: & sic erat eius natura, ut ista curiositate quodammodo aleretur. Ac sane ualebat memoria, suprà quàm credi possit, & quid per omnes Europæ prouincias gereretur, maximè autem in finitimis regionibus, optimè tenebat: magnus profecto uir, & idoneus, qui non unum aliquod regnum administraret, sed toti terrarum orbi consilio suo prouideret. Quę fuerit eius adolescentia, non dicã, eo quòd nihil habeo comperti. Veruntamen cùm esset undecim annorum, instigatus à nonnullis, inimicitias aduersus parentem suscepit. Grandior aũt factus, uxorem duxit inuitus, Scotię regis filiam, et quamdiu illa uixit, grauiter hoc matrimonium tulit. Ab eius morte, factionibus nobilium adductus, in Delphinatum, quæ quidem prouincia ad ipsum pertinebat, sese recepit. Sectabantur eũ multi honesti & egregij uiri, plures etiã, quàm pro ipsius facultatibus. Dum ijs locis moratur, contraxit matrimonium cum filia Sabaudię Ducis: neq; multò pòst, ortum est inter ipsum & socerum graue dissidium,

& bellum ualde asperum. Carolus septimus, parens, cùm uideret eum nimis habere magnam optimorum ducum et nobilium manum: statuit eò proficisci cum exercitu, ut his præsidijs ipsum denudaret. Ingressus iter, missis literis, & magnis ex more constitutis pœnis, denunciabat nobilitati, ut è uestigio ad se redirent. Ei mandato complures obtemperabant, inuitissimo Ludouico, qui patris iram ueritus, tametsi coactas haberet copias: relicta prouincia, & per Burgundiam facto itinere, paruo comitatu, cõtulit se ad Philippum Caroli patrem, à quo liberaliter fuit & amanter exceptus. Et quanquam hac ratione subleuabatur aliquantulum: tamen quotidianis impensis diminuta pecunia, cogebatur sæpe ab alijs mutuari, non absq; magna sollicitudine, ne desereretur à suis. Quod certe graue admodum est & acerbum ijs, qui difficultatibus eiusmodi nõ assueuerunt. Itaq; nec in Burgundica quidem familia uixit absq; molestijs. Nam & Philippus Princeps erat ei obseruandus, & eius necessarij, ne fastidirent. Hæsit enim ibi per sex annos, atq; interea pater urgebat Philippum per legatos, ut eũ uel desereret, uel ad se remitteret. Quo quidem tẽpore facile intelligi potest, in quantis ille fuerit angustijs. Quodnam igitur quæso tempus habuit uacuum à laboribus? Opinor equidem, inde à pueritia, perpetuis eum fuisse agitatum curis, ad extremum usq; uitæ diem. Attigit annum sexagesimum

primum,

primum, & iudicabat ipse, non se uicturum esse supra sexagesimum, ac dicebat, Galliæ Reges, à multis temporibus eum terminum nō excessisse. Nunc de Carolo uideamus etiam. Is nihilò ferè melius habuit. Iuuenilibus quidem annis iucundè uixit, & ante uicesimum secundum ætatis annum, nullis immiscebatur negocijs. Postea uero cœpit dissidere à præfectis domesticis, cumq; uideret eos gratia & fauore patris subleuari: discessit in Hollandiam, & liberaliter exceptus à populo, consilia sua cum Gandauensibus communicabat. Nullas ipse quidem facultates habebat: sed Hollandi locupletes atq; copiosi, plurima donabant. Idem erat studium aliarum quoq; ciuitatum, ut ad ipsius beneuolentiam aditum sibi pararent. Sic enim est comparatum in rebus humanis, ut quorum augescere uidemus potentiam: eos magis obseruemus, quàm illos, qui in supremo gradu positi, non possunt amplius progredi. Hoc etiam Philippus non ignorabat, qui cùm audijsset, Carolum esse non ingratum Gandauensibus: respondit, perpetuam esse eius populi consuetudinem, ut futuros quidem principes diligat: ubi autem ad imperium accesserint, exosos habeat. Et uerè quidem istud dicebat. Posteaquam enim ad Carolum delata fuit summa rerum: mutarunt uoluntatem atq; studia, nec id obscurè sæpius declararunt, & ipsius posteritatem maximis affecerunt incommodis. Atq;, ut ad institutum reuertar,

Caro-

uertar, Carolus inde ab eo tempore, quo Galliæ Principibus confœderatus, bellum regi fecit, quid, obsecro, in uita solidæ delectationis habuit? aut quibus nō curis atq; laboribus fuit obnoxius? Prospero cursu fortunę sublatus, initio cogitabat, quicquid erat uspiam, sibi suisq; finibus commodum & opportunum, occupare, & per æstatem ferè continebat exercitum in acie, non absq; magno periculo. Sollicitudinem uero in se recipiebat omnem, ac licet erat potentissimus: ambiebat tamen multò maiora: Primus omnium ad laborem surgebat, & postremus quieti sese dabat, non secus ac si calonum fuisset omnium uilissimus. Per hyemem, si quando à bello abstineret, totus in hoc erat, ut pecuniam corrogaret. Eius consuetudo sic ferebat, ut ab hora sexta, mane, plurimum temporis impenderet serijs occupationibus. Hoc ei iucundum erat in primis. Magno etiam studio legatos externorum Principum audiebat, & in his defatigationibus uitam finijt, occisus ab Heluetijs, ante Nanceium, ut supra docuimus. Posteaquam igitur animum semel adiecit ad cupiditatem et ambitiōem, quicquid esse potest in uita suauitatis, amisit. Quorsum uero pertinebat, ut ipse, qui tàm erat potens, qui tam multas, tamq; copiosas & locupletes tenebat non urbes modo, sed & prouincias, quæ ad omnem fœlicitatem ei satis esse poterant, eiusmodi sese laboribus cruciaret? Ad Angliæ regem Eduardum nunc transeamus.

sceamus. Is adolescentulus admodum, patrem suum, Ducem Eboracensem, uidit profligatum & interfectum in prælio, cumque eo patrem Comitis Beruicensis, qui propter iuuenilem ætatem Eduardi, summam imperij tenebat, ac ipsum deinde Regem constituit, & Henricum profligauit, qui iam longo tempore potitus erat rerum, & mea quidem sententia, iure. Sed cum esset parum prudens: natæ sunt factiones inter proceres, easque fouebat illius uxor, Renati Siciliæ regis filia, quando Sombresseti ducis partes tuebatur, ac Beruicensem oppugnabat. Quòd si diremisset illa dissidium: sibi, suisque fortunis, & Angliæ rectè consuluisset. Nam exortum ab ea dissensione bellum, uiginti nouem annos durauit, ac multò maximam partem lectissimorum hominum absumpsit. & illud immoderatum reginæ studium, in causa fuit, ut Beruicensis Comes, Eboracensem domum, odio Lenclastricæ familiæ deinceps propugnaret. Factiones nimirum coniunctæ sunt omnes cum periculo, inter nobiles præsertim, qui multum alioquin in eam partem incumbunt: Dicat fortasse quispiam, illas partium offensiones regibus esse nõ inutiles: patefieri hac ratione omnia consilia: nihil esse, quòd non efferatur ad regem: & in maiori ipsum esse obseruantia. Non negarim equidem, si quis Princeps adolescens eiusmodi simultates ac contentiones in gynæceo suscitet: quin maximam sit habiturus ridendi, suique oblectandi materiam.

u Nihil

Nihil enim erit adeo secretum, quod in hac mulier-cularum æmulatione & inuidia non rescifcat. Verum ut ea consuetudo recipiatur in cœtu uirorum: ingens profecto periculũ in eo uersatur. Hoc enim uere sit, ignem in tuis ædibus accendere, quem deinde non possis, nisi maximo tuo detrimento, restinguere. Nam qui Principem à se uident alienatum esse, ij ferè nouas incipiunt tentare amicitias, & illis libenter se coniungunt, quos dissidere putant ab eo, quem sui aduersarij partes tueri uident. Ac ut nullum extet aliud documentum: certe factiones illæ Aurelianæ & Burgundicæ familiæ, periculi magnitudinem & luctuosos exitus demonstrare nobis possunt. Ex ijs enim ortum est bellum, quod per septuaginta duos annos durauit, cui permixti Angli, magnam Galliæ partem occuparunt. Sed ut reuertar, unde sum digressus: Eduardus rex erat omnium hominum sui temporis longe formosissimus. Constitutis autem rebus, & profligatis aduersarijs, planè se dabat uoluptatibus & ocio, & uenationibus, atque ad hunc modum per sedecim propè annos uixit suauiter, quo quidem tempore natum est dissidium inter ipsum & Beruicensem. Et quanquam ab eo fugatus fuit & eiectus è regno: breui tamen pòst tempore, redintegratis uiribus, omnia recuperauit, eoque bello confecto, rediit ad consuetum uitæ genus, eique multò magis etiam indulgebat quàm antea, planè securus, & corpori curando solum intentus:

sentus: Verum in ætate florenti pœnas dedit intemperantiæ, & repentino ferè morbo sublatus, perijt, filijs ipsius interemptis, & regni possessiõe ab eius ablata stirpe, sicut suprà demonstrauimus. Ab hoc ueniendum est nobis ad alios. Hungariæ administrationem obtinuit nostra memoria, Ioannes Huniad, è Moldauia, uir excellenti & prçclara uirtute, qui multis prælijs deuicit Turcas, Hungariæ uicinos, propter occupatas in Græciæ finibus & Sclauonia, prouincias. Eo mortuo, grãdior factus Lancelotus, Hungariam & Bohemiam ad se iure transtulit, & impulsus à nonnullis familiaribus, ut fertur, Ioannis Huniad filios duos comprçhendit, affirmans, illum, se paruulo, nimiam usurpasse potentiam, & periculum esse, ne filij, patris insistant uestigijs. Maiore igitur necato, alterum Budæ seruari iussit, neq; multò post è uita decessit, ueneno sublatus è medio, Pragæ, quæ Bohemorum est urbs amplissima. Consuetudinem habebat ijs locis, cum fœmina quadam nobili, quæ grauiter ferens, illum in matrimonium ducere Caroli septimi, Galliarum regis filiam, contra datam sibi fidem & promissum: in balneo pomum ei dedit, per medium cultello diuisum, qui ueneno tinctus erat. Ab eius morte, proceres Budæ conueniunt, regis creandi causa, qui mos ipsorum est: quoties non relictis liberis, è uita rex decessit. Dum ibi concilium habetur: uenit eò Mathiæ mater, amplissimo comitatu, locuples ad-

modum mulier, quò facilius erat ei, breui tempore magnum aliquod satellitium cogere. Credibile est, fuisse in eo principum & nobilium cœtu, & in urbe, qui rebus ipsius fauerent, ob mariti recentem & claram memoriam. Posteaquam eò uenit, filium è carcere eximit. Ex nobilitate complures, & ecclesiastici ordinis nonnulli, metu periculi statim profugerunt: reliqui Mathiam crearunt regem, cuius maxima fuit & singularis tum uirtus, tum fœlicitas. Multa enim fecit secunda pręlia cũ Turcis, nullo cum Hungariæ detrimento, sed maximo illius cõmodo. Cęsari Friderico, qui rerũ adhuc potitur, Austriam eripuit, eãq; tenuit quamdiu uixit. Summa prudentia & consilio, res suas, tàm pacis quàm belli temporibus, administrabat. Postremis uitæ annis, cùm hostem nullum amplius metueret: magnifice domum instruxit, & ornauit omnis generis exquisitissimis rebus. Quicquid esset grauium negociorum: aut ipse procurabat, aut quomodo fieri uellet, suis mandabat. Euasit tandem aliquanto crudelior, & metui uolebat à suis. Morbo deinde correptus non sanabili: circiter uicesimum octauum ætatis annum, post multos & erumnosos labores, Viennæ, ad Danubium, mortuus est. Turcarum Cæsar Mahometus, nostra memoria, prudens fuit & insignis princeps, uerum dolo contendebat, & insidijs nitebatur magis, quàm uirtute. Cùm uigesimum tertium annum ageret: Constantinopolim

ui cœ-

ni cepit. Vidi depictam eius effigiem in illa ætate: & certe magnam aliquam indolem, ac præstans ingenium uidebatur repræsentare. Expugnauit eam urbem, ut dixi, maximo nostri orbis dedecore, & summo cum detrimento. Fuit interfectus ibi Cæsar ipse orientis, cum infinita hominum multitudine: uirgines uitiatæ complures, ac honestissimæ nobilissimæque fœminæ maximo numero miserabiliter stupratæ: breuiter, immanitatis & non humanæ uiolentiæ genus nullum fuit ibi prætermissum. Prima hæc erat illius uictoria, quam deinde summa fœlicitate prosecutus est. Nam memini, cùm Venetorum legatus recitaret Carolo, illum cepisse duo Imperia, quatuor regna, & urbes ducentas. Loquebatur autem de Constantinopolitano & Trapezontino imperio, & Siria & Armenia & Peloponneso, iuxta quam multas occupauit insulas, et in his Mitylenem. Albaniam quoque ferè cepit omnem, atque Sclauoniam. & hæc quidem omnia nobis, qui Christiano nomine censemur, ademit: suæ autem religionis Principes non minus bello uexauit, quàm nos, & ex ijs complures ad extremam inopiam redegit. Maximam negociorũ partem tractabat ipse, quemadmodum & Ludouicus, & Mathias Hungariæ rex. Ac sane fuerunt hi tres omniũ suæ ætatis fortissimi prudentissimique principes: uerum Ludouicus & humanitate, & honesta uiuendi ratione illos longe præcedebat. Quantum ad delitias ac uoluptates

attinet, totus in illis fuit immersus Turcarum Cæsar, & maximam temporis partem illis impendit, & à nulla prorsus uitæ turpitudine aut fœditate abstinuit, eaq; intemperantia deinde morbum ei conciliauit longe grauissimum. Quotannis, ad initium æstatis, ut audiui ex ijs qui uiderunt, intumescebat ei alterum crus, magnitudine ferè corporis: & plaga non apparebat ulla: remittebatur deinde tumor, nec ullus unquam chirurgus aut medicus, quid esset morbi, dijudicare potuit. Hoc unum affirmabant plæriq;, luxum & uitæ intemperantiam esse in causa. Conspiciebatur autem à paucissimis, & in curru quodam artificiose fabrefacto sese continebat, ut ne quàm esset macer & extenuatus, uideri posset, & ne sui contemptus aliquis ex eo nasceretur. Ad quinquagesimum secundum ætatis annum è uita decessit, repentina fere morte. Testamentum fecit, cuius exemplar ipse legi, ac inter alia dolebat ei plurimum, quòd extra ordinem suis prouincijs imperasset pecuniam. Quocirca mihi uide, quid nostri Principes facere debeant, qui certè ius nullum habent, onus aliquod imponendi inuito populo. Videmus hîc, intra quàm breue tempus, quàm multi potentes ac summi reges mortui sint, posteaquam ingentes sumpserunt labores, ut augescerent & locupletarentur, cum maximo procul dubio corporis, ac etiam animæ fortassis detrimento. Nihil igitur est præstabilius, mediocri uitæ genere, quod

quod qui potest assequi & tueri: is omnium certe est fœlicissimus. In rebus humanis ita comparatum est, ut nullus ferè sit populus, cui non æmulum aliquem & aduersarium Deus excitarit. Gallis opposuit Anglos, & Anglis Scotos. Hispanis perpetua quædam simultas intercedit cum Lusitanis. Italiæ Principes magna ex parte retinent possessiones, nullo ferè titulo, & acerbe suis imperant. Iis aduersantur reliquæ potentiores ciuitates, Venetię, Florentia, Genua, nonnunquam etiam Bononia, Sena, Luca. Arragonię reges oppugnantur ab Andegauorum ducum familia. Mediolani & Insubriæ uicecomites, ab Aureliana domo. Venetis sunt infesti Principes Itali & Florentini. Senenses autem & Genuates oderũt Florentinos. Genuates laborant & sunt diuisi ciuilibus factionibus Fregosiorum, Adornorum, & Auriorum. In Germania magnæ sunt inter Austriacam & Bauaricam domum æmulationes, & quæ sunt ex Bauariæ Ducum stirpe natæ familiæ, inter se ipsæ diffident. Austriacis principibus magnum est & graue odium cum Heluetijs. Impugnãtur à Cliuensibus Geldri, & hi ualde sunt iniqui Iuliacensibus. Quæ sunt ad Oceanum Germanicũ & Balthicum mare ciuitates, bella sæpe gerunt cũ Danię regibus. In Germania plurimę sunt arces atq; castella munita: quæ res licentius agendi multis occasionem præbet. Nam unus aliquis, famulo tantum comitatus, ciuitati cuipiam denunciare au-

are au-

are audet inimicitiam, confisus aliquo castello, in quod receptum habet, & socijs aliquot equitibus. In hoc genus hominum, Germaniæ principes non admodum animaduertunt, quoniam ipsorum opera nonnunquam utuntur: Ciuitates autem, ubi facultas eis datur, seuerissimè puniunt, & facta coniuratione, circumuallant aliquando receptacula illorum, & demoliuntur, simul in eos usus aliquot equitum cohortes alunt. Atq; is est per Europam rerum status. Quid per Asiam & Africam fiat, non habeo compertum: sed dicuntur inter se, non minus quàm nos, imò turpius aliquantò dissidere. Nam in seruitutem se pertrahunt ipsi, seq; inuicem nostris hominibus uenundant, & uidemus, quàm multi quotidie ad Lusitanos deportentur. Apparet igitur, has dissensiones, ueluti stimulum quendam, in rebus hunanis esse necessarias. ac mihi quidem, tametsi literarum nullum usum habeo, sic uidetur, potissimum uero, propter quorundam Principum ignauiam & malitiam, qui ingenij quidem satis habent & cognitionis: uerum abutuntur eis, neq; ad res honestas accõmodant. Doctrina enim uel meliores reddit homines, uel deteriores, pro cuiusq; natura & inclinatione: sed tamen uerisimilius est, aliquem ea fieri meliorem. Nam quò quisq; magis, quid se deceat, intelligit, eò uehementius ipsum neglecti pudet officij: & etiamsi non omnino sibi temperet à maleficio: tamen ne plane modum excedat, cauet.

cauet. Ac istud quidem usu cõpertum habeo. Multos enim noui, quos à prauis & illaudatis consilijs eruditio sola retraxit. Huc etiam accedit metus diuini numinis. Quanta enim sit peccati magnitudo, & quantopere Deus offendatur flagitijs: docti non paulò melius, quàm homines imperiti, cognoscunt. Qui sunt igitur male instituti principes, quantum sit munus, quod acceperunt à Deo, non intelligunt, & ipsorum familiares, ne malam gratiam sibi concilient, dissimulant: & ut ex omnibus forte sit unus, qui fideliter admoneat: is tamen suæ sententiæ nullos habet approbatores, ac ferè fit, ut ridiculus habeatur. Est sane quædam nobis innata prauitas, adeò magna quidem, ut nulla plane ratio nos ab iniurijs & uiolentia coherceat. Potentiores, ubi castellum aut oppidum eripuerunt alicui, quacunque de causa: nolunt à possessione deinde discedere, & ubi semel aliquem obduxerunt colorem, cur ita fecerint: accedit postea propinquorum & adulatorum assensus, qui hæc omnia collaudant. Magna certe est multorum Principum iniquitas, qui pecuniam pro sua libidine suis imperant, & amplum alunt satellitium, ut miseram multitudinem in metu contineant, eamque deinde pecuniam temere & uoluptarie profundunt, nullo cum Reipub. bono, et de quotidianis sumptibus nihil remittunt, & suos exhauriunt, & assentatorum stipati sunt turba. Sed est Deus, qui flagitium nullum sinit impu-

x nitum,

nitum, & crudelitatem in primis detestatur. qui tametsi non loquitur hominibus hodierno die, sicut priscis illis temporibus, tamen quæ sit sua perpetua sententia, & quid à nobis fieri uelit: clare perscriptum reliquit, ita quidem, ut nemo plane, qui modo sit sanæ mentis, & qui ad iustam aliquam peruenerit ætatem: excusandi sit habiturus locum. Illi igitur, qui ui & armis imperia sua continent, & quoties aliquid mandant, capitis constituunt pœnam: ad supremum illud tribunal Dei quomodo cōsistent? Multa sæpe crudeliter & inique & insidiose faciunt, dum speciem aliquam iustitiæ prætendunt. Nam habent eos, qui ius dicunt, suarum cupiditatum plærumque ministros, & quantumuis leue delictum exaggerant. Si capitale nihil deprehendunt: rationes excogitant, ut eum, cui male uolunt, immensis uarijsque sumptibus defatigent, dum & accusatorem non sistunt, & testimonia nō cognoscunt, & auidè expectant, num criminationem aliquis in eum, qui captiuus detinetur, instituat. Quòd si parum tuta uidetur hæc uia, neque satis ad ipsorum uoluntatem accommodata: nouis utuntur perfugijs, & præ se ferunt, exempli statuendi causa, tali fuisse opus animaduersione. Si quis autem est ipsorum cliens ac beneficiarius: in eum multò sunt asperiores, ac contra officium & fidem, qua sit obstrictus, eum aliquid egisse confirmant, & eò totis uiribus incumbunt, ut aut facultatibus omnibus eum exuant,

ant, aut alioqui uarijs modis affligant. E uicinis, qui sunt potentiores ac minime stolidi, eos sinunt uti pace: uerum, si quis est infirmior, eum sic perturbant & exagitant, ut quò se tandem recipiat, uix habeat. Causam facile inueniunt: subministrauerit ipsorum aduersarijs auxilia, uel tale aliquid. Quam obrem aut in ipsius ditionem, coactam aliquam militum manum adducent, ut ibi sumptu miserorum alantur, aut alienam aliquam litem aduersus eum, suam facient, aut eius inimicos ope subleuabunt, aut quamcunque aliam nocendi rationem inuenient. Si quis ipsorum parentibus bonam & fidelem operam præstitit: eum loco submouent, & nouos sibi parant beneficiarios. Ecclesiastici ordinis hominibus molestiam de sacerdotijs creant, ut saltem aliquid extorqueant, quò deinde locupletent & augeant eos, qui plærumque nullum ipsis honestum exhibuerunt officium. Nobilitatem multis uarijsque laboribus & impensis exhauriunt, quando bella pro sua libidine & arbitratu suscipiunt, incõsultis ijs, quorum absque uoluntate & consensu nihil tale mouere debebãt. Cùm enim equestris ordinis homines ac uiri nobiles, non modo facultates omnes, uerumetiam uitam & sanguinem in bella profundant: æquissimum est profecto, ut prius, quàm suscipiatur bellum, eius rei consilia cum ipsis communicentur. Quantum ad promiscuam & miseram multitudinem attinet, nihil plane reliquum eis

faciunt,& quum tributũ ab eis pręter omnem modum & æquitatem exigant: quominus ab equestribus etiam cohortibus, quas alunt, diuexentur, non cauent: quæ quidem cohortes obequitant huc illuc perpetuo, & non solum uiuunt sumptu miserorum, sed etiam proterue & insolenter in eos multa faciunt. Nec enim contenti sunt ijs, quæ passim in agris reperiunt, uerum miseris etiam hominibus uim adferunt, eosq; cogunt longius abire, & aliunde adferre cibaria delicatiora: mitto, quòd uxorum quoq; & filiarum pudicitiam tentant. Huic autem incommodo facile posset occurri, si bimestri quouis dependerentur eis stipendia, quibus aluntur alioquin ex publico. Sic enim nullam essent habituri causam, qua se purgarent de iniurijs illis, quas inferunt, necessitate quadã, ut aiunt, eò quòd ipsis non persoluitur. Atq; istud de Gallia proprie dico, quæ præter omnium aliarum gentium morem, miserabiliter his direptionibus uexatur. Aliæ prouinciæ sua etiam habent incommoda. Et ut ad institutum reuertar, nemo est omnium principum, qui ius habeat, uel teruncium unum exigendi à suis, pręter constitutum annuum censum, nisi populus assentiatur. Dicat aliquis fortasse, nõnunquam incidere tempus aliquod, ut non sit integrum, agere conuentus, aut conscribere populum, eò quòd eiusmodi mora & coniuncta sit cum periculo, & belli rationes impediat. Nihil hoc certe ad rem facit. Nam

cit. Nam ut bellum suscipiatur: graui quadam & matura opus est deliberatione, neq; subito uel præcipitanter aliquid in eo fieri debet: Deinde, quando reges de communi populi consensu rem gerunt: & sunt potentiores, & ab hoste magis metuuntur. Nullum enim tam subitum oriri potest aut moueri bellum, ex longinquo præsertim, quin multò antè sentiatur. & quoties tale aliquid incidit: populus libenter sua conferre debet, ac modis omnibus auxiliari. Sed ipsorum principum est etiam prouidere omni ratione, ne leue aliquod bellum pro sua libidine & temere suscipiant, quò per hanc occasionem pecuniam à suis extorqueãt. Ad finium tuitionem opus est hauddubie sumptus facere, etiam pacis tempore, ne inopinantes opprimamur: sed moderate omnia fieri debent, atq; totum hoc in Principis positum est prudentia. Per omnem Europam, quod ego quidem norim, belli temporibus minimum affligitur in Anglia populus, & calamitas tota redundat in dissensionum ac belli authores. Sunt Principes, quibus hoc frequens est in sermone, ut dicant, habere se priuilegia, ut quantum uelint, exigant à populo. Certe Galliarum Rex omnium minime causam habet, ut istud de se iactet. Nec enim uel ipsi, uel cuiuis aliĳ licet. Qui uero comparandæ gratiæ causa, potestatem hanc illi tribuunt: ĳ certe parum liberaliter agunt, & prouide. Quid enim finitimorum uoluntates alienare magis possit, quàm

eiusmodi uoces atque licentia? Verum si rex ad hunc modum diceret, habere se populum fidelissimum, qui libenter imperata faciat: qui nullum onus recusset: qui patientissime quiduis toleret: qui damnum acceptum moderatissime ferat: maiorem sane laudem ex eo sit habiturus, quàm si prius illud dicat, suúmque priuilegium sibi diligenter seruandum esse contendat. Non sic loquebatur Carolus quintus, Galliarum rex, neque uero aut Ludouicum, aut eius filium, qui nunc praeest, sed ipsorum familiares audiui non semel in eam loquentes sententiam: & prudenter quidem ipsorum iudicio, sed reuera faciebant hoc, partim adulatione, partim inscientia rerum. A morte Ludouici regis conuenerunt omnes Galliae ordines, ut de summa imperij statuerent: Non deerant id temporis imperiti quidam, & tenuis conditionis ac nullius usus homines, qui dicebant eiusmodi conuentus ad crimen laesae maiestatis pertinere, quòd regum imminuatur eo ipso potestas. Verum qui sic loquuntur, scelere se polluunt, grauissimeque dubioprocul & Deum & Rempublicam offendunt. Nam eiusmodi uoces solum spectant ad priuatam utilitatem eorum, qui nullo suo merito uel uirtute, authoritatem obtinent, qui ad nullam rem honestam idonei, clandestinis susurrationibus Principum aures demulcent, & gratiam eblandiuntur, qui conuentus idcirco metuunt, ne ipsorum detegatur improbitas. Dum istud apud Turo-

Turones concilium habetur: Gallia uehementer erat afflicta. Nam per uiginti & eò plures annos grauissime uexata fuit exactionibus. Carolus enim septimus, quod et suprà diximus, imperabat solum duodeuigesies centena francorum millia quotannis: Ludouicus autem filius, ad quadragies & septies centena millia, præter eos sumptus & operas, quæ faciendæ erant deducendis tormentis & consimilibus rebus. Itaque miserrimum erat spectaculum, uidere multitudinis et populi erumnas. Hoc tamen erat in eo boni, quòd auare nihil agebat, omnemque pecuniam impendebat in ædificia, munitionesque locorum. Ecclesijs etiam plurima donabat, & præstitisset eum hac parte minus fuisse liberalem. Spoliabat enim tenuiores ac inopes, ut eos, qui alioquin, abundabant, locupletaret. Ab eius igitur interitu magnæ fuerunt natæ dissensiones. Principes enim ac reliqui ordines, facta rebellione aduersus filium eius, qui nunc præest, cogitabant alium regem constituere, uel ita saltem cohercere illũ, ut ne regiã obtineret potestatem. Sed mitigati tandem, iusiurandum & fidem illi ex more dabant, & ex omni numero delecti fuerunt duodeni, quorum ille secutus consilia, tredecim annorum adolescens, regio more, quid fieri uellet, mandabat, & habito concilio, proceres ac ordines multa postulabant ab eo, quæ ad salutem regni pertinere dicebant: ueruntamẽ ad ipsius & delectorum uoluntatem omnia referebant,

ferebant, cumque uigesies & quinquies centena francorum millia ille imperasset, assenserunt: nec id modo, uerum etiam, ut post biennium alij conuentus agerentur, petebāt, & si ea pecuniæ summa non sufficeret eius necessitatibus, ultro deferebant se daturos, quantum uellet: ac si quis aliquid aduersus ipsum ullo tempore moliretur, se non facultates tantum omneis, uerum etiam sanguinem & uitam paratos esse pro ipsius incolumitate profundere. Hæc eò pertinent, ut ostendam, quàm sit egregia Gallorum erga suum regem uoluntas & beneuolentia. Num iniquum est igitur & inhumanum, si quis, cùm populum habeat tàm obsequentem & liberalem, uelit eos imperio cohercere, quasi liceat sibi quantūlibet exigere? Nonne multò sit honestius, comitate quadam eos ad suam uoluntatem adducere: quàm imperiose agere pro sua libidine? Certè, quod suprà non semel diximus, nemini omnium licet, absque populi consensu ullam pecuniam imperare. Sed in utramque partem ferè peccatur. Nam & Principes immoderatè multa sæpe faciunt, & populus nonnunquam grauiter illos offendit, quando nec morem gerunt, & in necessitate deserunt, & rebellionem faciunt, plane cōtra fidem & iusiurandum. In Principibus autem conspicitur magis, & est illustrior Dei potentia, quàm in hominibus priuatis atque plebeis. Nam hi multis opportuni sunt iniurijs, & nonnunquam præter ius & æquum mulctantur,

tur, uel prædæ consequendæ causa, uel culpa iudicis & errore. Aliquando etiam iure plectuntur, in eoq; nihil est reprehendendum. Quando uero principes eorũq; familiares, aut ciuitates aliquid delinquunt, quis ea de re quæstionem habebit? & habita quæstione, quis ad iudicem deferet? quis iudicis personam sibi sumet? quis pœnam cõstituet? Quęnam est autem huius tantæ licentiæ & prauitatis causa? uel cur in deteriorem partem sic propendemus omnes? Incredulitas nimirum hoc efficit. Nam si certò statueremus, esse Deum, qui scelus nullũ sinit impunitum: esse perpetuas & sempiternas pœnas, quibus affliguntur impij: credibile est, neminem fore, qui uiolenter aut auare uel crudeliter aliquid ageret. Cùm ab hoste princeps aliquis detinetur captiuus: an aliquid habet in rebus omnibus tàm charum ac preciosum, quod pro sui liberatione non dependat? Certe quicquid undiq; corrogare potest, tàm è suis, quàm è populi facultatibus, totum hoc eò confert, quemadmodum scimus accidisse temporibus Ioannis Valesij, Galliarum regis, qui captus ab Anglis, apud Pictones, dependit eis tricies centena francorum millia, et simul dabat tertiam ferè Galliæ partem, quę tunc ad extremam inopiam redacta, corio, cui modicũ erat infixum argenti, loco pecuniæ utebatur. Hæc omnia ille pro recuperãda libertate persoluit, et ut nihil plane dedisset: Angli tamen non erant eum interfecturi, & ut id fecissent:

cissent: tamē quota fuisset illa, quęso, pars cruciatuū inferni, quibus afficiuntur post hanc uitam impij? Cur autem & se suosq; liberos & populum ad hanc egestatem ille redegit? Ideo sane, quòd certô sciebat, non se alioquin euasurum esse carcerem. Et tamen fieri potest, ut quo tempore flagitium illud, quodcunq; sit, admisit, propter quod in hanc tātam calamitatem incidit: securus plane fuerit, neq; crediderit, se Deum offendisse. Quiduis igitur ille fecit, ut è uinculis expediretur: & uerò tàm nulli ferè sunt aut pauci admodum principes, qui posteaq; semel aliquid occuparunt quocunq; modo: restituere illud uelint. Nam neq; ratio, neq; iusiurandi religio, neq; metus diuini numinis, nec æquitas ulla, nec inferni cruciatus perpetui, mouere illos possūt, ut quod alienum est, quod à se mala fide possideri sciunt, reddant. Interrogaui paulo antè, quis habiturus sit quęstionem de potentibus, quis illos accusabit, quis litem definiet, quis pœnam irrogabit? Certe querimoniæ & lachrymæ miserorum hominū, quos crudeliter uexarunt, item uiduarum & pupillorū gemitus atq; suspiria, quos parentibus atq; maritis inhumanę spoliarunt, breuiter eorū, quos afflixerunt et fortunis omnibus denudarunt, lamētatiōes atq; plangor, erunt accusationis loco, quam illi corā supremo Dei tribunali sistent. Qui magnitudine scelerum offensus, non semper concedit diuturniorem impunitatem, sed illos aliquando uerberat præ-

rat præ-

rat præsentibus pœnis, ita quidem euidenter & clare, ut dubitari non possit, ipsum esse iustissimum impietatis nostræ ultorem. Plerique uero principes, imperiti quidem illi & inconsulti, quandiu prospera utuntur fortuna: nihil tale metuunt, sed cùm maxime securi sunt omnium rerum, tunc ecce Deus repente illis aduersarium aliquem excitat, de quo minime suspicati fuerant. Et quoniã eius rei in omnibus fere libris, ac in his Commentarijs pulcherrima extant documenta: nihil est opus prolixiori demonstratione. Atque ut ad finem aliquãdo perueniamus: nihil est in hac erũnosa uita potius, quàm ut metuamus diuinum iudicium, & studeamus in rebus omnibus ęquitati, & cõtenti simus mediocri uitę genere, neque defatigemur ijs curis, quales ferè suscipiunt à multis, nimia quadam cupiditate & ambitione augescendi. Hanc uiam si possemus ingredi, atque tenere: & tranquillius uiueremus, & minus affligeremur ualetudine aduersa, & mortẽ nõ adeo formidaremus. Etenim quanta sit uitæ nostrę miseria, facile potest ex eo colligi, quòd simulatque mortuus est aliquis, quicunque sit ille: statim omnes abominantur & exhorrescunt ipsum cadauer, & euolat anima, sistiturque statim iudicio ineuitabili.

IOANNES SLEIDANVS Lectori S. D.

Vanta sit utilitas huius historię, nō dubito, quin satis intelligant omnes, uel tenui ciuilium rerum cognitione præditi. Et quoniam ad illustrationem horum temporum, in quibus uersamur, maximè pertinet, atq; hanc ob causam potissimum eius interpretationem suscepi: idcirco, ut planior sit & intellectu facilior, quædam paulò altius mihi repetenda sunt. Et principio quidem, uidemus duas potentissimas nostri orbis familias, Francicam & Burgundicam, continentibus ferè bellis cōflictari. Eius uero mali causam ab ipsa stirpe & radice inuestigare oportet, ut uideri possit, quantę sit molis, natum semel inter potentes principes dissidium, ità componere, ut non semper aliquæ maneant reliquiæ. Sic igitur res habet. Ad Ioannem Valesium, Philippi Valesij filium, Galliæ Regem, qui ante annos centum & octoginta è uita decessit, delata fuit inferior Burgundia, quæ Ducatus nomen obtinet. Is in prælio captus ab Anglis, apud Pictones, ac deinde mortuus in Anglia captiuus: filios reliquit quatuor, Carolum, Ludouicum, Ioannem et Philippum. Ad Carolum natu maiorē delatus est principatus. Fuit hic, eius nominis quintus, ac propter insig-

nem uirtutem nominatus est prudens. In diuidēda hæreditate, minimo fratri Philippo, dedit Burgundiam, à patre acceptam. Philippus igitur Burgundiæ Dux, cognomento Fortis & Audax, in matrimonium duxit, Ludouici Flandriæ Comitis filiam unicam, & auctus per eam fuit Artesia, Flandria, Burgundia superiori, quæ Comitatus nomine censetur, Niuernensi & Rethelensi ditione. Ei successit Ioannes filius. Regnabat autem tum in Gallijs Carolus sextus, Caroli quinti filius: Qui cū exercitu profectus, ut Ioanni Britanniæ minoris Duci, bellum faceret; ubi ad Cenomanos peruenit: inter equitandū, subito in mentis alienationem incidit. Et quanquam per interualla morbus redibat; summa tamen gubernationis erat penes ipsius patruos. Fratrem iste habebat Ludouicum, Ducem Aurelianum. Inter hunc & Ioannem Burgundiæ Ducem, Philippi Audacis filium, patrueles, orta fuit ęmulatio quędam atque simultas de principatu, dum ambo, per ualetudinem Regis, primas administrationis partes obtinere student. Augescente uerò in dies magis atque magis eo dissidio: Dux Aurelianus, de nocte, quum paucis admodum comitatus domum rediret: Luteciæ fuit interfectus. Qui cædem fecerant, profugerunt in ædes, quas tum Flandriæ Comites ibi, ut plerique alij proceres, habebant. Hoc postea cognitum fuit, habita quæstione. Postridie conueniunt patrui & propinqui Regis: in his etiam

erat

erat Burgundię Dux, Ioannes. Cumq; de perpetrata cæde grauis institueretur ab omnibus querimonia: Biturigum Dux animaduertit, in Ioanne uultum atq; colorem mutari. Secedens igitur, priuatim cum eo & amicè loquitur: rogat an sit sibi conscius? Ille suspirans, & in lachrymas effusus, fatetur summissos à se fuisse percussores. Tum Biturix, hei me miserum, ait, qui uno die duos amitto consanguineos. Burgundus ilico discedens ab eo, quasi mox rediturus: conscendit equum, & paruo comitatu profectus, incredibili celeritate contendit ad Atrebates, ac pontem à suis, quâ transibat, rescindi iubet, atq; ita incolumis euasit. Collectis deinde copijs, quoniam & deploratam regis ualetudinem, & factionibus sciebat diuisos esse multorum animos: incursionibus Galliam uexabat, & Parisiensem populum habebat suis rebus fauentem. eoq; deducta res tandem fuit post multam disceptationem, ut Carolus sextus, cōpositione cum eo facta, publicis literis fateretur, cædem illam sui fratris, iure, ac Reip. bono factã fuisse. Verum, ut fieri solet in rebus, quæ parum firmo nituntur fundamento, quum reliqui principes & ordines, Aureliani Ducis filij potissimum, hanc Regis contestationem improbarent, & ab eo, qui parum esset sanæ mentis, profectam esse dicerent: recruduit odium, præsertim cum iam paulatim grandesceret Caroli sexti filius. Renouatis igitur dissidijs, miserrimus erat Gal

liæ sta-

liæ status. Angli enim qui iam inde à Philippo Valesio Regis proauo, illam uexauerant, hanc occasionem conspicati: grauissimum ei bellum inferebant. In his acerbitatibus, cœptum est cogitari de remedio & salute. Cumque Angli Rothomagum obsiderent, eò deducta res fuit, ut utrinque data fide, Burgundus & filius Regis (Delphinum Galli uocant) qui posteà dictus est Carolus, eius nominis septimus, apud Monstrelum, uiginti supra Lutetiam milliaribus oppidum, ad confluentem Sequanę et Ionę, in collocutionem uenirent. Ibi tum Burgundus, in conspectu Delphini, ad quem transierat, fuit interemptus à quibusdam Aureliani Ducis familiaribus, quos ad colloquium Delphinus adduxerat, anno duodecimo post Aureliani cædē. Hanc patris necem, Philippus filius, cognomento Bonus, ulciscens: fœdere se coniunxit Anglis, & illorum adiutus præsidijs, per triginta duos annos continenter bellum Galliæ fecit. Tandem summorum principum intercessione, pax inter eum & Carolum septimum facta fuit Atrebati, exclusis Anglis, qui nimium acres et duras leges proponebant. Ea pacificatio prorsus erat ex utilitate Philippi. Sic enim tunc afflicta fuit Gallia, ut tranquillitate & ocio uehementer opus haberet. Inter alia, Rex dabat Philippo Duci, & eius liberis masculis, agrum illum omnem & oppida, quæ sunt ad Somiam flumen, sub certa cōditione, ut ex his commentarijs cla

rum

rum est. Ea constituta pace, Rex, quod uoluit, cõsequebatur. Nam belli summã et omne robur, in Anglos, qui tunc bonam Galliæ partem tenebant, conuertit, eosq́ ex omnibus undiq́ locis tandem profligauit, ita quidem, ut ab eo tempore, præter Caletos, nihil hodiè magnopere citra mare possideant. A morte Caroli septimi, bellum, quod antea uix magno labore sedatum fuit, renouatum est inter eius filium Ludouicum undecimum, & Carolum Philippi filium, ut ex his commentarijs cõstat. Quo interfecto prope Nanceium: Rex Burgundicam domum acerrime persecutus, non modo Burgundiam utramq́: sed & Picardiæ & Artesiæ bonam partem occupauit, ac bellum deinde gessit cum Maximiliano Friderici Cæsaris filio, qui Caroli filiam unicam, & florentissimarum ditionum hæredem, in matrimonium duxerat. Composito tandem & hoc bello per connubium, & mortuo Ludouico: Carolus filius, eius nominis octauus, grandior factus, Margaritham Maximiliani filiam, spõsam suam, ante annos nouem ad se deductam, domum remisit, & Annam, Francisci, Britanniæ minoris Ducis, filiam unicam, Maximiliano, publicè in Ecclesia, per internuncium desponsam, uxorem duxit, ut Britannia, cuius iam bonã partem occupauerat, sine contentione potiretur, eamq́ pacatam haberet. Ibi denuo, quod nuper curatum erat uulnus, recruduit, & grauissima sunt exorta bella, pro-

pter hanc, quam Maximilianus factā sibi putabat esse contumeliam. Ac inter alia, cum Carolus regno Neapolitano capto, domum rediret; Maximilianus fœdere coniunctus cum Alexandro Pontifice Rom. & Hispaniarum rege, & Venetis, & Ludouico Sfortia, Mediolani Duce, prope Forumnouum, ad radices Apennini montis, illum adortus est. Verum ipse tametsi multò inferior numero: singulari quadam fortuna peruasit. In publicis etiam Imperij decretis, extat quoddam Maximiliani postulatum, ubi à Principibus Germaniæ opem petit aduersus illum, molientem res nouas contra Pontificem, & Italiæ proceres. Ab eius morte, delatus est Galliæ principatus ad Ludouicum, eius nominis duodecimum. Et quanquam de odijs nõnihil iam remissum erat; tamen certa nulla fuit inter eos, aut cõstãs amicitia, turbante omnia Iulio Secundo Pontifice, qui cum esset infestissimus Galliæ, traduxit ad se quæcunque potuit auxilia, & in his Maximilianum. Qui quoniam diutissime regnauit; cum Francisco etiã Valesio, eius nominis primo, nunc Galliarũ rege, inimicitias exercuit. Et ab eius interitu, quę sint consecuta bella inter Carolum quintum Cæsarem, Maximiliani nepotem, in quo Burgundica stirps, atque Caroli posteritas renata esse uidetur, & hunc ipsum Franciscum, in recenti est hominum memoria. Ac eò solum hæc omnia ordine recitaui, ut & lucem aliquam adferrem his Commentarijs, & ostenderem,

derem, inde ab illa cæde Ducis Aureliani, annis ab hinc centum & triginta octo, ferè perpetuum fuisse dissidium Francicæ familiæ cũ Burgundica. Quod eò pertinet, ut Principes, ac ipsorum familiares, magnopere caueant dissensionum occasiones. Nato enim semel dissidio, necesse est multas deinde prębe-ri causas offensionum, quod hîc accidisse uidemus. Dum enim perpetuatis odijs, ab illa cæde Aureliani, & Burgundi, nouæ semper dissensionum natæ sunt occasiones: dum Cæsar ereptam sibi suisq; maioribus Burgundiam, & Gallię Rex ademptum ab illo sibi Mediolanum queritur: dum insigni rerum facta uicissitudine, quas per Italiam nuper et nostra memoria reges Galliæ tenuerunt prouincias, Neapolitanum regnum & Insubriam, Cęsar hodie possidet: uidemus, quò reciderint omnia. Et quantũ ab eo fonte prodierit malorũ, ad hoc usq; tempus, adeò sumus experti, ut omnibus precibus à deo petendũ sit nobis, quò familias illas duas, longè potentissimas, à quibus Europæ summa ferè tota pendet, anteâ sæpe frustra reconciliatas, firmis amicitiæ uinculis, ad sui nominis gloriam, itâ coniungat, ut certò sperare possimus, ac nobis polliceri, tyrannidem illius, qui latrocinijs, & immanissimo belli genere nos persequitur, non esse longius progressuram.

De Anglia nunc dicendum est, & quamobrem illi Galliam ad se pertinere cõfirment, ut in his commentarijs apparet. Philippus Galliæ Rex, co-

gnomento Pulcher, qui ante annos ducentos & triginta mortuus est, quatuor habuit liberos, Ludouicum Hutinum, Philippum Longum, Carolum Formosum, & filiam Isabelam, quæ nupsit Eduardo secundo, Angliæ regi. Filij principatum ordine tenuerunt, et quum è uita cessissent, non relictis liberis masculis: Eduardus tertius, filius Eduardi secundi ex Isabela, missis in Galliam legatis, petebat regnum ad se, qui nepos esset Philippi regis è filia, deferri. Proceres ac ordines, conuocato concilio, dicebant antiquitûs ita & institutũ & obseruatum esse, ne fœminæ ad Galliæ principatum admitterentur: & quãdoquidem ipsius mater in eo nihil habeat iuris, ipsum quoq; nõ posse ullum sibi ius uendicare. Et ut fœminæ omnino locum habeant: potius tamen esse ius filiarum Ludouici, Philippi, & Caroli Formosi, quàm sororis ipsorum: & meritò illas debere suis patribus succedere, si qua ratione fœminis ad regnum pateret aditus. Post multam utrinq; disceptationem, ij qui dicuntur Pares Franciæ, Regem constituunt Philippum Valesium, Philippi Pulchri ex fratre nepotem. Eduardus igitur bellum statim denunciat, & acerrime gessit, non ipse modo, sed & illius posteri: ita quidem, ut & Aquitaniæ, & Normanniæ maximam partem, & Luteciã, & quicquid circûm est, plurimis annis occuparint: donec à Carolo septimo, Philippi Valesij abnepote prorsus eijcerentur, ut suprà diximus. Ab Eduardo

igitur

igitur Tertio,& à Philippi Valesij temporibus, qui ante annos centum & nonaginta quinque mortuus est, Angliæ Reges, ea de causa, quam diximus, & Galliam ad se pertinere dicunt, & eius inscriptionem ac titulum sibi usurpant, in huncusque diem. A Philippo autem Valesio hi fuerunt ordine reges, ex ea gente ac familia, Ioannes, Carolus Quintus, Sextus, Septimus, Ludouicus undecimus, Carolus octauus, Ludouicus duodecimus, et Franciscus primus. Galli eam legem, qua cauetur inter alia, ne fœminæ ad regni successionem admittantur: Salicam uocant, & est ipsis quodammodo peculiaris. Hungaria quoque, si non supersit filius, liberam habet electionem. Dania uerò maioribus utitur priuilegijs. Nam etiam si multi sint filij regis: iure tamen successionis ad principatum ex ijs nemo quisquam admittitur, & totum ex arbitrio procerum ac ordinum pendet, sicut ipsorummet scripta testantur. Eadem ratio dicitur esse per Poloniam: tametsi cũ idonei sunt filij, ferè præferuntur omnibus alijs. Per Hispanias autem, & Lusitaniam, & Siciliam, et Neapolim, & Nauarram, & Angliam, & Scotiam, à Principatu fœminæ non excluduntur.

Proximum est, quandoquidem Galliæ plurima fit, & locorum in his commentarijs mentio: ut exponam, quibus hodie finibus illa contineatur, quando regum subest imperio, & in quas partita sit prouincias, & quibus eæ uocentur nominibus, &

quos illæ populos, quorum C. Cæsar, & alij mentionem fecerunt, comprehẽdant. Et principio quidem, quàm latè pateat, & quemadmodum posita sit, post C. Cæsarem nemo melius dixit. Manebit igitur illa descriptio immota & integra. Sed hodierno die has ditiones habet maiores. Burgundiam ducatum, Campaniam, Picardiam, Normanniam, Britanniam minorem, Xanthones, Guiennam, Vasconiam, Languedociam, Prouinciam Massiliensem, & Delphinatum. Hæ sunt uelut extremæ oræ, quibus tanquam sepimento quodam & muro, prorsus ambitur interior illa, cuius hi sunt populi, Franci, quorum caput est Lutecia: Carnutes, Cenomani, Andes, Turones, Bituriges, Ambari seu Niuernenses, Boij seu Borbonij, Aruerni, Lemouices, Pictones, Petracorij, Vellaunij. Ducatus nomẽ obtinent Burgundia, Normannia, Britannia, Guienna, Bituriges & Borbonia. Normannia complectitur Neustrios, Ambilates Bellocassos, Lexouios, Eburonices, Aulercos. Britannia continet Ossismos, Diablintres, Venetos, Curiosolitas, Rhedones, Nanetes, Cadetes. Guienna Vibiscos, Cadurcos, Heluios, Rhutenos. Vasconia Tarbellos, Datios, Bigerones, Auscos, Cantabros. Languedocia Tholosates, Volcas, Nitiobriges. Delphinatus habet Blagonios, Brannonices, Eburodunos. Porrigitur usq; ad Allobroges, qui nunc Sabaudi, & Taurinos, qui Pedemontani hodie dicuntur. In

Burgun-

Burgundia sunt Hedui, Mandubij, Lingones, & pars aliqua Sequanorũ. In Campania Rhemi, Catalauni, Trecenses. In Picardia, Suessiones, Ambiani, Bellouaci, Veromandui, Morini. His planè sunt uicini Atrebates & Neruij: sed ij, propter Flandriam, Cæsaris Caroli quinti parent imperio. Mediam Galliæ regionem obtinent Bituriges, æquali prope spacio undiq; dirempti à finibus. Tenent igitur hodie Galliarum reges omnem Aquitaniam et Celticam, præter Heluetios & Comitatum Burgundiam, quos Gallorum siue Celtarum nomine Cæsar comprehendit: Belgicæ uero partem, à Sequana & Matrona possident usq; ad Atrebates et Pleumosios, siue Flandros, & Neruios, & ad Mosam flumẽ. Tenent, præter Ruscinonensem agrum, Narbonensem omnem prouinciam, & quicquid est trans Rhodanum, usq; ad Allobroges & Taurinos, quorum tamen maximam partem Franciscus primus, ante annos nouem, bello cepit. Guienna & Vasconia propriè ad Aquitaniam pertinent, & eo solo nomine censebantur olim. Quo loco igitur mentio fit in commentarijs, Ludouicum regem fratri suo dedisse partem Aquitaniæ: hoc de Guienna solum, non autem de Vasconia intelligendum est. Languedocia, pars est prouinciæ Galliæ, sicut Cæsar, & antiquitùs illam uocarunt. Eam uero partem, quæ est trans Rhodanum, uersus mare Mediterraneum, usq; ad Liguriæ montes, Galli peculiariter hodie uocant

uocant Prouinciam. In ea sunt Auenio,& Aquæ sextiæ,& Massilia,& Arelate, & Tollonum. Britannia minor, sic appellata propter maiorem, nempe Angliam, eas continet ciuitates, quas Cæsar uocat Armoricas. Totius autem Galliæ longe maximæ sunt & opulentissimæ, Normannia & Britannia. Earum extremi fines, sicut & Picardię, & Xanthonum,& Guiennæ,& Vasconiæ, pertinent ad Oceanum: Languedocia uerò & Prouincia Massiliensis, ad mare mediterraneum. Normanniam à multis iam temporibus Galliæ reges tenent. Burgundiam & Prouinciam quemadmodum Ludouicus undecimus acquisierit: ex his commentarijs notum est. Britanniam Carolus Octauus adiunxit, quando Francisci Ducis filiam unicam, Annam, uxorem duxit, quam deinde Ludouicus duodecimus, quum nulla Carolo superesset proles, in matrimonio habuit. Borboniam & Aruerniam, Franciscus primus, ob Caroli, earum regionum Principis, defectionem ad Cæsarem: sibi uendicauit. Gallicæ linguæ (qui nunc est illius usus) principatum obtinent hodie, Parisienses, Aureliani, Carnutes, Turones. Ab ijs nonnihil uariant, Normanni, & aliquanto magis Picardi, ac Burgundiones, præsertim accentu. Britanniæ pars illa, quæ est Andibus propinqua, minimum differt: Interior autem illa, prorsus alio sermone utitur, sicut & Vascones & Aquitani, & Languedocij, & Prouinciales, qui ad

Ita-

Italicam magis accedunt. In iudicijs autem publicis & senatibus: pure loquuntur omnes ac scribunt Gallice, quanquam forensis ille stylus à latina lingua maximam partem mutuatur.

Diximus antea de Paribus Franciæ. Ad eorum arbitrium & iudicium redit omnium rerum & consiliorum summa, & constituendi regis, cum de successione est controuersia, potestatem isti habent, ut accidisse uidemus in Philippo Valesio. Sunt autē numero duodecim, antiquitûs instituti, ut ipsorum in primis consilio reges uterentur, quemadmodum in Germania sunt Principes Electores, dignitate & gradu cæteris potiores. Ex ijs tres sunt Duces, Burgundus, Normannus, Guiennus seu Aquitanus: Comites uerò totidem, Flandriæ, Campaniæ, Tholosæ: Deinde sex Episcopi, Rhemensis, Laudunensis, Lingonensis, Nouiodunus, Bellouacus, & Catalaunus. Ex priori ordine nulli hodie supersunt, prętter Flādrię Comitem. A multis enim annis, Normanniā, & Guiennam, & Campaniam, & Tholosanam ditionem, & à morte Caroli Ducis, Burgundiam tenent Galliarum reges, ac patrimonio suo coniunxerunt. Flandria sola restat, quam Carolus quintus Cæsar, superioribus annis, quando cum Francisco Valesio rege, Madricij, & postea Cameraci pactus fuit: exemit à fide, qua Galliæ prius erat obstricta. Nam illinc ad Senatum Parisiensem prouocari solebat, sicut octauo libro recita-

tur de Burgundiæ Cancellario & Imbercorto, qui capitis damnati à Gandauensibus, appellationem illam interponebant. Nunc autem, quando Franciscus primus ei iuri cessit: prouocationes omnes, uel Atrebatum uel Mechliniam deferuntur. Porrò, tametsi nulli extant pares: tamen cum aliquid solenne peragitur, euocantur alij Principes, qui sint ipsorum loco, quemadmodum quo tempore Ludouicus duodecimus, proximus ante hunc, regno fuit inauguratus: Dux Alenconius, & Borbonius, & Lotharingus, & Cliuẽsis, & Rauestenus, & Comes Fossensis repræsentabant sex illos primi ordinis. Quantum ad reliquos pertinet, ij quoniam sunt Ecclesiastici: manent immoti.

De senatu quoque Parisiensi, & eius authoritate, mentio fit in his commentarijs, libro tertio. Sunt omnino septem eiusmodi senatus per Galliam (ipsi Parlamenta uocant) à quibus prouocare non licet, & ad quos ab omnibus alijs iudicijs appellatur. Ii sunt Parisiensis, Tholosanus, Rothomagensis, Diuionensis, Burdegalicus, Aquensis in Prouincia, & Gratianopolitanus in Delphinatu. His omnibus stipendia Rex præbet. De causis omnibus & criminibus isti cognoscunt, & quod à singulis definitum fuerit: ei standum est. Omnium autem latissime patet, ac amplissimam iurisdictionem habet Parisiensis. In eum aliquando uenire solent ipsi reges, quoties aliquid magni decernere uolunt, quemad-

modum

modum ante annos octo, mense Ianuario, Franciscus primus, bellum illaturus Carolo Cæsari, uenit eò, & per aduocatum suum expositis, quas ab illo sibi factas dicebat, iniurijs, demonstrabat, bellum sibi necessariò suscipiendum esse, ut Flandriam & Artesiam, quæ nunc illius uitio & culpa ad se pertineant, recuperaret, & Galliæ rursus, è qua prodijssent aliquando, coniungeret. Olim ista referebantur ad publicos conuentus ordinum. Ii quoniam aboliti sunt: aliquod adhuc eius rei uestigium manet, dum ad eum senatum itur. quod tamen rarissime nunc fieri consueuit, quando solus rex, pro suo iudicio quiduis decernit. Illud autem adhuc frequens est ac usitatum, ut pactiones regum, & quicquid omninò ad regni constitutionem pertinet: in eo recitetur, & scriptis publicis, quorum ipsi custodiam habent, inseratur.

Et quoniam ad Galliæ descriptionem uentum est: non erit alienum adijcere aliquid de fluminibus, quibus irrigatur. Ex ijs prima et maxima sunt. Matrona, Sequana, Ligeris, Arar, Rhodanus & Garumna. Deinde, Somia, Iona, Elauer, Albis, Axona, Ossa, Druētia, Isara. Mosam & Mosellam non ponam in eo numero. Nam etsi in Gallijs, prout à Cæsare illa describitur, originem habent: nempe ex Vogeso monte, tamen quoniam extra Franciæ Regum fines labuntur: non huc propriè pertinēt. Scaldem eadē de causa nō pono, qui prope Ve

romãduos ortus, perq; Neruios & Flandros decurrens, non in Mosam, ut Cæsar ait, sed milliaribus aliquot, infra Antuerpiam, in Oceanum illabitur. Dubis etiã, quem Cęsar Alduasdalim uocat, nõ debet huc referri: qui supra Vesontionẽ ortus, prope Virodunos, Arari sese coniungit. Matrona ortum habet ex Lingonibus: labitur per Campaniam, & duobus supra Luteciam milliaribus, in Sequanam influit. Sequana prouenit ex Burgundia Ducatu, interlabitur Luteciam, alluit Rothomagum, deinde uoluitur in Oceanum. Ligeris oritur in Aruernia, & longissimè profluens, infra Nanetes, in Oceanũ exit. Arar scatet ex diuersa parte Vogesi mõtis, & lapsus per Burgundiã, passibus aliquot infra Lugdunum, Rhodano miscetur. Rhodanus suprà Sedunos emanans, et per lacum Lemanum deuectus, ubi Lugdunum præterijt, ad meridiem conuersus, incredibili rapiditate, infra Arelaten, duobus ostijs in mare mediterraneum sese eijcit, Isara tamen & Druẽtia prius receptis. Garumna descendit ex Pyrenæis montibus: allabitur Tholosam, & prope Burdegalam exonerat in Oceanum. Iona & Albis & Osia, sed hæc prius aucta flumine Axona, commiscentur Sequanę. Elauer ex Aruernis profluens, in Ligerim desinit. De Somia satis dictum est in commentarijs: Influit in Oceanum. Multi sunt alij amnes atq; riui, sed obscuriores. Ii uero quos diximus, tàm secundi quàm primi ordinis, nauigantur omnes.

omnes. Cæterum, in Rhemorum urbe, Galliarum reges inaugurantur. Clodoueus rex, qui ante annos mille & triginta mortuus est, omnium primus religionem Christianam complexus fuit, ut ipsorum scripta narrant, & cœlitûs tunc inter alia dicitur allata fuisse pyxis, olei plena, quo deinceps inungerentur reges. Hoc etiam obiter annotare uolui, quoniam eius olei mentio fit postremo libro.

Alterum, cuius te, lector, admonendum putaui, illud est, In his commẽtarijs uti me uulgaribus atque protritis uocibus honorũ, ordinum atque dignitatũ, cuiusmodi sunt, Dux, Marchio, Comes, Ducatus, Comitatus, Cãcellarius, Mareschallus, Cõnestablius, Amiralius, Cardinalis, Heremita, Canonicus, Officialis, Delphinus, Abbatia, & alicubi Francorum nomen, quod est monetę genus apud Gallos. Bini paulò minus aureo coronato æstimantur. His autem uocabulis utendum est nobis, etiam inuitis, nisi magnam uelimus inducere scriptis obscuritatem: & utendum est, donec doctorum hominum approbatione & consensu, meliora fuerint inuenta, & lege sancita. Plæraque omnia quid sibi uelint, uulgò notum est. Propter imperitos autem rerum Gallicarum, nonnulla sunt explicanda. Mareschallos quatuor habet Gallia, qui sunt uelut magistri equitum, & ad eos introducuntur lites rei militaris. Iis omnibus præest Connestablius, quo non alius est amplior aut magnificentior honos. Eum digni-

tatis gradum, superioribus annis, apud Franciscũ primum obtinuit Carolus Borboniæ Dux, qui ad Cæsarem posteà defecit. Principibus autem propriè conuenit hoc munus: uerum quia per se magnum est, & eximium: reges plærumq; tribuunt illud hominibus mediocri conditione & nobilitate, quos facile cohibeant, et qui ex humili loco ad summam dignitatem perducti, magis ipsos uereantur. Et sicut isti ferè sunt acceptiores Regibus: ita uicissim reliqui ordines, ac nobilitas potissimum, malunt principem aliquem ad eam rem deligi. Nam ijs, qui sunt ex illustribus nati familijs, uehementer dolet, quum tenuiores homines præferri sibi uidet, & eorum coguntur imperio parere. Ac multis calamitosum sæpe fuit, munus hoc administrasse, quos alioqui uitæ conditio mediocris poterat inuidiæ & periculo subducere. Sed incidit aliquando tempus, quo nullus est Connestablius: & post Caroli Borboniæ Ducis defectionem, per quatuordecim annos, ac eò amplius, nullum Franciscus Rex creauit. Ad Amirallium pertinet omnis procuratio & disceptatio rei maritimę, & classis regię, sic ut Connestablius quodammodo sit legatus Regis, quum bellum terra geritur, Amirallius autem maritimo bello præsit. Sed totum hoc in regis arbitrio positum est, qui illorum opera, quibus in locis uisum ei fuerit, utitur. Delphinum Galli uocant, aut natu maximum Regis filium: aut si non sit filius, designa-

signatum Regem: hoc est, eum qui Regi successurus est, ob generis propinquitatem. Ad hunc propriè pertinet ea regio, quæ Delphinatus dicitur. Vtor etiam consuetis & hodie receptis oppidorum & regionum nominibus, ut omnia sint magis plana. Quod nunc Cameracum dicitur, à Cæsare Samarobrinam putant esse uocatam. Caletum ille portum Iccium uocat, tametsi & Caletorum meminit. Eburones dicuntur esse Leodienses. Menapij, sunt Cliuenses, Iuliacenses, & Geldri. Ego ne quid relinquerem obscuri; malui uulgaribus uti. Et hæc pauca, solum exempli causa posui, ut & de reliquis idem æstimetur, & ne quis cōqueratur, neglectam esse à me antiquitatem. Cataphractorum frequens admodum fit mentio, & necessariô quidem ea uoce nobis utendum est. Et sicut Cæsar uocat ephippiatos equites, qui sellis insident inter equitandum; ita nos eos equites, qui toto corpore sunt armati, cataphractos uocamus, græco nomine, quia latino destituimur. Libro tertio per occasionem fit mentio Comitis Veromanduorum: Is fuit Herbertus, qui Carolum Simplicem, Galliæ regem, Peronæ, per proditionem, dum simularet amicitiam, cepit, ac in carcere, per biennium & eò plus detinuit, donec ille moreretur. Eduardus Angliæ rex, cuius frequentem mentionem author facit, est eius nominis quartus. Ei successit filius eiusdem nominis, quem Richardus patruus deinde necauit, occupa-

tare-

ta regni possessione. Richardum eiecit Henricus septimus, pater Henrici octaui, nunc Angliæ regis. De milliaribus quoties mentio fit: illud intelligendum est, pro cuiusq; regionis modo & cõsuetudine. Postremò, quam interpretandi rationem in hoc opere sim secutus, facilè quiuis, ut puto, iudicabit. Non astrinxi me ulli seruituti, & hoc solũ spectaui, ut quàm uerissimè expressam sententiam, familiari & proprio sermone latino redderem. De rebus Anglicis author quiddam prolixius recitat: uerum, ne seriem narrationis impeditam redderem, paucioribus illud, libro quarto, explicaui. Author etiam per capita suum opus est partitus: ego uero per libros, ubicunq; argumenti qualitas id uisa fuit postulare. Adhæc, ubi de bello scribit, quod à morte Caroli, Rex per Auraicæ Principem in Burgundia gerebat, expatiatur in locos communes, ac multas interserit illustres sententias. Verũ ne perturbaretur ordo, in finem operis totũ hoc reieci. In reliquis omnibus nihil est immutatũ. Quicquid autem in eo cõsumptum est operę & laboris: Germanię, hoc est patriæ, totũ est impensum, cui talium rerũ cognitionẽ opinor posse prodesse. Quò magis spero, gratũ plęrisq; futurũ esse hoc meum officiũ. Ea uero, quę hic explicandę causa historię subieci: ueritate nituntur, & ex fide recitata sunt oĩa, quod facile agnoscent Gallicarũ rerum non imperiti. Vale. Argentinę, XXII. Februarij. M. D. XLV.

Illustriores

ILLVSTRIORES AC praecipui loci, passim his commentarijs insperſi.

FINIS.

Errata.

Fol.	Verf.	Lege
47	27	uiris bonis.
73	primo.	(secum) abundat.
184	16	impetret.
223	26	animaduerteret.
320	18	nondum impletæ.

ARGENTINAE, APVD CRA-
TONEM MYLIVM, ANNO
M. D. XLV. MENSE
FEBRVARIO.

